

STUDIA UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

SERIES PHILOGIA

FASCICULUS 2

1964

CLUJ

REDACTOR ȘEF:

Acad. prof. C. DAICOVICIU

REDACTOR ȘEF ADJUNCT:

Acad. prof. ȘT. PÉTERFI

COMITETUL DE REDACȚIE AL SERIEI FILOLOGIE:

Conf. E. CÎMPEANU, conf. M. GÁLFFY, prof. E. JANCȘÓ, prof. I. PERVAIN,
acad. prof. E. PETROVICI, conf. GH. SZABÓ, conf. M. ZACIU (redactor responsabil).

Redacția:

Cluj, str. M. Kogălniceanu, 1
Telefon 34—50

SUMAR — TARTALOM — СОДЕРЖАНИЕ

Lingvistica și istoria literară românească în anii de după eliberare (1944—1964) . . .	7
D. POPOVICI , Eminescu	17
I. BREAZU , Doctorul Pavel Vasici	33
JANCSÓ E., Emil Isac és a modern magyar irodalom (Emil Isac și literatura maghiară modernă)	45
M. ZACIU, Începuturile romanului românesc (Cîteva contribuții)	63
I. PULBERE, Problema definirii romantismului și a raporturilor sale cu preromantismul	81
I. PĂTRUȚ, Referitor la structura morfologică a verbelor românești	95
B. KELEMEN, Unele probleme ale studierii stilurilor limbii cu ajutorul statisticii lingvistice	101
A. GHIJȚCHI, O. VINTELER, О видовых оттенках у отлагольных существительных в современном русском языке (Problema categoriei aspectului la substantive în limba rusă contemporană)	107
Note	
M. ZDRENGHEA, În legătură cu numeralul și adverbele cantitative	117
SZABÓ T. ATTILA, A feudalizmuskori berbécs tájszóról (Despre cuvîntul dialectal <i>berbécs</i> în limba din epoca feudală)	121
M. HOMORODEAN, Note de toponimie	127
Recenzii	
Radu Popescu, Istoriile domnilor Țării Românești. Introducere și ediție critică întocmită de Const. Grecescu (O. SCHIAU)	131
Noi studii cu privire la paternitatea „Învățăturilor lui Neagoie Basarab” (G. ANTONESCU)	133
Pé marginea unei antologii de lirică populară (O. ȘEULEANU)	135

СО Д Е Р Ж А Н И Е

Языкознание и румынская литературная история в годы после освобождения (1944 — 1964 гг)	7
Д. ПОПОВИЧУ , Эминеску	17
И. БРЯЗУ , Доктор Павел Васиц (1806—1881)	33
ЯНЧО Э., Эмиль Исак и новая венгерская литература	45
М. ЗАЧУ, К вопросу о возникновении румынского романа	63
И. ПУЛБЕРЕ, Вопрос определения романтизма и его отношений с преромантизмом	81
И. ПЭТРУЦ, Относительно морфологической структуры румынских глаголов	95
Б. КЕЛЕМЕН, Некоторые вопросы изучения стилей языка при помощи лингвистической статистики	101
А. ГИЖИЦКАЯ, О. ВИНЦЕЛЕР, О видовых оттенках у отглагольных существительных в современном русском языке	107
 З а м е т к и	
М. ЗДРЭНГЯ, Относительно имени числительного и количественных наречий	117
САБО Т. А., Относительно слова <i>ferbécs, ferbecs</i> , в феодальной эпохе	121
М. ХОМОРОДЯН, Топонимические заметки	127
 Р е ц е н з и и	 131

S O M M A I R E

La linguistique et l'histoire de la littérature roumaines depuis la libération (1944--1964)	7
D. POPOVICI , Eminescu	17
I. BREAZU , Le docteur Pavel Vasici (1806--1881)	33
JANCSÓ E., Emil Isac et la littérature hongroise moderne	45
M. ZACIU, Sur les débuts du roman roumain	63
I. PULBERE, Le problème de la définition du romantisme et de ses rapports avec le préromantisme	81
I. PĂTRUȚ, Sur la structure morphologique des verbes roumains	95
B. KELEMEN, Quelques problèmes relatifs à l'étude des styles de langue à l'aide de la statistique linguistique	101
A. CHIJIȚCHI, O. VINȚELER, Sur les nuances de l'aspect dans les substantifs post-verbaux du russe contemporain	107
Notes	
M. ZDRENGHEA, Au sujet du numéral et des verbes quantitatifs	117
SZABÓ T. A., Sur le mot <i>berbécs</i> 'béliier' de l'époque féodale	121
N. HOMORODEAN, Notes de toponymie	127
Les livres parus	131

LINGVISTICA ȘI ISTORIA LITERARĂ ROMÎNEASCĂ ÎN ANII DE DUPĂ ELIBERARE (1944—1964)

După 23 August 1944, filologia romînească a obținut realizări remarcabile care constituie, în același timp, o importantă contribuție la dezvoltarea științelor filologice în general. Prin mărețul act al Eliberării patriei s-au creat condiții materiale deosebit de favorabile pentru cercetarea științifică în toate domeniile de activitate. Construirea socialismului, desfășurată în ritm susținut și intens, care se găsește acum în faza desăvîrșirii ei, implică un progres continuu în toate ramurile științelor moderne. Filologia s-a resimțit evident de pe urma acestui avînt cultural și științific nemaîntîlnit.

În trecut, cercetările de filologie formau obiectul de preocupări al unor cercuri relativ restrînse. Așa-zisele „școli filologice“ din București, Cluj și Iași, nu dispuneau de mai mult de 30 de cercetători, printre care trebuie să menționăm la loc de cinste pe profesori ca Ov. Densușianu, I. A. Candrea, Sextil Pușcariu, Al. Philippide, Garabet Ibrăileanu ș. a. În anii puterii populare numărul cercetătorilor în domeniul lingvisticii și al literaturii a crescut considerabil. Alături de eminenti filologi ca academicienii Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Al. Graur, Emil Petrovici, Georghe Călinescu, Tudor Vianu, Perpessicius ș. a., activează în domeniul lingvisticii sau al istoriei literare numeroase cadre didactice de prestigiu din învățămîntul superior, precum și cercetători științifici de valoare din diverse institute ale Academiei R.P.R. Sub îndrumarea celor cu vastă experiență se formează continuu noi cadre de cercetare care își desfășoară activitatea în universități și institute pedagogice sau în instituturile Academiei R.P.R. Condițiile materiale excelente, pe care regimul democrat-popular le-a asigurat tuturor intelectualilor din patria noastră, au determinat creșterea interesului pentru munca științifică și au favorizat realizări de seamă cu care știința romînească se poate mîndri oricînd.

Dacă la începutul acestui secol activitatea filologică era legată numai de cele trei centre universitare de atunci (București, Cluj și Iași), astăzi avem legitima satisfacție că preocupările de lingvistică și de știința literaturii au dobîndit un caracter mai general, antrenînd un cerc larg de specialiști atît din învățămîntul superior cît și din cadrul școlilor medii. Firește, un astfel de interes sporit față de limba și literatura poporului nostru nu-i caracterizează numai pe cei care activează în domeniul învățămîntului. În timpul din urmă numeroși scriitori, gazetari, publiciști sau chiar intelectuali cu specializare

în științele tehnice își aduc contribuția la îmbogățirea și dezvoltarea diverselor ramuri ale filologiei. Grija pentru corectitudinea gramaticală a expresiei și pentru cultivarea estetică a limbii naționale a devenit astăzi o importantă sarcină a fiecărui cetățean, problemele limbii și ale literaturii naționale făcînd parte din programul revoluției culturale care este în plină desfășurare.

Realizările obținute în filologia noastră în cei douăzeci de ani care s-au scurs de la Eliberare se pot caracteriza prin două trăsături esențiale. Pe de o parte se cuvine să fie remarcată amploarea neobișnuită pînă acum și varietaatea preocupărilor concretizate în publicarea unor lucrări de reală însemnătate, iar, pe de altă parte, trebuie să subliniem noua interpretare științifică a fenomenelor de limbă și de literatură de pe pozițiile clare ale concepției materialist dialectice. În special ultima trăsătură o considerăm ca elementul specific al cercetărilor care se întreprind astăzi în țara noastră. Înșușirea temelnică a ideologiei marxist-leniniste a oferit tuturor cercetătorilor noștri un fundament solid în interpretarea justă, științifică a fenomenelor studiate. Astăzi cercetarea filologică nu mai este înfeudată unor diverse curente psihologice sau filozofice contradictorii și a renunțat la subiectivismul extremist care stăpînea adeseori în aprecierea specialiștilor din trecut. De altfel, această cotitură în concepția filozofică și în metoda de lucru constituie răspunsul așteptat la solicitările permanente ale oamenilor muncii ca activiștii din domeniul științific și cultural să creeze lucrări valoroase, trainice, în care să se reflecte noua atitudine față de muncă și profundele transformări sociale produse după ce poporul nostru a devenit stăpîn pe propria-i soartă. Bogăția și diversitatea realizărilor din filologia romînă actuală se explică însă și prin patriotismul înflăcărat ce-i caracterizează pe toți cercetătorii științifici, care înțeleg că prin modesta lor contribuție profesională ajută la dezvoltarea științei naționale și la progresul științei în general.

A face inventarul activității intense și bogate de două decenii ar fi aproape cu neputință în limitele restrînse ale unei prezentări. De pildă, doar în domeniul lingvisticii, pînă în 1963, numai în Editura Academiei R.P.R. au apărut 48 de lucrări dintre care unele sînt în mai multe volume sau au o amploare deosebită.

Dacă pînă nu demult lingvistica romînă era limitată la cercetări de istorie a limbii, de dialectologie, lexicologie, fonetică și, parțial, de gramatică, acum cîmpul investigației științifice înregistrează ramuri noi ca: ortografia, limba contemporană, istoria limbii literare, stilistica, fonologia, filologia comparată, romanistica, slavistica, lingvistica generală, istoria lingvisticii ș. a.

Încă din 1953, pe baza lucrărilor unei comisii speciale numite de Academia R.P.R., au fost elaborate actualele norme ortografice ale limbii romîne care facilitează în mod vădit scrierea corectă a limbii pe care o vorbim. Cele două ediții ale *Micului dicționar ortografic*, precum și *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație* (apărut în 1960) au constituit un prețios ajutor în acest domeniu și se bucură de cea mai mare popularitate printre intelectuali ca și printre ceilalți oameni ai muncii.

Paralel cu fixarea normelor ortografice ale limbii noastre, e necesar să fie menționate și unele lucrări lexicografice care constituie o mîndrie a lingvisticii romînești actuale. Se știe că încă de la înființarea ei, Societatea Academică

— devenită apoi Academia Română — își propusese să elaboreze un dicționar tezaur al limbii române. Nici după mai bine de optzeci de ani această lucrare monumentală n-a putut fi terminată. Concepută pe un plan prea vast și încredințată, succesiv, mai multor specialiști (B. P. Hașdeu, Al. Philippide, S. Pușcariu), o astfel de operă n-a putut fi realizată pe deplin. Academia R.P.R. a dat la iveală *Dicționarul limbii române literare contemporane* în patru volume (1955—1957) și *Dicționarul limbii române moderne* (1958), iar acum s-au reluat lucrările pentru publicarea, în continuare, dar cu substanțiale modificări de structură, a dicționarului general al limbii române. Bogata terminologie tehnică a limbii române contemporane va fi cuprinsă în *Lexiconul tehnic român*, conceput în 16 volume dintre care au apărut 12 și care va fi terminat în anul viitor. Acest dicționar reprezintă un aport remarcabil la precizarea și unificarea terminologiei științifice și tehnice utilizate în țara noastră. Față de prima ediție a *Lexiconului* (1949—1956), care conținea aproximativ 48 000 de termeni, noua ediție este mult mai cuprinzătoare, înregistrând circa 70 000 de cuvinte. O lucrare de mare importanță și așteptată cu real interes este *Dicționarul de neologisme*, apărut în 1961 în Editura științifică. La fel este și *Dicționarul tehnic poliglot*, apărut în 1963.

Aceste lucrări lexicografice răspund pe deplin cerințelor de cunoaștere, normare și cultivare a bogăției lexicale a limbii actuale, de răspundere a noțiunilor ideologice și științifice, precum și de ridicare a nivelului cultural al maselor. Ele au menirea de a înlesni tuturor cetățenilor patriei noastre însușirea celui mai perfecționat aspect, al limbii întregului popor, aspectul ei literar. Același scop îl urmărește și o altă operă lexicografică de bază care se elaborează acum în Editura politică, *Dicționarul enciclopedic român* (în 4 volume), din care a apărut volumul întâi, celelalte găsindu-se în faza de finisare pentru a fi încredințate tiparului. Lucrarea aceasta va conține circa 46 000 de cuvinte, 6 000 de ilustrații, planșe și hărți și se elaborează de un colectiv de peste 400 de specialiști din institutele Academiei R.P.R. și din învățământul superior.

Pentru a întregi oarecum imaginea lexicografiei românești actuale, trebuie să mai menționăm elaborarea *Dicționarului limbii poetice a lui Eminescu* (operă unică în filologia noastră) și *Dicționarul graiurilor săsești*, care va fi util nu numai pentru istoria limbii germane, ci și pentru cercetarea relațiilor lingvistice romîno-săsești. Au apărut *Dicționarul invers*, necesar pentru cunoașterea structurii morfologice a cuvintelor, *Dicționarul onomastic român* (elaborat de N. A. Constantinescu în 1963) și numeroase dicționare bilingve, dintre care se evidențiază prin bogăția și noutatea lor *Dicționarul român-maghiar*, *Dicționarul maghiar-român* și *Dicționarul polon-român*.

Tot în domeniul lexicologiei au apărut numeroase lucrări consacrate studierii vocabularului românesc contemporan sau istoricului acestuia. Amintim contribuții valoroase ca *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române* (de acad. Al. Graur, în 1954), *Etimologii românești* (de acad. Al. Graur, în 1963), *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română* (lucrare colectivă elaborată de Institutul de lingvistică din București și din care între 1959 și 1963 au apărut 3 volume) și *Contribuții la studiul calculului lingvistic* (de I. Rizescu, în 1958). Onomastica și toponimia, este reprezentată

adeseori prin diferite studii și articole publicate în revistele de specialitate, dar constituie totodată obiectul unor valoroase lucrări ca *Nume de locuri românești din Republica Populară Română*, *Toponimia românească* (ambele scrise de acad. Iorgu Iordan în 1952 și 1963), *Contributions onomastiques* (culegere de studii elaborată de Academia R.P.R. în 1958) ș. a.

Gramatica, sector puțin cam neglijat în trecut, constituie astăzi obiectul predilect de cercetare pentru numeroși specialiști, dintre care mulți sînt tineri. Studiul structurii gramaticale a limbii romîne actuale este concretizat, în primul rînd, în *Gramatica limbii romîne* (2 vol.), elaborată de Academia R.P.R. în două ediții (1954 și 1963). Se cuvine să fie remarcată îndeosebi ediția ultimă care conține numeroase observații cu totul noi și stabilește categorii sintactice despre care vechile lucrări de gramatică nici nu aminteau măcar. În răstimpul dintre cele două ediții susmenționate, Institutul de lingvistică din București al Academiei R.P.R. a dat la iveală 3 volume de *Studii de gramatică* (între 1956 și 1961), care au constituit un real aport la dezvoltarea cercetării științifice în acest domeniu. De o mare popularitate s-a bucurat și volumul *Limba romînă*, publicat de Institutul de lingvistică din București în 1956, în care se făcea o sintetizare a materialului cuprins în *Gramatică*. Dintre studiile speciale dedicate acestui sector al activității lingvistice se mai cuvine a fi semnalate *Limba romînă contemporană* (de acad. Iorgu Iordan, în două ediții), *Locuțiunile verbale în limba romînă* (de Florica Dimitrescu, în 1958), *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba romînă* (de Mioara Avram, în 1960), *Analize gramaticale și stilistice* (de D. D. Drașoveanu, P. Dumitrașcu și Mircea Zdrenghea, în 1959) și *Elemente sintactice slave în limba romînă* (de Eug. Seidel, în 1958). O caracteristică a actualelor cercetări întreprinse în sectorul gramaticii este dată de preocuparea intensă pentru fenomenele sintactice care mai înainte erau vădit neglijate de către specialiști. Adeseori faptele gramaticale sînt studiate în corelație cu structura fonetică a cuvintelor, fapt care constituie de asemenea un punct de vedere nou și întru totul just.

Fonetica s-a bucurat de atenția a numeroși specialiști. Academicienii Al. Rosetti și Em. Petrovici au făcut cercetări de amănunt asupra sistemului fonologic al limbii romîne. În domeniul foneticii și al fonologiei au apărut unele lucrări importante. Alături de culegerea de studii *Fonetică și dialectologie* (din care au apărut 5 volume), se pot menționa la loc de cinste: *Probleme de fonetică* (de D. Macrea, în 1953), *Recherches sur les diphtongues roumaines* (sub redacția acad. Al. Rosetti, în 1959) și *Cercetări asupra sonorității în limba romînă* (de A. Avram, în 1961).

Domeniul preferat al cercetării lingvistice din trecut — istoria limbii și dialectologia — a înregistrat în anii noștri succese dintre cele mai importante. Lucrările elaborate în aceste discipline se disting prin noua interpretare științifică și prin documentare bogată și recentă. Firește, cea mai valoroasă lucrare este *Atlasul lingvistic romîn* (seria nouă) în 3 volume, care a fost elaborat numai de lingviștii clujeni, sub conducerea acad. Em. Petrovici între 1956 și 1961. Acesteia i se asociază *Micul atlas lingvistic romîn* (serie nouă). Academia R.P.R., prin Institutul de lingvistică din Cluj, a publicat și un bogat volum de *Materiale și cercetări dialectale* (1960). Alături de asemenea lucrări de mare valoare documentară și științifică, mai pot fi amintite *Lexic regional* (pu-

blicat de Societatea de științe istorice și filologice în 1960); *Dicționarul dialectului aromân* (de Tache Papahagi, în 1963), *Glosar regional* (publicat de V. Arvinte, D. Ursu și M. Bordeianu, în 1961), *Fonetica graiului huful din Valea Sucevei* (de I. Pătruț, în 1957), *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română* (de G. Mihăilă, în 1960), *Graiul din valea Crișului Negru* (de T. Teaha, în 1961) și *Texte istroromâne* (culese și publicate de Traian Cantemir în 1959). Tot în acești ani, acad. Al. Rosetti și-a publicat în noi ediții *Istoria limbii române* (volumele I, II și III), iar valoroasa operă a lui Ov. Densușianu, *Istoria limbii române* (două volume) a apărut, pentru prima dată, în traducere românească. O lucrare utilă și de actualitate a dat și D. Macrea, în 1961, prin *Probleme de lingvistică română*.

Un aspect cu totul nou al cercetărilor lingvisticii de astăzi este istoria limbii literare și statistica. A fost precizată sfera noțiunii de limbă literară și s-au purtat discuții folositoare pentru clarificarea unor probleme importante de stilistică. Acad. T. Vianu, prin cele două lucrări importante, *Probleme de stil și artă literară* (1955) și *Problemele metaforei și alte studii de stilistică* a promovat noi puncte de vedere în studierea limbii literaturii artistice. Acad. I. Iordan în *Stilistica limbii române* (1944) s-a interesat în primul rând de fenomenul stilistic general, înregistrat de limba comună. Actualele studii de stilistică, după recomandarea competentă a acad. T. Vianu, se preocupă îndeosebi de stilul individual, prin aceasta contribuind și la aprecierea științifică a operelor beletristice. Datorită noii orientări, pentru prima dată în țara noastră s-a întocmit un manual de *Istorie a limbii române literare* (elaborat în 1961 de către acad. Al. Rosetti și B. Cazacu), din care a apărut până acum primul volum și sînt în curs de elaborare încă două. De asemenea, publicația colectivă *Limbă și literatură* și cele trei volume apărute de *Contribuții la istoria limbii române literare în sec. al XIX-lea*, constituie un aport însemnat la dezvoltarea acestei discipline filologice.

Lucrări individuale ca *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei* (de Boris Cazacu, în 1960), *Despre unele probleme ale limbii literare* (de acad. Al. Rosetti, în 1955), *Problemele limbii literare în cultura italiană* (de Nina Façon, în 1962) ș. a., sînt contribuții importante în domeniul studierii varietății literare a limbii și aduc numeroase precizări de amănunt, utile tuturor filologilor.

Confirmînd grija pentru studierea limbilor și a culturilor minorităților naționale din R.P.R., lucrări în l. maghiară sau l. germană ca *Monumentul de limbă de la Tîrgu-Mureș* (de Farczádi Elek și Szabó T. Attila, în 1957); *Actele societății transilvănene pentru cultivarea limbii maghiare* (de Jancsó Elemér, în 1955) și *Die Landler in Siebenbürgen* (de B. Capesius, în 1962), prezintă un interes științific deosebit.

Studierea lingvisticii românice s-a concretizat în contribuții extrem de valoroase ca *Lingvistica romanică* (de I. Iordan, în 1962), *Crestomația romanică* (vol. I, 1962; editat de Institutul de lingvistică din București); *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman* (de H. Mihăescu, în 1960) și *Limba latină și inscripțiile din Dacia și Scythia Minor* (de S. Statti, în 1961), ultimele lucrări făcînd parte din cercetările comisiei instituite de Academia R.P.R., pentru studierea formării poporului român și a limbii române.

În afară de sectoarele menționate pînă acum, lingvistica noastră a înregistrat succese importante și în alte ramuri. Studiile de slavistică, între care publicația *Romanoslavica* are o importanță deosebită, aduc precizări și interpretări noi pentru cercetarea relațiilor culturale și lingvistice slavo-romîne. Lingvistica generală a fost reprezentată prin lucrări ca *Studii lingvistice* (de acad. Al. Rosetti, în 1955), *Studii de lingvistică generală* (de acad. Al. Graur, în 1955, iar într-o variantă nouă în 1960), *Introducere în lingvistică* (sub redacția acad. Al. Graur, în 1958), *Limba traco-dacilor* (de I. I. Russu, în 1959) și *Lingviști și filologi romîni* (de D. Macrea, în 1959)

Acest inventar sumar al lucrărilor de lingvistică apărute în anii regimului democrat-popular trebuie întregit de numeroasele reviste de specialitate care apar acum. Universitățile din București, Cluj și Iași dispun de publicații periodice (cu serie de filologie). Alături de acestea, *Studii și cercetări lingvistice*, *Limba romînă*, *Cercetări de lingvistică*, *Revista de filologie romanică și germanică* și *Studii clasice* (publicație a Societății de studii clasice din R.P.R.) conțin numeroase și variate materiale privitoare la problemele lingvistice. Studii interesante și prețioase au fost publicate și în *Probleme de lingvistică generală* (4 vol., între 1959 și 1962), *Omagiul lui Iorgu Iordan* (1959), *Recueil d'études romanes* (1959), *Cahiers de linguistique théorique et appliquée* (1962) și în revista de limbă maghiară *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*.

*

Deosebit de importante sînt și realizările acestor două decenii în domeniul științei literare.

Eliberată de optica deformată a esteticii și teoriei literare idealiste, știința literară contemporană s-a dezvoltat, în anii noștri, pe baze cu totul noi, înregistrînd succese fără precedent în istoria culturii romînești. Pozitivismului inoperant și lipsit de orizont al istoriografiei literare burgheze i-au fost opuse principiile rigurose științifice ale metodologiei marxist-leniniste. Cercetările obiectiviste și atitudinile subiective, dăunătoare în egală măsură studierii adecvate a fenomenului literar-artistic, au făcut loc analizelor principiale, partinice, pătrunse de simțul înalt al responsabilității comuniste. Speculația metafizică și întregul arsenal al practicilor generate de estetismul propriu criticii burgheze constituie aspecte cărora noua știință literară le-a dat o ripostă categorică, din perspectiva ideologiei revoluționare a clasei muncitoare. În fine, diletantismul și impostura au trebuit să cedeze, la rîndul lor, în fața competenței și a seriozității ce caracterizează profilul etic și profesional al generației actuale de critici și istorici literari, crescuți la școala realismului nostru socialist.

Un rol deosebit de însemnat în revoluționarea științei noastre literare au avut o serie de inițiative și intervenții ale partidului și ale presei de partid, privind atît orientarea creației beletristice contemporane, cît și îndrumarea și stimularea criticii și istoriei noastre literare. Editarea, în tiraje de masă, a unor culegeri de texte din scrierile despre artă și literatură ale marilor clasici ai materialismului dialectic și istoric (K. Marx, F. Engels, *Despre artă și literatură*, Lenin, *Despre literatură*), a înlesnit cercetătorilor posibilitatea însușirii unor teze de bază ale esteticii și metodologiei istorico-literare științifice. Inter-

vențiile unor reprezentanți de prestigiu ai vieții de partid, cu prilejul diverselor plenary sau conferințe ale scriitorilor din țara noastră au constituit, de asemenea, pentru istoricii și criticii noștri literari, adevărate modele de atitudine principială și constructivă în problemele complexe ale literaturii și moștenirii literare. În fine, numeroasele materiale de orientare sau de analiză a mișcării literare contemporane, apărute în presa de partid, au avut menirea nu numai de a perpetua și consolida legătura dintre forul călăuzitor al întregii vieți social-politice și culturale din patria noastră și frontul literar-artistic actual, ci și de a oferi prilejuri de meditație și de intensificare a eforturilor constructive, atât creatorilor, cât și cercetătorilor din domeniul literaturii. În această ordine de idei pot fi considerate ca făcând parte din fondul devenit clasic, al acestei categorii de intervenții articole ca: *Să luptăm pentru o critică de artă principială, pătrunsă de spirit de partid* (apărut în „Scînteia“ din 2 august 1949), *Pentru întărirea principialității marxist-leniniste în critica literară* („Scînteia“ din 18 și 19 iulie 1958), *Impotriva tonului apologetic în critica literară și artistică* („Scînteia“ din 23 sept. 1959), *Probleme actuale în cercetarea moștenirii literare* („Lupta de clasă“ nr. 1/1957), *Prestigiul ideologic științific al criticii literare* („Lupta de clasă“ nr. 3/1958), *Aprecierea operei de artă și critica marxistă* („Lupta de clasă“ nr. 8/1960) și multe altele. Asemenea materiale au avut un puternic ecou în presa literară, prilejuind dezbateri vii și cu deosebire profitabile.

Datorită politicii înțelepte a partidului în domeniul culturii și al artei, reprezentanții cei mai prestigioși ai generațiilor mai vîrstnice de istorici și critici literari — ne referim la o serie de personalități marcante ale mișcării literare interbelice, ca George Călinescu, Tudor Vianu, Perpessicius, Al. Dima, Ș. Cioculescu ș. a. — s-au înregimentat cu convingere și sincer entuziasm în noul front literar, aducîndu-și contribuția substanțială în cercetarea istoriei literare naționale și universale și totodată formînd și îndrumînd noi generații de cercetători ai valorilor clasice și contemporane. Educați — cei mai mulți — în anii noștri și căliți în lupta pentru făurirea noii culturi și a noii literaturi, socialiste în conținut și naționale în formă, zeci de alți critici și istorici literari îi însoțesc astăzi pe confrăii lor mai vîrstnici, alcătuiind, împreună, un front larg, unitar în concepții și atitudini și divers în individualități și manifestări. Amintind numele cîtorva, nu facem decît să ilustrăm cele afirmate mai sus, o enumerare exhaustivă pîrîndu-ne nu numai superfluă, ci și aproape cu neputință de realizat, în limitele unei asemenea priviri de sinteză: S. Iosifescu, Ov. S. Crohmălniceanu, M. Novicov, I. Vitner, Al. Balaci, P. Georgescu, Al. Piru, G. Ivașcu, P. Cornea, C. Ciopraga, D. Micu, S. Bratu, M. Zăciu, M. Gafița, D. Păcurariu, M. Petroveanu, V. Călin, V. Rîpeanu, S. Damian, Z. Dumitrescu-Busulenga, B. Elvin, N. Tertulian, Al. Săndulescu etc. etc. Aceștia ar trebui să le adăugăm, fără îndoială, numele altor cîteva zeci de cercetători harnici de documente și arhive de istorie literară și îndeosebi pe acelea al numeroșilor și activilor cronicari ai publicațiilor literare actuale, în cea mai mare parte tineri, cu certe însușiri de interpreți ai fenomenului literar contemporan. Chiar din rîndul acestora din urmă pot fi desprînse cîteva individualități destul de bine conturate, cum ar fi M. Călinescu, N. Manolescu, I. D. Bălan, M. Bucur, I. Oarcășu, M. Tomuș, V. Ardeleanu, N. Barbu, N. Ciobanu, I. Lungu, R. Enescu, G. Dimisianu, D. Cesereanu și alții alții.

Unul din imperativele cele mai importante ale istoriografiei literare contemporane l-a constituit valorificarea de pe poziții științifice, marxist-leniniste, a bogatei noastre moșteniri literare. În această ordine de idei, eforturile cercetătorilor din institutele de specialitate din cadrul Academiei R.P.R., ale cadrelor didactice universitare, precum și ale unui număr însemnat de critici, ce-și desfășoară activitatea în paginile revistelor noastre literare și cultural-artistice, au fost antrenate, în primul rând, în acțiunea de elaborare a tratatului de Istorie a literaturii române, întreprindere vastă, pusă sub auspiciile forului academic și condusă cu competență și statornică pasiune de acad. G. Călinescu. Apariția, în cursul acestui an, a primului din cele cinci volume ale tratatului constituie cel mai prețios omagiu, adus de istoricii noștri literari marelui eveniment al celei de-a douăzecea aniversări a eliberării României.

Munca de elaborare a acestei importante lucrări colective a fost și continuă a fi pregătită atît prin dezbaterile istorico-literare din presa de specialitate, cît și prin alcătuirea și editarea, în volume separate, a unui mare număr de monografii și studii de reconsiderare, consacrate unor curente ideologico-literare și unei serii întregi de scriitori, din diverse perioade ale istoriei culturii și literaturii românești. În acest sens, trebuie menționate, în primul rând, cele cîteva încercări de sinteză, sub forma unor manuale de istorie literară sau a unor cursuri universitare, tipărite sau litografiate, cum sînt cele două volume, mai vechi, de istorie a literaturii romîne din perioada feudală și modernă, elaborate de un colectiv de autori și completate, în anii din urmă, cu un volum privind *Literatura romînă contemporană*, precum și o serie de lucrări individuale, semnate de cadre didactice universitare ca Al. Piru, Paul Cornea, D. Păcurariu, I. D. Lăudat, Ov. S. Crohmălniceanu ș. a. Aceștoro le-am putea adăuga o serie de culegeri de studii, axate pe o problematică mai strînsă, cum ar fi volumele publicate de istorici, teoreticieni și critici literari ca S. Iosifescu (*În jurul romanului*), I. Ianoși (*Romanul monumental și sec. XX*), D. Micu (*Romanul românesc contemporan*), Al. Dima (*Studii de istorie a teoriei literare romînești*) P. Cornea (*Studii de literatură romînă modernă*). I. Vîtner (*Prozatori contemporani*, I și II) ș. a., sau volumele colective închinatelor unor personalități ale scrisului românesc, ca M. Eminescu, I. L. Caragiale ori M. Sadoveanu. S-au publicat, de asemenea, cîteva volume de documente literare inedite (despre Alecsandri, Ghica, Eminescu etc.), ca să nu mai vorbim de numeroasele comunicări de scrisori și documente, la fel de utile cercetătorilor istorico-literari, efectuate în presă. Principalele curente de idei, care au influențat în mai mare sau mai mică măsură și mișcarea noastră literară, au constituit, la rîndul lor, obiectul de studiu al unor cercetători, remarcabilă fiind în această privință contribuția adusă de M. Novicov, G. C. Nicolaescu, D. Micu, M. Zăciu, Al. Săndulescu, S. Iosifescu, V. Călin, S. Bratu, T. Virgolic, I. Enache, Z. Ornea, L. Bote ș. a. O atenție deosebită a fost acordată acțiunii de îndrumare a creației literare de către P.C.R., în perioada interbelică, demnă de reținut fiind îndeosebi cercetarea întreprinsă în acest scop de Ileana Vrancea, alcătuitoarea și prefațatoarea unei prețioase antologii, privind unele *Tradiții ale criticii literare marxiste din Romînia*. Studiarea concepției despre artă și literatură a unor scriitori din trecut ne este facilitată de editarea, în

„Mica bibliotecă critică“ sau în volume separate, a unor culegeri de articole și scrisori, selectate competent din moștenirea unor scriitori ca V. Alecsandri, M. Kogălniceanu, B. P. Hașdeu, C. Bolliac, I. L. Caragiale, G. Barițiu, G. Coșbuc, B. Delavrancea, M. Sadoveanu, Camil Petrescu ș. a. Deosebit de apreciată de specialiști, ca și de marea masă de cititori, este vasta acțiune de reeditare a creației celor mai reprezentative personalități ale literaturii noastre, de la începuturi și pînă în preajma marelui act al eliberării. Marele număr al scrierilor reeditate, în cele două decenii de muncă susținută în vederea recuperării moștenirii valoroase a trecutului nostru literar, ne determină să nu ne putem referi decît la cîteva asemenea realizări, cu totul remarcabile. În această ordine de idei, nu putem să nu menționăm, la loc de cinste, importanta operă de reconstituire a vastului edificiu al creației eminesciene, întreprinsă cu negalabilă competență și pasiune de acad. Perpessicius. În același sens, trebuie amintite valoroase serii de *Opere* din creația unor scriitori ca Miron Costin, Gr. Alexandrescu, I. L. Caragiale, Anton Pann, Al. Vlahuță sau — dintre creatorii sec. XX — M. Sadoveanu, I. Agîrbiceanu, T. Arghezi. Colecții ca „Scriitori romîni“, „Biblioteca pentru toți“, „Biblioteca școlarului“, „Cele mai frumoase poezii“ ș. a., contribuie la difuzarea în mase a celor mai prețuite realizări ale scrisului nostru din toate veacurile.

În fine, unul din capitolele cele mai bogate în realizări de o mare importanță este acela al monografiilor. Și în acest caz, diversitatea și numărul mare al contribuțiilor — mai ales din ultimii ani — ne obligă să nu menționăm decît cîteva dintre lucrările care ne-au reținut atenția în mod special, cum ar fi monografiile despre N. Filimon și Gr. M. Alexandrescu, semnate de acad. G. Călinescu, monografia despre A. Russo, elaborată de Al. Dima, studiul acad. T. Vianu despre Al. Odobescu, monografia și studiile lui S. Iosifescu despre Caragiale, studiile monografice ale lui Ion Roman despre Anton Pann și D. Bolidinteanu, acela al lui G. C. Nicolescu despre Alecsandri, lucrările lui S. Bratu și Al. Piru despre viața și opera lui G. Ibrăileanu, monografia asupra lui C. Hogaș, de Const. Ciopraga, studiile consacrate creației argheziene de Ov. S. Crohmălniceanu și M. Petroveanu, monografiile despre Sadoveanu (de S. Bratu), Camil Petrescu (de B. Elvin), Cezar Petrescu (de M. Gafița), I. Creangă, M. Eminescu (Z. Dumitrescu-Bușulenga), G. Topîrceanu (Al. Săndulescu), Gh. Brăescu (N. Gheran), I. Agîrbiceanu (M. Zăciu), G. M. Zamfirescu (V. Rîpeanu), Al. Sahia (P. Marcea) etc. etc. Alături de acestea, merită a fi consemnate și numeroasele culegeri de studii, cronici și articole de istorie și critică literară, privind atît patrimoniul nostru literar, cît și problemele și realizările mișcării literare contemporane, culegeri a căror enumerare ar presupune însă, de fapt, o reluare a multora dintre numele menționate anterior, lucru care ne și îndeamnă să renunțăm a o mai face.

Alături de literatura națională, de un interes remarcabil s-a bucurat și literatura altor popoare. O trecere în revistă a principalelor realizări în acest domeniu ar avea de consemnat, în primul rînd zecile de volume și ediții, apărute în diverse colecții („Clasicii literaturii universale“, „Biblioteca pentru toți“ etc.) sau separat, din scrierile aparținînd unor scriitori din toate epocile și toate părțile globului, începînd cu Homer și cu epopeile naționale ale diverselor popoare ale lumii și terminînd cu figurile cele mai reprezentative ale li-

teraturii universale contemporane. În munca de cercetare critică și istorico-literară a acestui vast domeniu se impune de asemenea menționarea contribuțiilor de preț aduse, în anii noștri, de academicienii G. Călinescu (vol. *Studii și conferințe*) și T. Vianu (culegerea de *Studii de literatură universală și comparată*, cuprinzând și o serie de lucrări cu caracter monografic), precum și a altor cîțiva istorici și critici literari ca Al. Balaci (autorul a trei culegeri de studii italiene), Elena Vianu, V. Lipatti, I. Brăescu (pe care îi preocupă îndeosebi literatura franceză, clasică și contemporană), H. Deleanu (preocupat de problemele teatrului universal), I. Vitner, B. Elvin, V. Călin, T. Nicolescu, S. Iosifescu, G. Horodincă, M. Gheorghiu și numeroși alții.

Avîntul studiilor filologice din țara noastră, sub îndemnul revoluției și fertilizat de ideologia clasei muncitoare, este astăzi o realitate. În numai două decenii, lingvistica și istoriografia literară și-au dobîndit la noi locul binemeritat, pentru care s-au risipit zadarnic odinioară atîtea energii și elanuri.

EMINESCU*

de

DUMITRU POPOVICI

Eminescu a constituit, după cum se știe, una dintre marile teme de discuție ale științei române. Apariția lui revoluționară în câmpul poeziei era de natură să smulgă din somnolența spiritului pe pontifii literaturii, care au rămas nedumeriți în fața unei ridicări turburătoare din adâncuri, ce întrunea

* Conferință ținută la Cluj în 12 aprilie 1948.

NOTA. Publicăm în paginile ce urmează două materiale postume datorate unor distinși profesori ai Universității clujene: D. Popovici și Ion Breazu.

Sub titlul *Eminescu*, istoricul literar D. Popovici, ale cărui contribuții la studiul literaturii „luminilor” și la adâncirea, sub varii raporturi, a operei eminesciene sînt unanim recunoscute, a ținut în 1948 o conferință academică. Sintetizînd punctul său de vedere cu privire la poezia lui Eminescu, căreia i-a consacrat trei valoroase cursuri universitare în anii de după Eliberare, această conferință inedită trasează un succint profil al liricii eminesciene, desprinzîndu-i liniile directorii și insistînd asupra *titanismului*, ca punct de intersecție cu marile traiectorii ale cîtorva dintre cîntăreții, dintotdeauna ai Omului. Actualitatea și justetea științifică a unor comentarii scrise și rostite în 1948 nu vor scăpa cititorului avertizat, cu toate că studiul mai prezintă și unele limite ale cercetării și orientării, explicabile prin faptul că a fost scris în 1948, dată de la care studiile eminescologice au evoluat calitativ.

Studiul lui Ion Breazu consacrat ideilor literare și operei beletristice a doctorului Pavel Vasici este un fragment dintr-o monografie închinată unei interesante și puțin cunoscute personalități din trecutul cultural al Transilvaniei. Interpretarea riguroasă științifică și solida documentație vădesc, ca în tot ce a scris Ion Breazu, o intimă cunoaștere a climatului social-istoric și a mișcării cultural-literare din Transilvania secolelor XIX și XX. Ca și în cazul lui D. Popovici, moartea l-a împiedicat și pe acest valoros istoric literar să ducă la bun sfîrșit vastă operă începută sub cele mai fericite auspicii. Paginile cu care D. Popovici și Ion Breazu și-au îmbogățit opera în anii de după Eliberare au cunoscut o împlinire a căutărilor lor anterioare în domeniul disciplinei pe care au slujit-o, sub influența fertilă a ideologiei clasei muncitoare. Publicarea acestor studii postume în *Studia* comportă o dublă semnificație: este un omagiu adus memoriei autorilor, care au sprijinit pînă la ultima lor suflare țelurile majore ale revoluției culturale pusă sub semnul mărețului act de la 23 August 1944; și se cuvine ca de acest lucru să ne amintim și să-l consemnăm în momentul cînd serbăm a XX-a aniversare a Eliberării patriei noastre. Dar totodată anul 1964 este și „anul Eminescu”; omagiul adus Luceafărului poeziei românești era de asemenea o datorie nobilă căreia revista noastră încearcă să-i dea expresie.

Red.

patima întunecată a pământului și lumina senină a cerului. Calmul literar al epocii era sfârșit; sfârșită era formula poetică devenită șablon; planurile de repartiție a valorilor poetice erau răsturnate și idoli trecutului s-au văzut în primejdie de a fi coboriți de pe soclul lor. În fața acestei apariții, care profesa fățiș un mare respect față de precursorii săi, dar care distrugea dintr-o singură lovitură tot ce lucraseră aceia, s-a simțit trebuința să se ia atitudine. Au luat-o scribi mărunți ai zilei, care s-au smuls astfel anonimatului proiectând umbra deasă a minții lor pe discul luminos al noului astru; au luat însă atitudine și spirite serioase, preocupate de sănătatea morală a societății și alarmate de influența nefastă pe care poezia dezolantă a marelui liric o putea avea asupra tinerimii epocii. Au luat atitudine, explicând sensul operei sale și impunându-l contemporanilor, critica idealistă a timpului și, în urma acesteia, critica socialistă.

Pentru Titu Maiorescu, Eminescu era un exemplu ilustrativ de creațiune artistică impersonală. Dacă el înțelege să aducă în discuție și anumite elemente de ordin istoric, dacă înțelege să facă unele incursiuni în biografia poetului, operația nu este întreprinsă cu scopul de a pune în lumină calitățile poeziei contemplată în raporturile ei cu viața poetului, ci tocmai spre a sublinia lipsa oricărui raport între acești doi termeni. În Eminescu au existat două ființe fără nici o legătură între ele: omul, a cărui existență poate fi urmărită pe plan istoric, și artistul, care s-a dezvoltat și s-a manifestat în afara acestui plan. Viața lui pămînească nu are nici un fel de contingente cu opera lui poetică: „Ce a fost și ce a devenit Eminescu“, mărturisește criticul, este rezultatul geniului său înăscut, care era prea puternic în a sa proprie ființă, încît să-l fi abătut vreun contact cu lumea de la drumul său firesc. Ar fi fost crescut Eminescu în România sau în Franța și nu în Austria sau Germania; ar fi moștenit sau ar fi agosisit el mai multă sau mai puțină avere, ar fi fost așezat în ierarhia statului la o poziție mai înaltă; ar fi întîlnit în viață lui sentimentală orice alte figuri omenesti: Eminescu rămînea același, soarta lui nu s-ar fi schimbat“. Absorbit de lumea ideilor generale poetul se simțea străin de orice element individual sau convențional, era indiferent chiar de persoana sa. Și era firesc să fie așa: ca orice geniu, poetul român trăia în lumea ideală și amestecul în societate l-ar fi simțit ca o supărare și nepotrivire firească. Această înstrăinare de orice interes individual mergea atît de departe încît poetul se considera numai ca organul incidental prin care se manifesta poezia însăși și ar fi fost tot atît de mulțumit dacă nu el, ci altul, ar fi fost organul ei de manifestare.

Poziția pe care Titu Maiorescu o adoptă în interpretarea operei poetice a lui Eminescu este așadar foarte precia: ea transpune în cultura romînă poziția criticii idealiste a secolului trecut și, laolaltă cu aceasta, se leagă de vechea concepție despre artă a lui Platon.

Tot atît de precisă este și poziția pe care a adoptat-o față de poezia eminesciană critica socialistă, în special în forma în care ea este concepută de reprezentantul cel mai consecvent al curentului, Dobrogeanu-Gherea. Activînd în prelungirea vechii doctrine socialiste a artei, dar profitînd în parte de remanierea pe care această doctrină o suferă în concepția lui Taine, Gherea propune literaturii romîne un cod literar realist. Pentru el arta oglindește

societatea, se explică de societate și funcționează — sau mai exact, ar trebui să funcționeze — în planul intereselor generale ale societății. Artă trebuie să fie actuală prin temă, socială prin scop și prin acțiune, dinamică prin factorii sufletești cărora li se adresează: oglindind realitățile sociale contemporane, ea trebuie să tindă în același timp să devină un instrument de luptă pentru progresul social.

Raportată la acest ideal artistic, poezia lui Eminescu însemna în același timp o dezertare și prilejul unui proces nemilos făcut societății timpului. Eminescu a ancorat la soluția pesimistă în întrebările lui în legătură cu viața din pricina relei întocmiri a societății burgheze a timpului. Evident, nu este vorba numai de un fenomen local, ci de aspectul general al societății burgheze din a doua jumătate a secolului trecut. Poetul român nu este decît produsul local al acestui marasm general, dar opera lui oglindește și anumite condițiuni ale locului: cu un termen concis s-ar putea spune că, după opinia lui Gherea, opera eminesciană traduce în același timp temperatura spirituală generală a timpului și raporturile în care poetul s-a aflat pe plan social și spiritual.

Sînt, în atitudinea criticului anumite date pozitive care aveau să constituie unul din punctele de plecare pentru cercetările ulterioare. În fața imaginii platoniciene a poetului desprins de pămînt și legat de cer, pe care Maiorescu o propune științei românești, avem de data aceasta imaginea poetului ancorat în viața istorică, trăind din ea și lucrînd pentru ea. Concepția aceasta n-avea nimic revoluționar într-însa, nici pentru știință în general, nici pentru știința romînă. Excepțională era însă energia cu care era afirmată și important era momentul reacțiunii, și una și alta capabile să diminueze sortii de generalizare ai interpretării idealiste. Dar dincolo de aceste date, adeziunea totală la ideile sale rămîne problematică: Gherea este în primul rînd un teoretician și literatura nu are pentru el decît rolul de a confirma o teorie, al cărei centru de greutate cădea însă în alte domenii. Faptul acesta îl determină să stabilească o ierarhie particulară în ceea ce privește factorii determinanți ai unei opere de artă, ierarhie în spiritul căreia personalitatea creatorului nu deține decît o importanță de ordin secundar. Este de asemenea de semnalat o restrîngere a domeniului eficiențelor și o minimalizare a finalităților: pentru el arta nu se condiționează istoric, ci social, iar scopurile ei pot deveni uneori de-a dreptul mărunte. Iată spre exemplu felul cum este interpretată la un moment dat poezia *Inger și Demon*, în care demonul ar fi fost poetul însuși revoltat împotriva cerului Junimei: „Bineînțeles poezia aceasta e de pe vremea cînd poetul demon nu se împăcase încă înăuntrul sufletului său cu cerul «Junimei», în ciuda tuturor îngerilor amorului din „Convorbiri literare“.

Dé altmîntrelea niciodată n-a fost o împăcare desăvîrșită, vecinică; semne de răscoală împotriva pomenitului cer deschis al „Junimei“ se arată în multe locuri. Ar fi fost și ciudat. Dumnezeu „Junimei“ n-a fost în stare să țină sub stăpînire sa pitici, dar încă pe un demon, fie chiar decepționat! În epoca nedesăvîrșitei împăcări trebuie să fie fost scrisă admirabila poemă *Împărat și Proletar*, „a cărei încheiere, crede în continuare criticul, nu se poate explica decît prin năzuința poetului de a se împăca cu același cer al „Junimei“. Interpretarea lui Gherea, care caută pentru fenomenul literar o cauză socială

imediată, ajunge astfel la formule minimalizante și, în cazul celei din urmă poezii, prezintă în spații restrânse și într-o atmosferă nepotrivită cel mai dramatic proces de conștiință din câte cunoaște literatura română, și unul dintre cele mai dramatice procese de conștiință ale secolului.

Și atunci, care va fi punctul de vedere pe care-l va oglinzi expunerea mea? Primul lucru care trebuie notat, este că această interpretare se orientează după criterii istorice, ceea ce înseamnă că ea se așează la antipodul concepției lui Titu Maiorescu: oricât de multă prețuire ar putea avea un istoric literar pentru finețea spirituală a lui Maiorescu, oricât ar aprecia gustul lui literar și oricâtă importanță ar atribui rolului pe care acela l-a avut în cultura română, el nu va putea să nu vadă că directiva generală a gândirii criticii se găsește în contrasensul gândirii istorice. Nu este aceeași situația față de critica socialistă: convertind noțiunea de *social* în noțiunea mai larg cuprinzătoare de *istorie*, istoria literară își îndrumază cercetarea în același sens: pentru istoricul literar fenomenul literar trăiește în raporturi istorice, ceea ce înseamnă că el se definește printr-o serie de raporturi în care factorul social deține un loc important, atât prin legătura directă cu creatorul cât și prin coeficientul important cu care el intră în experiența ereditară a acestuia.

Într-adevăr, opera literară nu invocă socialul numai printre eficiențele și finalitățile sale. Într-un anumit sens, ea este cea mai socială dintre toate artele, atât de socială încât nu se poate concepe în afară de societate. Rostul ei este să transpună o experiență spirituală individuală în forme de receptivitate generală și pentru aceasta se servește de cuvânt, ceea ce înseamnă de seria fundamentală a simbolurilor sociale, de acele simboluri care fac posibilă însăși viața socială. Natural, atunci când spun lucrurile acestea, nu am în vedere acele manifestări maladive cultivate în anumite reviste, în care totul era un amestec bizar al spiritului de bravadă și lipsei de inteligență: *Unu*, *Integral*, *Punct*. Explicabilă pe o largă rază prin raporturile ei în social și putând postula socialul, literatura se condiționează așadar în mod esențial de social, prin însuși materialul în care ea se încorporează.

În urma acestor precizări, voi trece la obiectul propriu al conferinței mele, care este de a descifra semnificația generală a operei poetice a lui Eminescu, în special a acelei opere căreia împrejurările zilei îi acordă o mai mare însemnătate. Traduce opera aceasta o iluminare venită de sus, din cerul ideilor platoniciene, sau traduce reacțiunea spirituală a unei personalități puternice, ale cărei modalități subiective nu exclud totuși acțiunea factorilor obiectivi?

Cel dintîi moment pe care îl voi semnala este acela al activității vieneze. După studiile capricioase prin diverse orașe ale Ardealului, după viața de vagabondaj artistic și de mizerie îndurată cu eroism și bonomie, Eminescu este trimis de familie la Viena. Acolo ar fi trebuit să-și ducă la capăt studiile să-și ia diplomele necesare și să-și pregătească o poziție în societate. Dar poetul a vrut altfel: studii sistematice n-a făcut, diplome n-a luat, iar de viitoarea lui situație socială s-a dezinteresat în mod absolut. Și cu toate acestea, epoca vieneză este pentru Eminescu o epocă de febrilă activitate. Este data la care se orientează în problemele politice ale poporului român, este

data cînd începe să adîncească studiul filozofiei, în primul rînd al filozofiei lui Herbart; și este îndeosebi o epocă de încordată activitate literară. Proiecte literare anterioare sînt rețuate și duse la desăvîrșire, teme noi îl ispitesc și, mai mult decît atît, el simte trebuința să ia atitudine în marea chestiune a generațiilor literare. De pe vremea cînd însoțea în peregrinările lor unele trupe teatrale, Eminescu începuse să lucreze la romanul pe care, mai tîrziu, avea să-l intituleze *Geniu pustiu*. Opera îl preocupă și în timpul cît se află la Viena și, la data aceea, poetul intenționa să-l intituleze *Naturi catilinare*. Sugestiv titlul „Naturi catilinare” însemnează „naturi revoluționare”, înrudite cu spiritele revoluționare ale soților lui Catilina, răzvrătitul pe care îl combate Cicero. Personajele pe care scriitorul intenționa să le aducă în planul acțiunii erau așadar dominate de setea distrugerii revoluționare și romanul subliniază într-adevăr această trăsătură a lor. Toma Nour, eroul romanului, este în mod incontestabil imaginea obiectivă a poetului. Exprimînd sentimentele adolescentului Eminescu, el cere în mod imperios răsturnarea ordinii sociale stabilite: „Cei mai națli și mai veninoși nouri sînt monarhii”, spune el. Și continuă: „Cei după ei asemenea de veninoși sînt diplomații. Trăsnețele lor, cu care rîuină, seacă,ucid popoare întregi, sînt resbelele. — Sfărmați monarhii! Nimiciți seraii lor cei mai leneși, diplomații; desființați resbelul și nu chemați certele popoarelor decît înaintea Tribunalului popoarelor și atunci cosmopolitismul cîl mai fericit va încălzi pămîntul cu razele sale de pace și de bine”. În pasajul acesta, caracteristic pentru formele vieții de sentiment ale poetului la data cînd își făcea studiile la Viena, avem de fapt exprimat un apel fundamental al sufletului lui. Oricare va fi, cu vremea, încheierea pe care el o va da-o sbuciumului revoluționar, sbuciumul revoluționar va fi adeseori punctul de plecare în desfășurarea vieții sale sufletești. Romanul avea să-și schimbe mai tîrziu titlul: locul naturilor catilinare, al ființelor prin definiție revoluționare, este luat de un geniu pustiu, așadar de o ființă ce va ajunge să se diferențieze structural de semenii săi, — pentru că aceasta însemnează în ultimă analiză *geniu* în concepția poetului —, dar care oricît de diferit ar fi față de dînșii, oricît de izolat în straturile lui superioare, este totuși sortit înfrîngerii, este sortit să fie un geniu pustiu. Revoluționarul, implicat în umanitate și dominat de dorința de a conduce umanitatea pe căile răsturnării ordinii sociale actuale și a construirii unei lumi noi, este un personaj pe care îl vom întîlni adeseori în poezia lui Eminescu. Și tot atît de adesea vom întîlni în poezia lui și celălalt personaj, geniul, care în evoluția vieții sufletești a poetului marchează un punct de sosire.

Poezia *Înger și Demon*, care datează de asemenea din epoca vieneză, a stîrnit multe rezerve împotriva ei. Antiteza pe care era construită era prea elementară, termenii comparației erau din cale afară de banali și în întregul ei poezia aducea atîtea imperfecțiuni de amănunt încît, cu toată frumusețea incontestabilă a unor momente, ea era făcută să provoace rezerve. Toate aceste scăderi nu pot fi tăgăduite nici astăzi. Poezia este totuși revelatorie prin procedee. În ultimă analiză, ea aparține genului erotic și se caracterizează prin proiectarea personajelor în serie socială și soluția folclorică a conflictului. Mărturie stau variantele manuscrise ale Academiei Romîne.

El, demonul, este poetul, care apare torturat de o dragoste demonică; ea fiica de rege, este un suflet încălzit de sentimente angelice. Organizarea socială a pus între ei distanțe care n-ar putea fi trecute, dar pe care iubirea, ca și în basmele poporului, le trece. Este soluția folclorică a conflictului între clasele sociale, soluție pe care poetul o aplică și în alte părți din opera sa, în *Poveste indică* bunăoară. Dar pentru ca iubirea să șteargă diferențele dintre clasele sociale, îndrăgostitul trebuie să aducă unele însușiri excepționale. Și este semnificativ pentru poet că excepționalul este căutat totdeauna în ordinea acțiunii sociale: demonul este un revoluționar, care mișcă popoarele cu gândirea lui îndrăzneată, iar cântărețul de care se îndrăgostește blonda fiică a regelui indian, pornește în lume, rășcoală popoare, răstoarnă regi și împărați ca să poată așeza coroana lumii pe fruntea iubitei sale. La data această, sufletul poetului aduce adeziunea pentru erou, văzut în planul acțiunii sociale: el crede în revoluția socială, demonul său mișcă popoarele împotriva legilor nedrepte, împotriva istoriei. Și același lucru îl va face și cântărețul paria îndrăgostit de fiica regelui. După cum atestă variantele, în poezia de față, demonul lui Eminescu poartă stigmatele istoriei sale: punctul inițial al operei n-a fost revolta socială, ci plinătatea sentimentului erotic. Și dacă în încheierea poeziei, demonul ajunge să împace prin iubire frământarea lui sufletească, în faptul acesta nu trebuie să se vadă anularea socialului prin intervenția unei concepții înalte despre viață, ci prelungirea aceluși *primum movens* care a dat naștere operei. Factorul social, intercalat ulterior, a sporit proporțiile epice ale personajului, și prin aceasta a dramatizat întregul moment, dar demonul lui Eminescu se desfășoară linear de-alungul variantelor poemei, atingând în final împăcarea prin iubire către care năzuia încă din primele sale mișcări. În *Geniu pustiu*, în *Inger și demoni* și, după cum vom vedea, și în alte opere ale sale, Eminescu creează două planuri de manifestare cu mișcări de sens contradictorii. Avem pe de o parte o anumită ordine stabilită, în sens social sau în sens moral; avem pe de altă parte o forță ce vizează răsturnarea acestei ordine. Indiferent de soluția la care se va ajunge, manifestările vor avea un caracter revoluționar. Această dispoziție a materialului poetic pe planuri cu mișcări contradictorii evoluind în mod inevitabil către un conflict, a căpătat în studiul literaturii denumirea de titanism. Tema literară titaniană descinde din vechea *Gigantomahia*, din fabula titanilor care, în antichitatea greacă, s-au răsculat împotriva cerului și au vrut să stabilească o nouă orînduire a lumilor. Sub diverse forme ea a fost reluată de-a lungul literaturilor. Ea a constituit tema diverselor opere care au ca personaj pe Prometeu, de la ea pornește *Paradisul pierdut* al lui Milton, ea a fost mai cu seamă cultivată în romantism, care a supus-o unor modificări fundamentale. Alături de personajul titanian, un Cain bunăoară, în care Byron vede pe revoltatul împotriva hotărîrii Cerului, avem ca personaj titanian umanitatea însăși luată în întregul ei sau în diversele popoare care o alcătuiesc. Pe linia aceasta s-a ajuns la constituirea unei serii de simboluri, al căror rezultat a fost că însuși Isus n-a mai fost văzut ca Fiul lui Dumnezeu, venit pe pămînt ca să împlinească hotărîrea divinității, ci ca un mesager al pămîntului, ca o forță pornită de jos împotriva hotărîrii arbitrare a lui Iehova. Această nouă concepție christologică, datorită poetului englez Shelley, avea

drept urmărire umanizarea atributelor lui Isus și transformarea lui într-un personaj de structură titaniană.

Pe linia aceasta se plasează opera eminesciană, într-o largă măsură a ei. Natural, nu poate fi vorba la poetul român de circularea statornică a unor personaje de factură titaniană. Dar tema aceasta își are corelatele sale artistice, ea presupune o anumită amplitudine de sentiment, ea presupune o anumită viziune spațială și o anumită concepție a timpului. Asemenea oricărei opere literare, opera de esență titaniană are timpul și spațiul său estetic. Și dacă în poezia lui Eminescu personajul titanian nu se realizează decât rareori, schemele ei titaniene funcționează frecvent.

Ceea ce a împiedicat realizarea desăvârșită a personajului în poezia eminesciană a fost experiența intelectuală a poetului. Adolescentul plin de încredere și de avânt revoluționar avea să facă loc în scurtă vreme unui tânăr dezamăgit, a cărui dezamăgire își trage izvoarele în primul rînd din filozofia schopenhaueriană. Se adaugă la aceasta însă experiența secolului. După puternica încordare a romantismului, care concentrează toate energiile în procesul său de afirmare, literaturile europene se află în reflux, spiritele se repliază asupra lor și un proces dureros de autoanaliză își face apariția. În locul marilor idealuri legate de destinele umanității pe care le servise în prima jumătate a secolului al XIX-lea, poezia își caută rațiunea în sine însăși, ea devine o poezie de interior, aplicată unor stări sufletești ce se caracterizează în primul rînd prin vibrațiuni particulare, iar în rîndul al doilea prin derivarea analizei într-o artă a miniaturismului psihologic. Patologicul își cere drepturile sale. Arta aceasta a fost caracterizată drept o artă decadentă și, deși n-o domină în mod exclusiv, ea imprimă cu toate acestea epocii un ritm obosit. Decadentismul literar european se caracterizează în general prin cultul voluptăților, prin cultul excesiv al formei și printr-o concepție pesimistă despre lume, toate la antipodul marilor avînturi romantice și toate derivînd din lipsa de încredere în marile destine ale umanității. În acest curent se încadrează opera unui Baudelaire în Franța, a unui Hamerling sau Hieronymus Lorm în Austria, aceea a lui Swinburne în Anglia. Și tot aici trebuie amintită și opera estetizanților de genul lui William Pater sau, mai tîrziu Oscar Wilde. Împotriva acestui curent literar de perfecțiune tehnică și de rafinemente sufletești decadente avea să ia naștere o reacțiune puternică. Ea își face apariția în Anglia, unde poetul Dante Gabriel Rossetti pune bazele unei mișcări literare care cerea întoarcerea la formele de artă anterioare. Renașterii italiene, anterioare lui Rafael. Școala avea să se ntituleze școala prerafaelită și ea se caracterizează prin lupta pe care o duce împotriva artei de pură tehnică și prin recomandarea unei noi forme de artă, întemeiată pe credință adîncă și pe simplificarea pînă la primitiv a factorului tehnic.

Față de această literatură decadentă a secolului său ia atitudine Eminescu, transpunînd în literatura romînă concepția prerafaelită engleză. Este cunoscută tuturor poezia *Epigonii*, care datează din epoca vieneză și care era destinată să creeze un adevărat curent prerafaelit în cultura romînă. Mai puțin cunoscută, poezia *Christ*, care datează de asemenea din epoca vieneză, exprimă, în altă formă și în jurul unui alt personaj, aceeași concepție: arta trecutului era stîngace, dar ea era inspirată de o credință adîncă; astăzi ea

s-a perfecționat ca mijloc tehnic, dar este lipsită de suflul credinței adevărate, ea izvorăște din suflete uscate, din suflete de epigoni.

În felul acesta, dacă facem abstracție de *Mortua est*, care traduce o experiență dureroasă dar izolată, dacă facem abstracție de atitudinea teoretică din *Venere și Madonă*, și dacă ținem seama numai de linia dominantă, formula sentimentală eminesciană în epoca vieneză se caracterizează prin îmbinarea avânturilor revoluționare romantice cu năzuința prerafaelită de întoarcere la credință și la simplitate.

Dar, am afirmat puțin mai înainte, poetul ajunge să fie cucerit el însuși de suflul sceptic al veacului. După cum se știe, studiile începute la Viena au fost continuate la Berlin. În capitala imperiului german, creat recent prin înfrângerea Austriei și a Franței, poetul se adâncește tot mai mult în studiul filozofiei schopenhaueriene și sub influența conjugată a acestei filozofii și a literaturii decadente a secolului, el realizează formula definitivă a vieții sale de sentiment. Faptele acestea ne dau astfel răspunsul la întrebarea formulată puțin mai înainte: poetul nu ajunge la forma definitivă a vieții sale de sentiment sub influența misterioasă a unor puteri divine, ci în urma unei experiențe individuale. Mișcările sale sufletești se realizează și de data aceasta pe aceeași linie largă, avânturile titaniene sînt încă prezente în opera sa, dar asupra tuturor se aplică o conștiință de o rară luciditate, care convertește totul în îndoială și negație. Precipitarea acestei drame intelectuale este oglindită în straturile de experiență cuprinse în poezia *Împărat și Proletar*. După cum arată manuscrisele poetului, poezia a fost inițiată la Viena, în jurul anului 1870 și a fost isprăvită la Berlin, la sfîrșitul anului 1873 sau începutul celui următor. Din epoca vieneză datează discursul incendiar al Proletarului, din epoca berlineză datează încheierea sumbră, în spiritul căreia destinul hotărăște soarta fiecăruia în lume și soarta lumii în general, care nu este altceva decît un vis al morții eterne. La Viena, în 1870, Eminescu este un revoluționar integral; la Berlin, în 1873—4, el este un adînc pesimist, convins de zădărnicia oricărei străduințe. Încordarea inițială a sentimentului cedează; ideea de destin își face apariția și la umbra ei germinează oboseala sceptică și resemnarea finală. Grafic ritmica sentimentului poetic eminescian realizează o schemă ascendentă și descendentă, ea se caracterizează printr-o tensiune progresivă urmată de o inevitabilă depresiune. Raportat la Byron, scriitorul cu care Eminescu prezintă numeroase asemănări, în special în prima parte a activității sale, poetul român se caracterizează tocmai prin aceste finaluri depresive. Un titanian și un pesimist este și poetul englez; dar ascensiunea sentimentală byroniană nu se frînge și poetul nu caută, obosit, odihnă în nimicul etern. Revolta byroniană nu are un punct final, ea se încheie în năzuința de a se permanentiza. Dacă el însuși este conștient că omul, asuprit de ordinea divină actuală, va fi mai asuprit încă în viitor de aceeași ordine divină, poetul nu ajunge la concluzia că orice străduință este inutilă, că singura atitudine înțeleaptă este acceptarea resemnată a hotărîrii fatale. Nu! El se revoltă pentru ce este astăzi, dar se revoltă și pentru ce va fi în viitor: un foc ce se hrănește din sine și care îmbrățișează cîmpuri tot mai largi. Prin această trăsătură a sa, Byron poate fi considerat ca imaginea desăvîrșită a revoltatului permanent, ale cărui obiective revoluționare se

prelungesc și se multiplică în aeternum. Multiple și într-o infinită prelungire sînt și motivele obiective ale revoltei eminesciene; dar poetul român și-a lămurit concepția sa în luminile filozofiei schopenhaueriene, care a făcut ca avînturile sale sentimentale să capete un coronament negativist. În formele ei pure, tema titaniană presupune fabula narată sau în acțiune, ceea ce ne duce la epic și dramatic. Acesta este cazul cu Byron bunăoară: oricît de încărcată de sensuri lirice, opera se construiește epic sau dramatic. Acesta este, în anumite momente, și cazul lui Eminescu. Dar vocațiunea lirică a poetului român este atît de puternică încît cele mai adeseori el lipsește personajul de orice montare obiectivă și pulverizează acțiunea. Liricul invadează, un liric ce se spațiază pe schemele sentimentale titaniene și care uneori, ca o reminiscență a formelor ce l-au precedat, se organizează în scară obiectivă. Înaintea lirismului obiectiv al *Luceafărului*, tema se organizează epic în poema *Fata în grădina de aur*.

Observațiile făcute pînă în prezent în legătură cu formele vieții afective la Eminescu ne arată chipul cum se construiește personajul titanian și modalitățile de funcționare ale titanismului în poezia sa. Personajul îl întîlnim în primul rînd în poezia cetății umane, care ocupă un loc important în opera poetului și căreia se integrează și bucată amintită mai înainte, *Împărat și Proletar*. Din acest ciclu face parte însă în primul rînd o poemă rămasă în manuscris și în formă imperfectă, intitulată de poet *Diorama, Memento-mori* sau *Panorama deșertăciunilor*. Înzestrat cu un puternic sentiment al istoriei, Eminescu ne-a dat în această operă nu numai unele frumuseți poetice remarcabile, ci și o expunere plastică a concepției sale de filozofia istoriei. Personajul poemei este umanitatea, în existența polimorfă și succesivă a popoarelor ce o alcătuiesc. Istoria ei este urmărită în istoria lor și din desfășurarea ei poetul formulează ca lege supremă sentința Ecclesiastului: *vanitas vanitatum, omnia vanitas*. Și această regizare din înălțime a istoriei se încheie pentru poet cu apariția eroului uman de proporții divine, a titanului Napoleon: istoria omenirii se concentrează de dată aceasta în istoria omului, care concentrează în mîinile sale destinele omenirii și al cărui destin simbolizează destinele generale ale omenirii: creștere și descreștere, mărire și decădere.

Izvorînd din umanitate și legat de umanitate, Napoleon prezintă pentru poet dimensiuni de erou mitologic. Pentru că Eminescu nu este numai un poet înzestrat cu un puternic sentiment al istoriei, el este în același timp un spirit solicitat de fantastic și de fabulos, un om care vede lumea în culori mitologice. Nu este timpul să se insiste aici asupra discriminărilor făcute între titan și demon. Mă mulțumesc numai să spun că prin spiritul revoluționar de care sînt animați, aceste două personaje își corespund într-o largă măsură, ceea ce face ca asupra fiecăruia dintre personaje să se prelungească unele trăsături proprii celuilalt. El însuși de genealogie mitologică, titanul eminescian sporește titlurile sale mitologice prin adiacentele sale cu lumea demonilor. În poezia lui Eminescu el este înfățișat de altfel adeseori sub titulatura general demoniacă. Este cazul uneia dintre cele mai caracteristice poezii ale sale, publicată în seria *Postumelor* și intitulată chiar *Demonism* (*Postume*, 340—344). Poezia desfășoară, în mentalitate elină prepoziții mitologice: Titanul *pămînt*,

care este vechea *Ghea*. s-a răsculat împotriva zeului puternic, nedrept și meschin; dar zeul a biruit pe nobilul titan:

*„În corpul morit din care am ieșit,
Se naște veșnica nefericire.
Sîntem copii — etern nefericiți.
Dar în zadar, căci sîntem după chipul
Și-asemănarea lui. Noi sîntem răi
Fără de a putea puterea lui. Răi putem fi
Mai ca și el — dară din neputință
Se naște ironia vieții noastre.
În van Titanul mort, ce ne-a născut,
Binele ni-l voiește; — în zadar
Cearcă a vorbi cu noi în cugetări
Strălucitoare, varii, 'mbălsămate,
În flori, în riuri, în glasul naturii
Ce-i glasul lui, consiliu vrea a da.
În van. Viața, sufletul, rațiunea
Scînteia care o numim divină
Ne face a ne înșela asupra firii
Și a n-o înțelege...
O Demon! demon! Abia acum pricep
De ce-ai urcat adîncurile tale
Contra nălțimilor cerești:
El a fost rău și fiindcă răul
Puterea are de-a învinge... 'nvinse.
Tu ai fost drept, de-aceea ai căzut.
Tu ai voit s-aduci dreptatea-n lume;
El e monarc și nu vrea a cunoaște
Decît voința-și proprie și-aceea .
E rea. Tu ai crezut, o Demon,
Că în dreptate e putere. — Nu,
Căutat-ai aliați între Titanii
Ce brăzdau caosul în a lor [...]]
Ai înzestrat pămîntul cu gîndiri,
L-ai înarmat cu argumente mari
Contra lui Ormuz.
Și el ca tine a devenit rebel,
Se svîrcoli prin ceruri spre-a le sparge,
Mișcînd aripile de munți de piatră,
Puterea sa cumplită — contra Lui.
Dar detunat el recăzu în caos
Cadavru viu, îl învălîntr-o raclă
Albastră.”¹*

Înfrîngerea n-a fost însă deajuns: în răutatea lui, Zeul a hotărît ca din carnea moartă a Titanului să ia naștere viermii pămîntului, oamenii. Și spre a batjocori cît mai crunt pe înfrîntul Titan, zeul a hotărît ca oamenii să fie zidiți după chipul și asemănarea meschinului biruitor.

Admirația poetului față de marii revoltați descinde din pozițiile mitologice în istoria națională și atribuie adeseori eroului național nimbul mitologic al titanului. Este cazul cu Mureșan, unul din personajele care au preocupat mai de aproape pe poet și al cărui destin este arătat în strînsă legătură cu destinul răzvrătitului Satan (*Postume*, p. 257—259).

¹ *Demonism*, în „Eminescu, Poezii postume”, Ediție îngrijită de Alexandru Colorian și Al. Iacobescu, București, f.a., p. 343.

Elementul uman și elementul mitologic contribuiesc astfel la construirea personajului titanian în opera eminesciană. Timpul mă împiedică să urmăresc modalitățile sub care este prezent în diferite sectoare ale poeziei lui Eminescu, între altele în lirica erotică, în care îndrăgostitul se mișcă adeseori într-un spațiu ce depășește umanul. Voi semnală însă aici, în partea finală a conferinței mele, linia pe care se realizează transpozițiile și convertirile personajului pînă la dispariția totală a lui. Poezia ajunge în felul acesta să rețină numai schemele titaniene pe care le face însă să funcționeze liric, dîndu-le cele mai adeseori un coronament elegiac.

Am amintit mai înainte că în poezia lui Eminescu întîlnim, alături de titan, un alt personaj de factură excepțională, geniul. Dacă cel dintîi leagă pe poetul român de vechile mitologii pe de o parte, iar pe de altă parte de romantismul byronian, cel de al doilea îl arată în descendența intelectuală a filozofiei schopenhauriene. Personajele nu se prezintă însă totdeauna cu o existență autonomă, adeseori ele concentrează caractere proprii fiecăruia. Un astfel de personaj complex este bunăoară Hyperion. Se știe că tema pe care poetul o tratează în *Lucaefărul*, fusese tratată de el mai înainte în poema *Fata în grădina de aur*. Personajul care corespundea aici lui Hyperion era Smeul: un smeu idealizat însă, înzestrat cu un puternic spirit contemplativ, care va ușura mai târziu evoluția lui. Oricît ar fi fost de idealizat, poetul nu-l poate sustrage totuși pe de-a-ntregul din seria divinităților pămîntului, a divinităților, în rîndul cărora el este văzut de mentalitatea poporului: numai în felul acesta se poate explica refuzul lui Dumnezeu de a vedea într-însul o creatură a sa. Pentru ca smeul să devină Hyperion, tema trebuia să sufere unele proiecții de lumini mitologice: Hyperion însuși este, în mitologia grecească, un titan. Un titan este el și în poezia lui Eminescu, dar titanismul său nu se întemeiază pe această ascendență mitologică ci pe structura lui spirituală. Un titan este el prin amplexarea sentimentelor pe de o parte, prin năzuința de a depăși ordinea divină în care este încătușat și de a postula umanul, pe de altă parte. Și în corelație cu aceste trăsături, spațiul și timpul respectiv al poeziei sînt ele însele colorate titanian. Dar Hyperion se construiește pe meridiane particulare: Dacă el vrea să înfrîngă ordinea divină, așa cum voia și Satan, calea pe care o alege nu este aceea a răscoalei. Identitatea scopului nu aduce cu sine și identitatea mijloacelor de luptă. Faptul se explică prin concepția la care poetul ajunsese la acea dată, prin influența puternică a lui Schopenhauer, grație căreia Hyperion sporea notele contemplative cu care fusese înzestrat și smeul ce-l precedase. El va evita așadar supremul gest titanian: revolta. Ajuns să înțeleagă micimea vieții către care năzuia, Lucaefărul adoptă în finalul poemei atitudinea proprie geniului schopenhauerian: izolarea, singurătatea. Hyperion este așadar un personaj complex, în a cărui fire sînt concentrate trăsături proprii titanului și geniului. Pentru că un titan este el prin năzuința de a depăși ordinea stabilită, prin amplexarea sentimentelor sale și prin larga viziune ce încadrează acțiunea sa; dar prin dureroasa lui renunțare, prin izolarea în recea lui superioritate, el este un geniu de esență schopenhaueriană.

Sînt însă împrejurări cînd titanul eminescian își convertește integral structura. El devine geniu, pentru ca, printr-o evoluție ulterioară să dispară cu desăvîrșire lăsînd poeziei formele de manifestare corelate naturii sale. Posi-

bilitatea cea mai strălucită pentru urmărirea acestui proces ne-o oferă cunoscuta *Odă în metru antic* în transformările pe care ea le-a suferit. Punctul de plecare este o odă închinată lui Napoleon, în care împăratul, ce cunoaște și izolarea superioară a geniului, este văzut mai presus de orice ca un titan, în care se concentrează spiritul revoluționar și care poartă războaiele sale pe toată fața pământului.

*„Cerul bolnav d-astrelor lui rănit fu,
Semne nimei mari ale vremii gloriei
Leagăn tu avut-ai stîncile mării-n
Corsica gravă.*

*Și în jurul vieții tale-ncepute
Negru-oceanul mișcă lume de valuri,
Arătînd duios puterile, geniul
Singurătății.*

*Da! oceanul, ce singur de o mie de evi e
El a fost proorocul căilor tale
Numai cu dînsul în viață samăn avut-ai
O Imperator!*

*Trist, adînc, gînditor, dar trist prin tine,
Fără păsare de a lumii lacrimi ori doruri
Indiferentă, stai, nemișcată și mare
Frunte de marmor.”²*

Materialul poetic din care este construită imaginea împăratului este reluat de Eminescu într-o altă variantă, în care nu mai este vorba de spirit revoluționar și de războaie destinate să schimbe înfașurarea lumii, ci numai de imaginea poetului geniu, care se mișcă în aceleași perspective vaste în care se mișcă și titanul, dar care se izolează total de lume, de „gloată” făcută să se cutremure atunci cînd dă cu ochii de ochii nemișcați ai geniului. Spre a întui just linia ce separă pe titan de geniu, găsesc necesar să supun meditației dumneavoastră și această formă, care se impune să fie privită comparativ cu oda adresată lui Napoleon.

*Parcă născut sînt în aproape de valuri
Leagăn avînd fărîm înpumat și rece
Jur împrejur lîn tremura pustiul
Mijloc al mării*

*Unei vieți începătoare stat-au
Martor măreț trist spumegînd din valuri
Marea cu-al ei cer, cu puterea sfînt-a
Singurătății*

*Suflete-al meu te-ai înfrățit cu dînsa
Ea prooroc fu al cărării tale
Ție ți-a fost sor, îndelung cum umbra-i
Soră luminei*

² *Odă pentru Napoleon*, în „M. Eminescu, Opere”, vol. III, Ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, 1944, p. 116.

*Trist și adînc sînt, dară trist prin sine-mi
Nu de-a astei lumi trecătoare lacrimi
Indiferent stam nemișcat. Pe recea-mi
Frunte de marmor*

*Am așteptat ram să se-ncingă mîndru
Ram glorios, sfînt, cum îl poart-Apollo
Umbră pe veci dînd nepăsări-mi laurul
Pururea verde*

*„Și de nimic nu mă miram în viață
Nu piramizi vechi împrejur de-a căror
Stînci am văzut cum apăru din veacuri
Jupiter Ammon*

*Sau din Nord etern îmi venea suflarea
Vînt gema adînc purtător de ghiață
Și de reci zăpezi ca gîndirea trist-a
Zeului Wuotan*

*N-admirai nimic... Fericit ca zeii
Doară singur eu mă mirai de mine
Pînă cînd trezit din uimirea-adîncă
Singur rămas-am.*

*Și din nou privii în acea oglindă
În oceanul sfînt ce își mișcă apa-i
Îndrăzneață, trist clocotînd și mare
Indiferentă*

*Nici credeam că pot ca să mor vr-o dată
Falnic, mîndru înfășurat în mantă-mi
Coborîi cu ochii nemișcați în gloată
Cutremurînd-o*

*Dar sătul de ea și de mine însumi
Am să urc din nou părăsita treaptă
Ochii nemișcați ridicînd la steaua-mi
Nemuritoare.³*

Expurgarea avea să se continue în prelucrările ulterioare ale temei și, după eliminarea titanului, geniul însuși avea să fie înlăturat. Poezia ajungea să rețină însă cadrul de proporții titaniene din care fusese înlăturat atât titanul cît și geniul ce-i luase locul. Se ajungea astfel la liniile cunoscutei *Ode în metru antic*, în care poetul cuprindea într-un cadru ce fusese creat pentru preamărirea lui Napoleon; sentimentele sale de dragoste:

*„Nu credeam că pot să mor vr-odată
Pururi tînăr, înfășurat în manta-mi,
Să adun în cînt maiestatea mării
Murmurătoare*

*Dar sătul de-a ei și de-a mea ființă
Voi să-mi urc din nou părăsita piatră
Ochii să-i re-nnalț visători la steaua
Singurătății*

³ M. Eminescu, *Op. cit.*, p. 121—122.

*Cum pe dulcea-i liră Horațiu cîntă
Infrîngînd în versul adonic limba-i
Merit fruntea-mi s-o-ncumunez cu laurul
Pururea verde*

*Cînd deodată tu răsăriși în cale-mi
Suferință tu dureros de dulce,
Și prin chin mi-ai dat voluptatea morții
Ne-ndurătoare!*

*Ai răpit al Semiramidei zîmbet
Tie îți dete brațele-i albe Here
Numai ochii turburători ai tăi sînt,
Marmura rece!*

*Jalnic ard de viu chinuit ca Nesus
Ori ca Hercul, înveninat de haina-i
Focul meu să-l stingă nu pot nici poate
Apele mării*

*De-al meu propriu chin mistuit mă vaiet
De-al meu propriu foc mă topesc de-atuncea
Pot să mai re-nviu luminos din el ca
Pasărea Phoenix?*

*„Ah! te rog redă-mi nepăsarea-mi tristă
Umbra sfînt-a gîndurilor trecute
Sau dispări pe veci, ci pe mine însu-mi
Mie redă-mă!”⁴*

Înainte de a-ncheia expunerea mea, găsesc necesar să atrag atenția asupra unui fapt, care nu mă îndoiesc de altfel că a reieșit din cele discutate: să nu se creadă anume că orice poezie a lui Eminescu a parcurs ciclul evolutiv pe care l-am schițat aici. Sînt unele poezii care cad în afara formulei discutate aici, iar cea mai mare parte din lirica lui realizează viziunea titaniană și ridică sentimentul la temperatura titaniană ca forme proprii artei poetului. Ele se realizează spontan, fără să fie necesar ca la orizont să se proiecteze imaginea întunecată a titanului sau aceea stăpînită de tristețe a geniului. Înțelegerea mai apropiată a acestei afirmații ar necesita o analiză a mijloacelor stilistice ale poetului și în primul rînd semnalarea funcțiunii pe care o îndeplinesc în opera sa imaginea astrului și aceea a mării. Dar cum asupra acestor lucruri nu se poate insista acum, mă limitez la semnalarea cîtorva elemente de linie generală, cu care voi încheia expunerea mea și care ne vor face să vedem că adeseori, prin natura sentimentelor sale și proiecțiile lui în spațiu și timp, poetul creează pe dimensiuni titaniene. Vorbind pentru sine, poetul trădează o pasiune asemănătoare aceleia a lui Hyperion:

*Căci te iubesc cu ochi păgîni
Și plini de suferinți,
Ce mi-i lăsară din bătrîni
Părinții din părinți.*

⁴ Idem, *Ibidem*, p. 127—129

El creează, pentru desfășurarea sentimentelor sale, perspectivele vaste în care evoluează personajele titaniene:

*Și aș plimba durerea-mi pe mări necunoscute
Prin sînci ce stau în aer, prin munți cu cap de fier
Prin stelele bătrîne și prin
Nourii din cer*

Asemenea Demonului din *Înger și Demon*, revolta poetului se împacă prin iubire:

*Am blestemat în haos întiul vieții colț
Pe care se-nălțară a cerurilor bolți:
El fu începătorul eternelor dureri,
El e eternul astăzi și-a fost eternul ieri.
Am blestemat viața în însuși al ei miez,
Ci tu, intrînd în visu-mi, te binecuvîntez.*

(Cine ești?)

Și un ultim exemplu atunci cînd iubirea lui este sortită durerii, poetul însuși retorizează pe schemele revoltei titaniene:

*O jumătate-a lumii asupra celeilalte.
Privească-mi atunci preoți: un monstru ce se-nchină
Cînd oarșele-i barbare duc moarte și ruină,
Ruga-mă-voi, cu mîna uscată jînînd strana,
De-asupra mea cu-ntinse aripi va sta Satana.
Cu tronul meu voi pune alătura sicriul,
Cînd gloatele-mi în lume ar tot mări pustiu,
Să simt că nu se poate un Dumnezeu să-mi ierte
Cetățile în flăcări și țările deșerte:*

(Renunțare)

ЭМИНЕСКУ

(Резюме)

Настоящий доклад, неизданный до настоящего времени, делает заключения более общего характера в связи с поэтическим творчеством Эминеску. Автор сначала уточняет, что его доклад отражает *историческую* точку зрения, подход к вопросу, отличающийся от взглядов, изложенных Титу Майореску в очерке *Эминеску и его поэзия*, но близкий к направлению социалистической критики, представленной Доброджану-Герей. Д. Попович замечает таким образом, что, в общих чертах, поэзия Эминеску следует определенный эволюционный цикл, выражает определенные изменения формы его аффективной жизни. Стихотворения венского периода отражают первую сентиментальную поэтическую формулу Эминеску, характеризующуюся сочетанием революционно-романтических и титанических порывов (*Ангел и демон*) с дорафаэлевским стремлением к возвращению к вере и простоте (*Эпизоны*).

Окончательная форма жизни его чувств вырисовуется всё же немного позже, будучи плодом нового умственного опыта: изучение философии Шопенгауэра, а также влияние декадентской литературы века (берлинский период). Титанический герой займёт предпочтительно новую позицию, а именно позицию *гения*, так, как она была намечена пессимистским немецким философом: уединение, изолированность и пессимизм.

Следовательно, в ритмике чувства у Эминеску отмечается восходящая и затем нисходящая линия, постепенное напряжение с последующей неизбежной депрессией. Этот процесс можно отчётливо проследить при изучении последовательных вариантов некоторых поэм, как и при изучении некоторых поэм, оконченных на различных этапах (*Император и пролетарий*).

Исследование поэзии Эминеску, — подчёркивает автор, — оправдывает убеждение, что внутренние изменения формулы и тональности лирики великого нашего поэта имеют точное историческое, а не метафизическое, идеалистическое объяснение.

EMINESCU

(Résumé)

Cette conférence — demeurée jusqu'ici inédite — contient des observations d'un ordre plus général sur l'oeuvre poétique d'Eminescu. Son auteur y précise dès le début que son exposé se place à un point de vue *historique* et reflète une manière de voir différente de celle qu'avait illustrée Titu Maiorescu dans son *Eminescu et sa poésie* et analogue au contraire à celle que représentait Dobrogeanu-Gherea. D. Popovici observe que, dans ses grandes lignes, la poésie d'Eminescu suit un certain cycle évolutif et exprime certaines modifications de forme de sa vie affective. Les poésies de l'époque viennoise reflètent une première formule sentimentale eminescienne, caractérisée par le mélange des essors romantiques révolutionnaires, des élans titanesques (*Ange et Démon*) et de l'effort préraphaélite de retour à la foi et à la simplicité (*Épigones*).

Mais la forme définitive de sa vie sentimentale ne se précisera que plus tard, comme fruit d'une expérience intellectuelle nouvelle: l'étude de la philosophie de Schopenhauer ainsi que l'influence de la littérature décadente du siècle (période berlinoise). Le personnage titanesque adoptera dès lors avec prédilection une nouvelle attitude, l'attitude du *génie*, telle qu'elle avait été caractérisée par le philosophe allemand: solitude, isolement et pessimisme.

Ainsi donc le rythme de la sensibilité eminescienne suit une courbe d'abord ascendante, puis descendante, connaît une tension croissante suivie d'une inévitable dépression. On peut suivre clairement ce processus en étudiant les variantes successives de certains poèmes, de même que d'autres poèmes réalisés en plusieurs étapes (*Empereur et Prolétaire*).

L'examen attentif de la poésie d'Eminescu, souligne l'auteur, justifie la conviction que les modifications intimes de formule et de tonalité dans le lyrisme de notre grand poète ont une explication précise, de nature historique et non pas métaphysique et idéaliste.

DOCTORUL PAVEL VASICI (1806—1881)

— Fragment —

de

ION BREAZU

Una din cele mai necesare lucrări, pe care istoricii noștri literari sînt datori să o elaboreze, este o monografie asupra generației romîne de la 1848. Multora dintre membrii acestei generații le-au fost consacrate studii care, ele însele, au luat uneori proporția unor monografii; ne lipsește însă o lucrare de ansamblu asupra lor, care să arate condițiile istorice în care s-a format crezul comun al acestei generații, obiectivele principale urmărite de ea, măsura în care s-au integrat în sîmul ei reprezentanții din toate țările romîne, legăturile interioare între membrii ei, cotitura pe care într-adevăr o reprezintă în dezvoltarea culturii romîne.

Doctorul Pavel Vasici ocupă un loc de seamă între membrii de dincoace de Carpați ai acestei mari generații. Din nefericire acest loc n-a fost pus în lumină așa cum se cuvine. La moartea lui Vasici, în 1881, bunul său prieten Gheorghe Bariț, care îi cunoștea mai bine decît oricine meritele, a ținut să-i facă o destul de amănunțită biografie¹, tocmai pentru a păstra neștearsă amintirea lui în memoria urmașilor. Acești urmași au fost nedrepti cu Vasici. De abia între cele două războaie mondiale au început să-l „descopere“, să-i sublinieze mai întîi rolul deosebit pe care l-a avut în dezvoltarea medicinei romînești, să arunce apoi cîte o privire, uneori destul de superficială, și în alte sectoare ale multiplei sale activități. O prezentare mai cuprinzătoare a ei, însoțită de o bio-bibliografie, datorăm acad. Emil Pop. Ea este destul

---

¹ *Biografia lui dr. Paul Vasiciu...*, în „Observatorul“, IV (1881), nr. 77, 78, 79 și 80.

de recentă și poate servi ca punct de plecare pentru monografia pe care Vasici într-adevăr o merită².

Studiul de față — propunându-și să completeze datele privitoare la biografia lui Vasici și să insiste în mod deosebit asupra activității lui literare și culturale — reprezintă și el o contribuție la viitoarea monografie³.

Cel mai ignorat sector din activitatea, așa de multiplă, a doctorului Vasici este cel literar.

Am văzut că, încă din înfăia lui lucrare, *Antropologia* din 1830, Vasici se „învăpăiază“ de „dulceața“ poetică a limbii românești, pe care o gustă din puținele lucrări cu caracter literar mai pronunțat, apărute atunci fie în Ardeal, fie în țările române. El e sensibil deci la valorile literare și cu siguranță se gândea că aceste valori nu se cuvine să lipsească din cultura românilor de dincoace de Carpați, la renașterea căreia lucra cu atîta rîvnă. Mai mult în perioada de avînt generos a tinereții sale a crezut că el însuși își poate da contribuția la crearea acestor valori. Se știe că cea dintîi revistă a noastră este „Biblioteca românească“, apărută la Buda în 1821, într-o primă serie, apoi continuată în 1829—1834. Literatura nu lipsește din paginile ei, însă locul care i se acordă este foarte redus; se vede apoi că nu este acolo o conștiință literară mai sigură, o pasiune mai aprinsă pentru beletristică.

Cu totul altfel stau lucrurile cu „Foae pentru minte, inimă și literatură“, întemeiată în 1838, la Brașov, de Gheorghe Bariț, de fapt cea dintîi publicație în Transilvania care se poate numi cu adevărat revistă, căci revista lui Karkalechi de la Pesta era mai mult ceea ce-i spunea titlul: o „Bibliotecă“, adică o culegere enciclopedică. În vastul program pe care-l dă revistei brașovene, Bariț se gîndește la promovarea atît a teoriei literare, cît și a creației propriu-zise, fie că e vorba de poezie, proză sau de eseu, fie de literatura așa-zis cultă, sau de cea populară, de literatura originală sau de traduceri, de literatura de dincoace sau

² Emil Pop, *Doctorul Pavel Vasici*, în volumul „Contribuții la istoria medicinei românești în R.P.R. Sub redacția prof. V. Bologa“, București, 1955, Editură medicală, p. 327—354. Studiul este însoțit de o foarte utilă bibliografie a lucrărilor lui Vasici și a celor privitoare la viața și activitatea sa. Ea are meritul de a da un repertoriu complet (sau aproape complet) al colaborării lui Vasici la „Foaița pentru minte, inimă și literatură“ (1837—1847) și la alte publicații ardelenene. Trebuie însă neapărat completată cu articole din „Amicul școalei“ (1860—1863) și cu specificare amănunțită a articolelor din „Higiena și școala“ (1876—1880), scrisă aproape în întregime de Vasici, capitolul final și cel mai fecund din activitatea lui, apoi cu o descriere a corespondenței și a manuscriselor lui de la Academia R.P.R. sau din alte fonduri. Mai greu de rezolvat este problema colaborării lui Vasici la „Gazeta de Transilvania“ și de la „Telegraful român“ (al cărui redactor a fost între anii 1853 și 1856) întrucît cea mai mare parte din articolele pe care le-a publicat aici sînt nesemnate. Acad. Pop i-a atribuit cîteva din articolele apărute în „Telegraful“. Credem că numărul lor e mult mai mare. Vasici cu siguranță că nu a figurat numai cu numele ca redactor al „Telegrafului“. El și-a luat această sarcină cu toată seriozitatea, așa cum a făcut a evocat memoria lui în ședința inaugurală din 14. XII. 1956 a Sesiunii științifice a universităților „V. Babeș“ și „Bolyai“ din Cluj.

³ Cu puțin timp înainte de a scrie aceste rînduri, Academia R.P.R. l-a comemorat într-o ședință specială, în care a fost evocat de acad. Emil Pop. Tot d-asa a evocat memoria lui în ședința inaugurală (din 14. XII. 1956 a Sesiunii științifice a universităților „V. Babeș“ și „Bolyai“ din Cluj.

de dincolo de Carpați. În primii ei 7—8 ani, „Foaia pentru minte“ a fost o revistă hotărît literară. De abia în cursul revoluției redactorul ei cere: „Să ne dăm jos cu toții din domeniul poeziei și să scriem proză solidă, luminătoare, deșteptătoare, pînă ne sînt zilele la dispoziția noastră“⁴. Cu siguranță că aici prin „poezie“ înțelege toată creația literară.

În perioada de înflorire literară a revistei brașovene, Vasici și cu Andrei Mureșeanu au fost cei mai harnici colaboratori ardeleni ai lui Bariț. Pe cînd colaborarea literară a celui dintîi se oprește însă în 1845, a lui Mureșeanu continuă și își atinge culmea în anul revoluționar.

Pentru a înțelege colaborarea literară a lui Vasici la „Foaie pentru minte“, trebuie să subliniem, chiar de la început, cîteva din obiectivele și caracterele ei generale, determinate de condițiile istorice în care s-a desfășurat.

Am văzut că în traducerile, prelucrările și articolele lui științifice, Vasici vrea să arate cît poate limba romînească în acest domeniu. Cu siguranță că prin contribuția lui literară el urmărește, într-o mare măsură, cultivarea limbii, obiectiv principal al foilor brașovene, îndeosebi cultivarea ei cu ajutorul prozei literare.

Revista lui Bariț a tîns apoi, în primii ei ani — asemenea „Curierului de ambe sexe“ al lui Heliade — să fie și o publicație de familie, să cîștige deci nu numai cititori, ci și cititoare. Prin literatura lui, Vasici se adresează adeseori acestor cititoare, atît prin temele pe care le cultivă, cît și prin forma în care le îmbracă. De altfel, el a luptat în paginile revistei, în mod deschis, pentru emanciparea femeilor⁵.

În al treilea rînd, colaborarea literară a lui Vasici la revista brașoveană se caracterizează prin aspectul ei preponderent preromantic.

Preromantismul este un curent greu de cuprins într-o definiție succintă. Cu siguranță însă că, printre caracterele lui, se numără preferința pentru sentiment, pentru meditația morală, îmbibată de melancolie. De aici elogiul singurătății, al naturii sau al nopții, al mormintelor, al ruinelor, cadrul cel mai bun pentru asemenea meditații. De aici elogiul omului simplu, apropiat de natură, sau chiar al primitivului, considerat superior cetățeanului; de aici, în fine, elogiul sentimentelor familiale, pure. Preromanticii ignoră sau disprețuiesc regulile clasice. Chiar cînd mai recurg la mitologia antică, ei o împregnează cu sentimentalism. Pentru a da curs mai liber sentimentalismului, unii din ei cultivă apoi poemul în proză.

În felul său, preromantismul este și el o formă de luptă împotriva feudalismului. Nu întreg preromantismul are această calitate. Dar, cînd unii preromantici preamăresc virtuțile, o fac pentru că sînt convinși că cei mari nu le au; cînd elogiază viața familială curată, o fac pentru a o pune în contrast, mărturisit sau nu (depinde de condițiile scriitorului), cu desfrîul nobililor; cînd opun viața din natură vieții cetădene, o fac pentru că ei consideră orașul stăpînit de corupția și exploatarea celor mari.

⁴ „Foaie pentru minte“, 1848, p. 277.

⁵ Cf. în această privință îndeosebi articolul lui *Spre înaintarea și statornicirea casnicei fericiri sau chemarea și volnicia femeilor*, în „Foaie pentru minte“, 1841, nr. 1, 2 și 3.

Asemenea tuturor curentelor, și preromantismul îmbracă forme speciale, după țara și poporul care-l adoptă. Una din caracteristicile preromantismului românesc este, de pildă, transformarea poeziei ruinelor din lamentație în poezie eroică, sau coexistența, la același scriitor, a clasicismului sau a raționalismului cu preromantismul; în sfârșit, caracteristică este persistența la noi a unor teme și motive preromantice pînă tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Vasici a fost integrat în preromantismul românesc, s-a regăsit în el, atît prin condiția lui socială, prin unele împrejurări ale vieții sale intime, cît și prin mediul literar în care s-a format. Feciorul căprarului de panduri din Timișoara va fi avut cu siguranță de luptat cu mari greutăți pînă a ajuns la o carieră. A condamnat apoi întotdeauna goana după îmbogățire, care vedea cum pune tot mai mult stăpînire pe societatea în care se învîrtea, cuprinsă de frigurile capitalismului. Iată de ce a simpatizat literatura preromantică, brodată pe teme în care se puneau aceste probleme.

Împrejurările de natură intimă au fost și mai favorabile. Vasici s-a căsătorit în 1834 cu Aloisa Beniczky, pe care a cunoscut-o ca student la Pesta. În 1838, Aloisa moare de o boală de inimă, în vîrstă de 25 de ani⁶. Trei ani mai tîrziu pierde și pe Cornelia, fiica rămasă orfană. Loviturile au fost deosebit de grele pentru sufletul sensibil al tînărului medic. Spre a-și ușura sufletul, le-a dat o expresie literară. Un îndemn la aceasta a primit cu siguranță de la scriitorul englez Edward Young, căruia i se datorește dezlănțuirea unora din motivele și temele preromantice schițate mai sus. În ale sale *Night thoughts* (*Cugetări nocturne*), 1742—1745, carte de mare circulație europeană, în care acest pastor englez se lamentează pe mormîntul soției, al singurei sale fiice și al unui prieten iubit, face din aceste pierderi, mult exagerate de el, motive pentru patetice meditații morale asupra existenței. Young și-a strigat durerea lui intimă în fața lumii, cu un curaj și o forță care a copleșit sufletele sensibile și le-a îndemnat să facă și ele la fel, a deschis izvoarele unui adevărat ocean de lacrimi. Originalul *Cugetărilor nocturne* e scris în versuri albe. Ele au circulat însă în Europa, înainte de toate, prin traducerea francezului Le Tourneur, care le-a transformat în poeme în proză. După Le Tourneur a făcut Simeon Marcovici a sa *Culegere din cele mai frumoase nopți ale lui Young*, publicată într-o primă ediție în 1831, apoi în 1835, carte pe care Vasici, atent la tot ceea ce apărea atunci în romînește, probabil că a cunoscut-o. Dacă mai tîrziu vorbește cu stimă de profesorul de la Sf. Sava, este și din pricina acestei cărți. După versiunea lui Le Tourneur, a tradus pe Young și scriitorul maghiar Péczely József. La maghiari cartea a fost și mai gustată, căci a atins trei ediții pînă în 1815. Vasici va fi savurat această traducere încă de pe băncile școlii. Young era de altfel admirat și de Bariț, și de Andrei Mureșeanu, colegi de redacție ai lui Vasici la „Foaia pentru minte”⁷.

⁶ „Foaie pentru minte”, 1839, nr. 45.

⁷ Bariț îl așează printre clasicii englezi (*Scriitorii clasici* în „Foaie pentru minte”, 1838, nr. 16); îl mai amintește apoi deosebit de elogios numele în alte articole ale sale de mai tîrziu. Se vede că e un scriitor la care ține mult. Andrei Mureșeanu îl traduce, la sfîrșitul vieții, după versiunea germană a Elisei von Hohenhausen. E probabil însă că nu l-a cunoscut din tinerețe.

E probabil apoi că Vasici a cunoscut, în traduceri sau imitații, fie românești, fie maghiare sau germane, celebra *Elegie scrisă pe cimitirul unui sat* (1751) a lui Thomas Gray, alt preromantic englez, căci vom găsi tema ei în unul din poemele sale în proză. Cum tot așa de probabil este că a cunoscut ceva din opera lui Rousseau, părintele preromantismului francez, fie direct, prin operele numeroșilor lui imitatori. Printre aceștia un loc de seamă ocupă Bernardin de Saint Pierre, cunoscutul autor al *Colibei indiene* și al lui *Paul și Virginia*, prototipuri ale romanelor sentimentale, amîndouă foarte cunoscute la noi. Lui Vasici, bibliograful român Iarcu îi atribuie chiar o traducere a primului din cele două romane, care ar fi apărut în 1831 la Buda⁸. Cum n-am găsit încă această traducere și nici menționarea ei în altă parte, ne îndoiim deocamdată de existența ei. De unde nu urmează că Vasici n-a putut-o cunoaște, fie din vreo traducere maghiară sau germană, fie din cea românească din 1821, a lui Leon Asachi.

În sfîrșit, e probabil că Vasici a cunoscut, fie în original, fie în imitații sau traduceri, pe Gessner, un alt mare preromantic, devenit celebru mai ales prin ideile lui sentimentale, brodate uneori pe subiecte din mitologia antică.

Ne dăm seama că ne mișcăm pe terenul alunecos al probabilităților. Apropii de texte din Vasici și scriitorii amintiți sînt anevoie de făcut. Înru-dirile sînt mai degrabă între unele motive și procedee. Sigure sînt însă înru-dirile de atmosferă, de ton.

Iată-l deci pe Vasici bocind pe mormîntul proaspăt al soției sale, în elegii în proză ritmată: „Încă ieri erai, iubita mea, una din cele mai frumoase flori, încă ieri se împerechea albeața fragedului crin cu desfătăcioasa roșată a drăgălașului trandafir în fața ta, și, oh, astăzi nu mai ești carea încă erai...” Dar această moarte nu-l face să strîngă pumnii și să blesteme; ea este un pri-lej de fortificare morală — ca și la Young: „Nimic dară decît a fi bun vreau eu aicea pe pămînt și a cinsti legile virtuții, căci acesta desuflă trup, pe carele reveneala răpitoarei groape curînd îl va nimici, gîndind totdeauna la moarte m-au învățat a trăi”⁹.

Și cu un accent și mai patetic, în ritm de psalm sau de bocet, își plînge fiica, fără să se lase înfrînt nici de astă dată.

Durerea lui este temperată de credință, dar și de convingerea omului de știință că, în procesul vieții noastre, moartea este un fenomen necesar și inevitabil. Întrepătrunderea — am spune dialectică — între viață și moarte este ideea de bază a eseului său *Părerii la metafizica muririi* („Foaie pentru minte”, 1839, nr. 39 și 40). Pentru a zugrăvi această „metafizică”, adică această idee, Vasici împarte procesul morții în trei tablouri sau etape, numite de el: 1. „Petrecerea morții în desfătarea vieții”, 2. „Slava muririi” și 3. „Po-doaba celui murit”, ilustrîndu-le cu moartea soției sale, pe care a urmărit-o îndeaproape de-a lungul întregului proces cu inima sfîșiată, dar cu ochiul treaz.

⁸ D. Iarcu, *Bibliografia cronologică romînă*, Buc., 1873, p. 30. De existența traducerii se îndoiește și I. Pervain în teza sa de doctorat, *Reflexe preromantice în literatura romînă*, Cluj, 1948, p. 100, manuscrisul căreia a avut bunăvoința să ni-l pună la dispoziție.

⁹ *Tinguirea și mîngîierea*, în „Foaie pentru minte”, 1838, nr. 22. Cf. și *Des-părțirea pe patul morții*, *ibid.*, nr. 20 și *La întristata moarte a scumpei mele fetițe*, *ibid.*, 1841, nr. 8 și *La mormîntul iubitei mele Cornelia*, *ibid.*, nr. 28.

El își aduce aminte cum, în copila, atît de fragedă de 14 ani, pe care a cunoscut-o la Pesta, era întipărită deja pecetea morții, cu toată viața care „se desfăta” în ființa ei. Aceasta îi dă prilejul să zugrăvească primul tablou. Mai sugestiv este prezentat al doilea, în care moartea biruie firavul trup. Corpul este scuturat de friguri, pielea primește un luciu special, degetele sînt așa de sensibile încît parcă văd cu virfurile lor. Muribunda se rupe treptat de cele din jurul ei și se concentrează în ea; se joacă cu plapoma ca un copil neștiutor. Parcă un înger al morții o pregătește pentru mormînt; „steagu!” morții s-a ridicat în ea. În etapă a treia, după ce muribunda a expirat, încep să apară pe figura ei, una cîte una, trăsăturile fundamentale ale caracterului său, „podoaba” ei. Deci viața nu dispăre nici acum, dimpotrivă, ea face un ultim efort de concentrare. Niciodată nu va uita această podoabă de pe fața Aloisei: „În a ta moarte — exclamă el — era adîncă, identică și veșnică viață, căci ale tale mine [trăsături] de moarte cu atît mai tare se înfrumusețau, cu cît dte apropiai de mormînt”. Cu toată expresia uneori greoaie, eseul cucerește și astăzi prin cutremurătoarea lui sinceritate. E evident că ne aflăm în fața încercării de eliberare din ghearele unei mari dureri.

Altă dată, în *Geografia țințirîmului* („Foaie”, 1840, nr. 9) prezintă concentrat, cu o ușoară ironie, lăcașul morților. I. Pervain a arătat însă că acest poem, în înființa lui parte, nu face decît să transpună în proză poezia *Suplement la Geografie* a lui Vasile Fabian Bob, publicată ceva mai înainte în „Foaie” (1839, nr. 15)¹⁰. E interesant însă de constatat că Vasici, după ce urmează de aproape pe Bob, dezvoltă tema fie pentru că credea că e fragmentară la modelul său, fie pentru că urmează un model străin, pe care nu-l cunoaștem încă. Ne găsim aici cu siguranță în fața unui ecou îndepărtat al celebrii elegii a lui Gray, care se știe că a fost gustată mult nu numai pentru tema ei, tratată cu o măiestrie rară, ci și pentru reflexele ei sociale. Țințirîmul lui Gray și al imitatorilor lui cuprinde multe ființe care nu și-au putut da întreaga măsură din pricina nedreptăților sociale în care au trăit.

Sensibilitate melancolică, cu reflexe morale, găsim la Vasici și în poemul în proză *Floristica* („Foaie literară”, nr. 18). E seară. Autorul meditează lîngă o tulpină de trandafir; privighetoarea nu-l poate smulge, cu melodiile ei divine, din aceste meditații funebre. El rupe floarea și se așează „pe mormîntul dreptului”.

Un alt poem în proză e un imn închinat lacrimilor. Metaforele și comparațiile se îngrămădesc în el, surprinzînd uneori prin originalitatea lor: „Lacrimile sînt mărgelile scumpe care se nasc în ochii omului, hotărîte a-l înfrumuseța cu ordinul nemuririi”¹¹. Tema este apoi brodată pe un simbură epic în *Duioasa maimă*, unde mama care-și pierde fiul moare și ea pînă la urmă, fiindcă a încercat să-și rețină torentul lacrimilor¹². Tema o regăsim și în disputa dintre ochi și buze, unde cei dinții înving nu prin puterea cuvîntului, ci prin „două mărgelile de lacrimi care se rostogolesc peste obraz în jos”¹³.

¹⁰ I. Verbină (pseudonimul lui I. Pervain), *Vasile Fabian Bob*, „*Suplement la geografie*”, în „*Studii literare*”, IV (1948), p. 169—176.

¹¹ *Lacrămile*, în „*Foaie pentru mîinte*” 1839, nr. 12.

¹² *Ibid.*, 1840, nr. 6.

¹³ *Ochii și buzele*, *ibid.*, 1839, nr. 30.

Într-o altă dispută, de astă-dată între seară (mai bine zis noapte) și dimineață, învinge cea dintii. Poemul anunță personificările lui Coșbuc: „Cu o sfințită smerenie încetă Seara de-a mai vorbi; iară Dimineața sta roșită în față și aștepta dezlegarea. Noaptea se aplecă și slobozi coroana sa de stele pe capul Sării, când apuitorul Soare trimise purpura sa, ca să împodobească umărul ei; și așa sta. Seara ca împărăteasa lumii lângă învinsa Dimineață”¹⁴.

Și e firesc ca un preromantic să dea câștig de cauză Noptii. În alte bucăți alegoria e și mai dezvoltată. Ea e brodată, ca în idilele lui Gessner, pe motive de mitologie antică. În *Deosebitele grații* („Foaițe pentru minte”, 1844, nr. 1), zeul Mercur caută grațiile la oraș, dar nu le află decît în coliba de la țară, unde o femeie virtuoaasă cu o mîină își îmbrățișează soțul, cu alta ține în brațe pruncul. Acesta este idealul de grație al lui Vasici: „Simplitate, natură, nevinovăție, numai voi sînteți surorile nemuritoarelor zîne, voi sînteți desăvîrșitele grații, dacă amorul vă dă suflet și viață”.

În *Farmecul smereniei* (ibid., 1844, nr. 37), Licofron, care pierduse pe Aglaia, o regăsește în templul lui Apollo, unde o identifică, între douăzeci de fecioare, după semnul distinctiv al smereniei. Zeul i-o dă ca soție, urîndu-i să nu-și piardă niciodată această virtute.

În *Correspondențe zeești* (ibid. 1840, nr. 47 și 48), sentimentalismul e punctat de ironie. Diana scrie lui Vulcan că e pur și simplu amezită de versurile poezilor lunatici. Nu mai găsește apoi, între tineri, nici un Endymion, căci tinerii moderni se îmbracă în frac, beau „decocturi” (adică medicamente) și suferă de marasmus — boala bătrînilor. Vulcan, la rîndul lui, se plînge că nu mai biruie cu drumurile de fier, pe care trebuie să le construiască Olimpul pe cale de modernizare rapidă. Zeița cea mai adorată e acum Velocitas. De cînd s-a născut ea, nu mai există solidaritate, totul e efemer. „Nebuni oameni!!!” exclamă el.

Vasici închină apoi poeme în proză naturii, ca în *Primăvara*, unde toată creația laudă pe creatorul ei (Ibid., 1840, nr. 12). Gîndirea naturistă se amestecă însă la el cu numeroase elemente mistice, atitudine caracteristică pentru mulți preromantici.

De la poemul în proză și eseu, el trece la mici alegorii cu un simbul epic în ele. Nu se oprește însă aici; simbul epic se dezvoltă în povestiri sau chiar în nuvele.

Împletitorul de coșarci (ibid., 1840, nr. 8) este o anecdotă satirică la adresa încăpățînării femeilor: Un împletitor, după ce a terminat cu mare trudă o coșarcă, exclamă: „Doamne mulțumescu-ți, coșarca e gata!”. Soția cică-litoare nu este de aceeași părere. Soțul o bate, pentru că nu vrea să spună și ea „Doamne mulțumescu-ți, coșarca e gata”. Vecinul Antonie, care intervine să-i împace, o pătește la fel cu soția lui. Cazul se repetă în familia moșierului. Se răspîndește apoi în întreg satul: nici una din femei nu vrea să dea dreptate împletitorului de coșarci. Tema o regăsim la Anton Pann, în *O șezătoare la țară*¹⁵, la Coșbuc, în *Dric teleguță*. Ne aflăm cu siguranță în fața unei prelucrări, ca și în *Poveste* (ibid., 1843, nr. 42) — această din urmă fiind

¹⁴ *Triumful Sării*, ibid., 1840, nr. 46.

¹⁵ *Povestea lui Moș Popa*.

un apolog dezvoltat. Un șah aduce la curtea lui pe păstorul Abdalah și-l încarcă cu mari demnități, pentru cinstea și priceperea lui. Totuși păstorul nu e fericit; el se gîndește adeseori, cu melancolie, la viața lui de altă dată. Fiul șahului, care urmează pe tronul tatălui său, dă ascultare curtenilor intriganți, care acuză pe Abdalah că și-ar fi ascuns acasă o comoară. Noul șah vrea să se convingă de acest lucru. În lada în care credea că se ascunde comoara nu găsește însă decît traista și bățul de păstor al lui Abdalah: „Caută aicea, monarhule — spune acesta — la dovezile fericirii mele, celei de demult. Eu le țin aicea și le cercetez adeseori, ca să-mi aduc aminte de tăcuta mea bucurie ce o aveam în mijlocul prietenilor mei. Ia tot ce mi-a dat tatăl tău îndărăt, numai lasă-mi bițuța cea păstorească“. Și, cu toate că e rugat de șah să rămîna printre căpeteniile țării, Abdalah se reîntoarce la turma lui. E evident că Vasici a ales subiectul fiindcă se potrivea cu ideile lui rousseauiste.

Prelucrări, sau chiar traduceri, par să fie nuvelele *George și Teodor sau doi doctori* (ibid., 1839, nr. 18, 19) și *Masca* (ibid. 1845, nr. 12 și 13). Cea dintîi este o nuvelă sentimentală cu situații și peripeții melodramatice, pe care se pune totuși o surdină, căci nu abundă în lamentații caracteristice speciei. Tema ei este elogiul iubirii, care nu-și poate păstra curătenia și statornicia în lux și bogăție. A doua e o nuvelă cu o ușoară dezinvoltură fantastică, mai bine povestită și încheată decît prima. Se vede că Vasici mînuiește cu mai multă pricepere uneltele lui ca prozator. Dar, întrucît personajele sînt cu nume germane și acțiunea se petrece în Germania, e foarte probabil că avem de-a face cu o prelucrare. De aceea nu insistăm, mulțumindu-ne să o semnalăm ca specie numai.

Cu siguranță însă că *Ruja*, pe care autorul o numește „nuvelă bănățeană“ (ibid., 1845, nr. 23 și 24), este o lucrare originală. Ruja, o țărancă frumoasă, dar săracă, iubește pe Pătru, flăcău sărac și el. Părinții fetei vor să o mărite însă după Trăilă, care, cu toate că e mai tînăr cu cinci ani decît fata, are în ochii acestora avantajul de a fi bogat. Fata rezistă la început, dar pînă la urmă cedează. Iubirea pentru Pătru persistă însă. Acesta o urmărește mereu cu dragostea lui, propunîndu-i să omoare pe Trăilă. Ruja primește să-i fie complice și Trăilă e măcelărit cu topoarele de cei doi îndrăgostiți. Ei sînt prinși și condamnați la moarte. Ruja e executată cu cîteva luni în urma lui Pătru. După ce capul îi fu despărțit de trup, limba mișcă încă, blestemînd parcă pe părinții vinovați de sfîrșitul ei. Se pare că Vasici a pornit de la un caz concret, căruia i-a dat o dezvoltare literară, fără să poată atinge însă o realizare superioară. Povestirea e prea rudimentară; personajele nu sînt apoi adîncite. Autorul intervine adesea în text, cu condamnări sau aprobări, cu considerații morale. Ruja e compătimită chiar de la început: „Sărmană Ruja!“ Frumusețea și drăgălășenia ei o vor pierde. Cînd fata e silită să se mărite cu Trăilă, e condamnată goana după slavă și bogăție a părinților. Dar nu e aprobat nici Pătru, pentru că se lasă dus de „stîmpărămîntul“ său înfocat și recurge la crimă. Tratarea e deci tot sentimentală. Este evident că Vasici scrie nuvela cu scopul de a combate căsătoriile silite, determinate de goana după îmbogățire. Dar și pentru a combate o pasiune neînfrîntă. Nuvela are o culoare locală, atît prin tema ei, cît și prin descrierea unor obiceiuri locale (de exemplu, obiceiurile de la nuntă) și a

portului. *Ruja* e cea dintîi năvelă țărănească din literatura ardeleană. Ea inițiază o specie mult cultivată dincoace de Carpați. În almanahurile ardelenene sau în „Familia“ specia va fi reluată mereu, va constitui un adevărat program literar. De-abia cu patru decenii mai tîrziu, Ion Slavici va ridica însă năvela țărănească pe pedestalul artei. Vasici este și aici un precursor.

Tot în paginile „Foi pentru minte“ Vasici a publicat o serie de maxime și de aforisme, care îl așează printre întîii noștri moraliști. Problema paternității e anevoie de rezolvat și de această dată; dacă raportăm însă aceste aforisme la întreaga lui activitate, rămînem cu impresia hotărîtă că, cel puțin unele din ele i se pot atribui¹⁶. Ele cuprind considerațiile unui înțeles-greu încercat de loviturile soartei și ale relațiilor cu oamenii, într-o societate stăpînită de egoism. Înțelepciunea, spune el în unul din aceste aforisme, e un bun comun tuturor oamenilor. Nu pot profita însă de ea decît cei care știu citi, cu suflet curat, în cartea naturii: „Citește dară, omule, citește cartea aceasta cu ochii sufletului, adecă cu băgare de seamă; însă ca să poată omul în cartea naturii ceti, trebuie să fie vesel, și această a ochiului seninătate este prunca păcii, de toate patimile slobodă. Numai izvorul limpede arată icoana a tot îmbietorului soare; în pîrăul turbure nu se oglindă. Natura se aseamănă unei frumoase, care citeodată cele mici și mai ascunse grații le arată, iar celelalte le ascunde îngrijat.“

El glosează cu resemnare pe marginea nestatorniciei norocului, temă frecventă de asemenea la preromantici. Dacă vrei să ai noroc în viață, să ascultă „de glasul cugetului tău“. Cu resemnare și uneori cu ușoară ironie, glosează și pe marginea iubirii, tema lui favorită. Unele din aforismele închinete ei sînt mici poeme în proză; altele au în schimb lapidaritatea și agerimea speciei:

„Pelinul și mierea purtară oareșcînd război; amîndoi fură învinși și învinseră. Deci se învoiră să facă pace și din a lor pașnică unire se născu iubirea.“

Sau: „Un amorezat este un stean de piatră necioplit; o fetiță care cunoaște măiestria sa poate să facă un Apollon dintr-însul.“

Sau: „Frumusețea fără grație este o undiță fără rîmă.“ În fine: „Trandafirii iubirei înfloresc și se scutură vara, însă spinii căsătoriei vreau să ierneze.“

Vasici e mereu preocupat apoi la relațiile cu oamenii, căci, cum spune el așa de frumos : „Multe pot omului lipsi, numai omul nu“. Cu amărăciune constată cum toate le învață omul, numai să se poarte cu semenii săi nu: „Noi învățăm a alege rodul bun și de cel veninos a ne feri; noi învățăm viețile domestice a le întrebuița și cele sălbatice a îmblînzii; noi învățăm caii cei inimoși a linguși și pe cei leneși a pintena; a înota și a face poduri peste zîuri repezi. Însă cum să întrebuițăm noi oamenii buni, cum să ne ferim de cei răi, . . . și cum să îndemnăm pe cei tăcuți, cum să zidim poduri peste viclenia oamenilor și cum să înotăm peste a lor patimi — acestea nu le prea învățăm. Unii spun: aceasta învață pe om cercarea. Însă școala cercării se

¹⁶ Cf. îndeosebi *Iubire*, în „Foaie pentru minte“, 1840, nr. 40; cele din ciclul *Moral*: 1. *Chemarea omului* (ibid., 1841, nr. 29); *Înțelepciunea* (nr. 30); *Norocul* (nr. 31); *Umblarea cu oameni* (nr. 32); apoi *Aforisme pentru viața practică* (ibid.,) 1844, nr. 38, 39 și 40).

mărginește în țintirim și moartea nu ne învață ce-am învățat în viață, ea are alte măiestrii și alte întrebări". Să căutăm prin iubire a ne apropia de oameni: „Iubirea este o lingușire care tuturor le place...“.

Ultimele colaborări ale lui Vasici sînt din 1845. După această dată el nu mai continuă beletristica, dacă nu cumva îi pot fi atribuite unele eseuri antropologice sau educative din foiletonul „Telegrafului român“ (ca de pildă *Ochiul*, 1885, nr. 59 și 61 *Mina și însemnătatea ei*, nr. 13—14 și 16—17; *Stimulul vieții copilărești*, nr. 7).

De problemele literare nu s-a rupt însă cu totul. Dovadă pentru marele interes pe care-l poartă limbii literare e întemeierea, în 1855, a unui foileton al „Telegrafului român“, în care mai apar din cînd în cînd și bucăți literare, fie reproduce (în cea mai mare parte din „Romînia literară“), fie originale. Există în „Telegraful român“ și un interes mai susținut pentru folclor. E probabil ca articolul *Sărbătorile și serbările poporului* („Telegraful“, 1853, nr. 20, 30, 31) să fie scrise chiar de Vasici. El numește aici obiceiurile și poezia populară „mărgăritare pe veșmîntul istoriei populare“. „Cel ce se rușinează de acestea, se rușinează de părinții săi care l-au crescut în atîtea suferințe“. În același an al gazetei sibiene, Andrei Mureșeanu scrie entuziasmat despre poezia populară și îndeamnă la culegerea ei¹⁷. Gazeta are deci un program folcloric, de care Vasici nu poate fi stăin. Ea urmărește de aproape activitatea în acest domeniu a învățatului sas J. K. Schuller. În a sa *Romänische Volkslieder* (Sibiu, 1859), acesta mulțumește lui Vasici pentru ajutorul dat, iar foiletonul din 1855 al „Telegrafului“ publică de altfel multe din bucățile care vor intra în această carte. Gazeta mai reproduce apoi multă poezie populară din „Romînia literară“ a lui Alecsandri.

N-am putea încheia analiza activității literare a lui Vasici fără să spunem un cuvînt despre traducerea *Macrobioticei* lui Hufeland (2 vol., Brașov, 1844, 1845).

Autorul acestei lucrări medicale, scrisă pentru marele public, e celebrul medic german Hufeland (1762—1836), profesor la Universitatea din Jena și Berlin, fără îndoială unul din marii umaniști germani de la această răscruce de veacuri. În tinerețe el a trăit la Weimar, în cercul lui Goethe, Schiller, Herder. *Macrobiotica sau arta de a prelungi viața* a apărut mai întîi în 1796, atingînd pînă în 1825 cinci ediții, fiind și foarte mult tradusă (în limba maghiară are două ediții). Hufeland are o serioasă cultură filozofică și literară; e înzestrat apoi cu reale calități de scriitor. În prefața la *Macrobiotica* spune că s-a folosit mult de Bacon. Cele două volume ale cărții au fiecare cîte un epigraf din Goethe. Filozofia naturistă a genialului poet se simte pe tot parcursul lucrării. Autorul mai aduce apoi în sprijinul său versuri din Schiller, Herder, Bürger, Haller.

E sigur că Vasici a cunoscut această lucrare încă pe cînd era student la Pesta. Se pot face apropieri de texte între ea și *Antropologie* sau *Dietetică*. Le lăsăm pe seama istoricilor medicinei. *Macrobiotica* este pentru el o carte de căpătîi. Ea are legături multiple cu întreaga lui concepție științifică și

¹⁷ *Romînul și poezia lui*, nr. 41—43, atribuit lui A. Mureșeanu de I. Lupăș, *Din activitatea ziaristică a lui Andrei Mureșeanu*, Buc., 1925.

etică. N-o poate însă traduce decât în orele de răgaz de la Timiș. El o însoțește cu multe adnotări, o întocmește — cum spune el — „pentru orice român cultivat“. Ar fi vrut să aibă largă răspîndire, pentru că nu e o carte numai medicală, ci și una morală și educativă. Pe lângă reguli întemeiate pe rațiune și experiență, „ea este într-una și luminătoare de duh și hrănitoare de inimă“ (*Prefață*). *Macrobotica* are deci și contingente cu literatura. Tocmai de aceea Vasici s-a trudit s-o traducă îngrijit. Pentru poeziile citate de Hufeland s-a adresat lui Andrei Mureșeanu, care traduce, pentru volumul II, *Conținerea de gustarea amorului* de Bürger (p. 24—125) și *Viața la cîmp și la grădine* de Herder (p. 165—168)¹⁸, apoi cîteva versuri de Schiller (p. 148).

Printre maladiile care scurtează viața, Hufeland pune și închipuirea exaltată, de care — spune el — sufăr mai ales călugării și femeile. Acestea „prin citirea romanelor și asemenea petreceri, au dat acea direcție și stricăre fanteziei sale, care la dînosele se ascund sub numele de modă, de sentiment și carea pe lângă toată smerenia și înfrînarea din afară, de multe ori înlăuntrul sînt cele mai desfrîinate“ (vol. I, p. 17). Hipocondria încă e generată de „simți-ciune, acel romantic mod de cugetare, acel trist vis fantastic“, hrănit și el uneori de lectura romanelor (vol. II, p. 55).

Se pare că Hufeland se gîndește la ravagiile cauzate de romanele sentimentale, în frunte cu Werther-ul marelui său prieten de la Weimar. În tot cazul condamnă sentimentalismul. Vasici îl aprobă pe Hufeland. Atunci ce ne facem cu preromantismul său? Ne găsim oare în fața unei contradicții? Nu credem că-i putem aduce lui Vasici această învinuire. El a fost totdeauna un luminit. Încă din primele lucrări face elogiul rațiunii. Toată generoasa lui acțiune de răspîndire a științei confirmă acest lucru. Dacă în tinerețe a apăsător pe sentiment, este pentru că i se părea că prea e neglijat și că literatura trebuie să se hrănească în mare parte din el. Idealul spre care tinde este omul armonios, omul complet, omul sănătos în cea mai cuprinzătoare accepțiune a cuvîntului. Acest ideal de om se desprinde și din *Macrobotica*.

Prin activitatea lui literară Vasici a contribuit la dezvoltarea prozei noastre literare, care a avut nevoie de multe strădanii, asemenea acelor pe care le surprindem în încercările lui, pînă să atingă nivelul prozei lui Bălcescu, Odobescu sau Creangă. Pavel Vasici este printre cei dintîi care cultivă la noi anumite specii literare: poemul în proză, schița, povestirea și nuvela. Contribuția lui este de o incontestabilă valoare, dacă ținem seama de condițiile ardelene în care s-a desfășurat. Ea aruncă o lumină asupra curentului preromantic în literatura noastră, care așteaptă să fie îmbrățișat într-o monografie cuprinzătoare.

¹⁸ Titlul german al celei dintîi este *Männerkeuschheit* (cf. *Bürgers Geschichte*, ed. lui Ernst Consentius, Berlin, f. a. vol. I, p. 74—76), iar al celei de a doua, *Das Stadt und Landleben. Eine Rhapsodie* (în „Herder's Werke“, ed. lui H. Dünker, vol. II, p. 264—267). Andrei Mureșeanu retipărește traducerile — făcute foarte liber — în volumul său din 1862 *Die poeziile lui...*, Brașov, 1862, p. 74—76, respectiv 169—172.

ДОКТОР ПАВЕЛ ВАСИЧ (1806—1881)

(Р е з ю м е)

Настоящий отрывок, являющийся главой обширного монографического очерка, посвященного личности и многосторонней деятельности доктора Васича, посвящен литературному творчеству.

Первые произведения Васича и его сотрудничество в журнале „Foaie pentru minte“ дают повод автору настоящей статьи высказать несколько соображений в связи с культурной ролью этого издания или с преромантизмом вообще, и в связи с преромантическими отражениями в произведениях Васича.

В продолжение, автор прослеживает эволюцию творчества доктора Васича, от поэмы в прозе и эссе к коротким эпическим аллегориям, которые были переработаны, в свою очередь, в рассказы или даже в повести. Максимы и афоризмы, опубликованные на страницах журнала „Foaie pentru minte“, относят Васича к числу первых наших моралистов.

Последние материалы относятся к 1845 году. Позже появляются антропологические или воспитательные очерки в фельетоне газеты „Румынский телеграф“. Интерес к фольклору конкретизируется в статье *Народные праздники и гулянья*. В отношении его переводческой деятельности особенно привлекает внимание *Макробиотика*, переведенная по подлиннику Гуфеланда.

Литературный вклад доктора Васича, — подчёркивается в заключение, — имеет неоспоримое значение и проливает свет на преромантическое течение в нашей литературе.

LE DOCTEUR PAVEL VASICI (1806—1881)

(R é s u m é)

Dans ce chapitre extrait d'une ample étude consacrée à la personne et à l'activité multiple du docteur Vasici, l'auteur limite sa recherche aux créations du domaine littéraire.

Les débuts littéraires et la collaboration de Vasici à la revue „Foaie pentru minte“ donnent lieu à des observations sur le rôle culturel de cette publication, sur le prérromantisme en général et sur les influences prérromantiques dans l'oeuvre de Vasici.

L'auteur étudie ensuite l'évolution de l'écrivain chez le docteur Vasici, à partir de ses poèmes en prose et de ses essais jusqu'aux brèves allégories à noyau narratif, qui se développent à leur tour en récits ou même en nouvelles. Les maximes et les aphorismes publiés dans la „Foaia pentru minte“ placent Vasici parmi nos premiers moralistes.

Ses dernières contributions datent de 1845. Après cette date, on peut signaler les essais anthropologiques ou éducatifs du feuilleton de „Telegraful român“. L'intérêt que l'écrivain porte au folklore se manifeste dans l'article sur *Les fêtes et réjouissances populaires*. Quant à son activité de traducteur, la *Macrobiotica*, traduite d'après l'original de Hufeland, retient spécialement l'attention.

La contribution littéraire du docteur Vasici, comme on le souligne en conclusion, possède une incontestable valeur et jette quelque lumière sur le courant prérromantique dans notre littérature.

EMIL ISAC ÉS A MODERN MAGYAR IRODALOM

JANCSÓ ELEMÉR

Emil Isac életművével általában és kora haladó magyar íróival való kapcsolataival különösképp több ízben és ismételten is foglalkozott irodalomtörténetírásunk. Még Isac életében számos cikk jelent meg mind román, mind magyar nyelven egyes köteteiről, közéleti és irodalompolitikai tevékenységéről s a haladó román és magyar írók együttműködése érdekében kifejtett kezdeményező kísérleteiről. Halála után a kolozsvári Isac-émlékmúzeum létesítése lehetővé tette nemcsak a meglevő tárgyi emlékek és kéziratok gondos megőrzését, hanem olyan eddig ismeretlen, a nagy író életművére vonatkozó anyag felfedezését is, mely egyúttal a filológiai kutatás számára is új távlatokat nyitott. Az eddigi Isac irodalom minden gazdagsága ellenére publicisztikai és alkalmi jellegű. A szakfolyóiratokban megjelent adattári közlések (Varga József,¹ Rába György,² Máthé Gábor,³ stb. közlései) és egy-két tudományos igényű tanulmánytól (elsősorban Mircea Zaciunak az Isac fordításokhoz írt előszavától)⁴ eltekintve az Isacra vonatkozó irodalom jórészt szépirodalmi folyóiratokban (Steaua, Viața românească, Igaz szó, Utunk stb.) látott napvilágot. Mindmáig nem készült még el egy olyan könyvészeti összeállítás, mely egyrészt Isac összes írásait, másrészt a rá vonatkozó irodalmat magába foglalná. E feladat elvégzése elsősorban a filológusok hivatása. Csakis egy teljes bibliográfia elkészítése teremtheti meg az előfeltételeket Isac egész életművének tudományos felmérése számára. Emil Isac írói munkássága nemcsak a XX. század román irodalmának egyik legértékesebb haladó öröksége, hanem egyúttal jelentős hagyománya a román és magyar irodalom

¹ Varga József, *Beszámoló romániai tanulmányutamról*. „Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei”, VII, 3–4. sz. 437–61. és 643–7.

² Rába György, *Emil Isac levelei Babits Mihályhoz és Kosztolányi Dezsőhöz*. „IK.”, 1959, 2. sz., 332–5.

³ Máthé Gábor, *Kosztolányi Dezső és Babits Mihály levelei Emil Isachoz*. „Igaz Szó”, 1958 4. sz., 605–11.

⁴ Emil Isac, *Őszi ének*. Fordította Majtényi Erik, bevezetővel ellátta Mircea Zaciun. Irodalmi Kiadó, Bukarest, 1962.

együttműködéséért vívott egykori küzdelemnek is. Költői pályájának és sokirányú munkásságának: fordítói, tanulmányirói, publicisztikai és műveltségszervező tevékenységének teljes feldolgozása bizonyára sok új és eddig ismeretlen vonással fogja gazdagítani az elmúlt félévszázad román-magyar irodalmi közeledéseiről eddig kialakított nézeteinket. E tanulmány is azzal a céllal íródott, hogy Isac életművének értékebe bevilágító néhány fontos adalékkal elősegítse egy későbbi monográfia megírását. Tehát nem az új és mindenre kiterjedő részletadatok feltárása volt a fő cél, hanem az, hogy a szétszórt, de gazdag Isac-irodalom alapján munkásságának mind a román, mind a magyar irodalmat egyformán érintő vonatkozásait szintézisbe lehessen foglalni. De mivel Isac munkásságának a román-magyar irodalmi közeledésért vívott harc csupán egyik területe volt, természetesen utalni kellett — ha röviden is — egész alkotói tevékenységére. Csakis így érthető meg és mérhető fel félévszázados munkásságának továbbélő és ható öröksége, így kapja meg igazi háttérét elszigeteltnek látszó harca *a két nép közeledéséért*, haladó kulturális és irodalmi értékei megismerése által. Isac félévszázados irodalmi pályája egész ideje alatt mind a román mind a magyar írók és művészek legjava ugyanazokért az eszmékért küzdött, amelyek a kolozsvári román költőt lelkesítették, mély humanizmusát és népszere-tét kialakították. De az értelmiség leghaladóbb rétegeinek, íróinak, tudósainak és művészeinek küzdelmét nem lehet igazán megérteni és értékelni, ha nem gondolunk mindig arra, hogy a XX. század az esedékes, majd a megvalósult forradalmak kora, s Isac is az emberiség tavaszának, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom korszakának volt hol csendes szemlélője, hol vívódásokon át harcos résztvevője.

*

Emil Isac 1886-ban született Kolozsvárt. Fia volt annak az Aurel Isacunak, akinek nevét a Memorandum-pörben való részvétele tette híressé. „Régi családi hagyományok kapcsolják — írja Mircea Zăciu⁵ — az Erdélyi nemzeti és társadalmi felszabadításáért folytatott harchoz. A költő maga is elmondja ezt — jóval később — *Földöntúli ég (Noaptea fantastică)* című versében. A családi hagyományból fakad az a forró fogadalom is, amelyet a kolozsvári piaristáknál, majd Szebenben diákoskodó serdülő ifjú tesz, s egy papírlapocskára jegyez fel nyugat-európai utazása után: „Miután hazajöttem az erdélyi szenvedések, a szálmáfüdeles házak s a Toader apók közé, akik naphosszat levett kalappal álldogáltak a grófok előtt, titokban, hogy csak a saját lelkiismeretem hallja, megesküdtem, hogy szakadatlanul küzdök a román népért, és — amennyire csak erőmből telik — fel fogom emelni.” A Memorandum-pör védőügyvédjének fia a román nép felemelésére tett fogadalmával nemcsak családi hagyományait követte, hanem annak az új erdélyi román értelmiségnek az útját járta, amelyik ekkor már a nemzeti és társadalmi felszabadulásért vívott harcában nem volt

⁵ uo. 7—8.

többé elszigetelve. Ebben a küzdelemben önként adódtak szövetségesek a munkásmozgalom és a haladó magyar értelmiség soraiból is. Isac fiatalkori fogadalma, hivatáskeresése időben összeesik egyrészt a kor általános demokratikus törekvéseivel, másrészt az új magyar irodalom kibontakozásával. Isac már fiatalkorában, a piarista kollégiumban eltöltött évek alatt megismerkedett annak az iskolának román irodalmi hagyományaiival, ahol egykor Barițiu is tanult s a hetvenes években román színjátszó csoport alakult, önképzőkörében pedig — épen a román hallgatók nagy száma miatt is — nem egyszer olvastak fel fordításokat, főleg a román népköltészből. De a fiatal Isac korán megismerkedik és mély barátságot köt az irodalmi érdeklődésű kolozsvári fiatal magyar írókkal is. E korai kapcsolatok közül kiemelkedik Emil Isac sokirányú baráti, családi és irodalmi kapcsolata Kuncz Aladárhoz. A század elején kialakuló barátságuk az évek során egyre jobban elmélyül s nem véletlen, hogy éppen Kuncz Aladár az, aki állandóan közvetít Isac és Ady írói köre között az első világháború előtt, majd az Erdélyi Helikon megindulása után ugyancsak ő harcol Isackal együtt a haladó román és magyar polgári írók közeledéséért.⁶

A századeleji Kolozsvár, ahol Isac íróvá érik, konzervatív és arisztokrata város volt. „A historia városa”, ahogy 1903-ban Ady Kőlozsvárt nevezte egyik cikkében, a történelem készülő változásairól nem akart tudomást venni. Mégis ebben a városban is akadtak már ekkor — ha nem is nagy számmal — fiatal írók, értelmiségiek, akik megérezték a változás szükségét s ezt ki is merték mondani írásaikban. A haladó román és magyar értelmiség kereste és hamar meg is találta a közeledés eszközeit, elsősorban a két nép irodalmának kölcsönös megismerésén át. Ezt a célt szolgálta Isac legelső írása, mely 1902-ben magyar nyelven jelent meg az *Ellenzék* c. kolozsvári lapban *Alecsandri Vasul, a legnagyobb román költő és munkái* címen. Leontin Ghergariu, Isac irodalmi munkásságának kezdeteiről irt tanulmányában⁷ találóan írja, hogy „Emil Isac már ifjúságától fogva meggyőződéses harcosa volt az együttélő nemzetiségek kulturális közeledésének. Annak az elvnek volt a híve, hogy csak az egymást megismeréssel értjük meg és közeledünk egymáshoz, ehhez az elvéhez maradt hűséges élete utolsó pillanatáig”. Ennek az elvének gyakorlati érvényesítése hozta Isacot már fiatalkorában azokhoz közel, akikről azt remélte, hogy nagy életcélját megértik, a kölcsönös megismerést és barátságos megvalósulását elősegítik. Az Isacot a Kuncz-családhoz fűző mély kapcsolatoknak is ez volt a világnézeti tartalma. Kuncz Aladár apja Kuncz Elek főigazgató volt akire e kor román pedagógusai mint megértő, humanista emberre emlékeznek vissza. E szoros baráti szálak járulnak bizonyára ahhoz is, hogy a modern világirodalom iránti érdeklődésük felébredése is sok hasonlóságot mutat. Valószínű, hogy első írásai is e közös irodalmi

⁶ Jancsó Elemér, *Ady és Caragiale közeledési kísérlete*. Utunk, 1946, 8. sz. *Ady és Caragiale*. „Utunk”, 1962, 23. sz.

⁷ Leontin Ghergariu, *Emil Isac — inceputurile activității literare*. „Limba și literatură”, 5 (1961), 281—92.

tervek jegyében születtek meg. A Vasile Alecsândri életét és költészetét bemutató cikk mintegy előre jelzi későbbi munkásságának egyik fontos területét: a román irodalom nagy értékeinek népszerűsítését és megszerettetését a magyar olvasókkal. Ezt az írását 1903-ban a kolozsvári Friss Ujságban megjelent két verse követi; mindkettőt románul írta és ő maga fordította le magyarra *Dalok (Cinteci)* címen⁸. Ugyanebben az évben a kolozsvári Friss Ujságban két riportot is közöl (*A roulette és Aktuális apróságok*). A fiatal Isac két irodalmi riportja szintén rávilágít későbbi munkásságának haláláig kedvelt területére: a hangulati képekre épített, de mindmáig irodalmi igényű prózairásra. Nem érdektelen Isac korai olvasmányainak elemzése sem. Nem véletlen, hogy a századforduló idején mind a román, mind a magyar irodalom érdeklődése a dekadens és szimbolista nyugateurópai írók művei felé fordul. Egyik korai életrajzában pl. azt olvassuk, hogy már 14 éves korában lefordította Edgar Allan Poe *Hollóját*, 1904-ben pedig cikket ír róla. Lefordítja Oscar Wilde egyik színművét is románra (a *Lady Windermere legyezőjét*). Ismeretes, hogy az az értelmi-ségi magyar réteg, amellyel Isacnak kezdettől fogva oly szoros kapcsolatai vannak, ugyanazokért az írókért lelkesedik, mint a fiatal román költő. A korai Wilde, Poe, Verlaine és Baudelaire-kultusz mellett és erről is tanúskodik Isac írói önéletrajza⁸ — nagy szeretettel és odaadással tanulmányozza Puskin, Gogoly, Turgenyev és Gorkij műveit is. Nyilvánvaló tehát, hogy Isac írói pályája útkereső korszakában is elsősorban azok az írók hatnak rá, akik a XX. század első évtizedének közép és keleteurópai íróinak eszményei voltak.⁹

A szimbolizmus, az impresszionizmus mint divatos irányok egy időben jelentkeznek a művészetek többi területein is kibontakozó formabontó, újító törekvésekkel. Isac korai írásaiban már erősen jelentkezik az az irodalmon kívüli általános művészeti érdeklődés, amely oly jellemző a költő haladó magyar íróbarátaira is.

Isac magyar kapcsolataiban döntő fordulatot jelent a Nyugat megjelenése s e folyóirat nagy íróival való személyi, eszmei kapcsolatai. Az Adyval, Kosztolányival és e kor többi modern magyar írójával való megismerkedését azonban már előkészítették kolozsvári magyar barátai, elsősorban Kuncz Aladár, aki fiatalon kezd írni a Nyugatba.

Az Isac és Ady barátságát tárgyaló irodalom általában meglehetősen annak a néhány levélnek publicisztikai népszerűsítésével vagy filológiai magyarozásával, melyek kettőjük kapcsolatára vonatkoztak és mint dokumentumok ránk maradtak. E levelek kiadása idején azonban még nem volt összegyűjtve és feldolgozva sem Ady, sem Isac teljes levelezése. A különböző szakfolyóiratokban, irodalmi és napilapokban megjelent közlemények és főleg a hozzájuk fűzött magyarozatok ma már jórészt kiegészítésre és revízióra szorulnak. Az elmúlt évtized folyamán mind az Ady-filológia, mind az Isac életművét tárgyaló irodalom sok új

⁸ uo. 282—3.

⁹ uo.

eddig ismeretlen adatot hozott felszínre. A kolozsvári Isac Emil-émlék-múzeum szakszerű elrendezése s az eddig gyűjtött anyag részbeni feldolgozása máris lehetővé teszi az Ady — Isac kapcsolatairól vallott eddigi nézetünk revideálását. A kérdésre vonatkozó nyomtatott és kéziratot tárnak fel Isacnak mind Adyhoz, mind a Nyugat-nemzedék többi nagy írójához fűződő viszonyáról.

Az Ady és Isac barátságának marxista értékelése természetesen elválaszthatatlan Isacnak a modern magyar irodalom többi nagy írójához s nem kis mértékben az 1918 után kibontakozó romániai magyar irodalomhoz fűződő sok irányú kapcsolatának elemzésétől. Csakis e sokféle viszonylat vizsgálata nyomán állapíthatjuk meg, hogy egyrészt melyek voltak közülük alkalmi jellegűek, másrészt miben járultak hozzá maradandó módon Isac igazi mély eszmei és baráti kapcsolatai a modern román és magyar irodalom értékeinek kölcsönös megismeréséhez.

Minden közeledési kísérlet a reakció támadását vonta maga után, mégis Ady mindent elkövet, hogy létrejöjjön — egyelőre legalább, szellemi téren a közeledés. Magyar részről Ady és Kuncz Aladár, román oldalról Caragiale és Isac Emil próbálták előkészíteni a találkozót. A magyar és román írók közeledési kísérlete 1912-re nyúlik vissza. Kuncz Aladár értesült Emil Isactól 1912-ben, Bukerestben játszott darabja sikeréről Emil Isacnak (a haladó szellemű román írónak 1912 január 23-án adták elő a román fővárosban *Az ifjú, apáca című* darabját). Isac darabjának nagy sikere volt nemcsak Bukerestben, de külföldön is, bár vallás- és egyházellenesség címen megtámadták. A nagy vitát okozó darabra ekkor figyeltek fel *modern írónk*, és Kuncz Aladár Emil Isactól elkérte lefordítás és kiadás céljából színművét. Isac művét Kuncz Pestre vitte és Kosztolányit kérte fel a fordításra, majd Beöthy Lászlóval megállapodott a darab előadására vonatkozólag is. Kuncz és Isac kezdeményezésére Ady is bekapcsolódott az író-közeledés tervébe.

A pesti haladó szellemű írók tábora lelkes örömmel üdvözölte Adyék szándékát és az eredeti terv úgy módosult, hogy Isac egyfelvónásos darabjával egy időben előadja a Magyar Színház Caragiale *Nápastaját* és Ady ismeretlen, fiatalkori darabját.

A román-magyar kultúrközlekedés demonstrálása céljából Bukerestben ugyanakkor szintén előadták volna Ady, Caragiale és Isac darabjait. Mindkét előadás alkalmul szolgált volna a román és magyar progresszív írók közös vágyának: a szellemi kézfogás, a szociális eszmék ellentéteket feloldó szándékának bizonyítására. Mindez közvetlenül a világot lángbaborító nagy háború kitörése előtt. A terv megvalósítása érdekében Beöthy leutazott Kolozsvárra és Isac Emillel gyors megállapodásra jutott. Isac azonnal írt Caragialének, aki akkoriban éppen Berlinben tartózkodott. Caragiale örömmel hozzájárult darabja pesti előadásához és közölte, hogy Pestre le fog jönni. Caragiale Adyról már sokat hallott és régi vágyát óhajtotta megvalósítani, a személyes talál-

kozást Adyval és a progresszív magyar írókkal. A terv részleteinek végrehajtását magyar részről Kuncz Aladár, román oldalról Emil Isac vállalta magára. Elgondolásuk szerint a pesti Vadászkiáltásban jöttek volna össze a román és magyar írók, hogy a hídépítés további teendőit megbeszéljék.

Caragiale halála sajnos Ady, Isac és Kuncz tervezgetésének a két nagy író találkozóját illetően, véget vetett.¹⁰ Mindenesetre a közlekedési kísérlet így is nagy jelentőségű, mert a korszak legnagyobb magyar és román írója kereste és szükségesnek tartotta egymás kölcsönös megismerését s a két nép haladó íróinak közös fellépését. Bár Caragiale már jóval Adyék tervezgetése előtt ismerték a magyar olvasók, és a legújabb filológiai kutatás e tekintetben sok új adatot hozott felszínre, mégis „kétszeresen sajnálhatjuk tehát — írja Elena Stan és Engel Károly¹¹ — hogy tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála miatt kútba esett az Ady-Caragiale-Emil Isac hármasműbemutató, amelyre — feltehetőleg a lelkes kolozsvári költő sugallatára — az Erdélyi Lapok nekrológja is célzott, s amelyről közel egy félévszázad távlatából is annyi melegséggel emlékezett meg Emil Isac.” A kölcsönös román-magyar színi bemutató terve azonban nem esett el. Ady és Isac a gondolatot ébren tartották.

Az Ady-Isac kapcsolat levelezésanyagát elemezve érdemes megállanunk néhány kérdésnél. Mind Ady, mind Isac leveleiben a modern román és magyar irodalom kölcsönös megismertetése a központi probléma. Fontos tényező, hogy egyikük sem elégszik meg a barátkozás elvi jellegű hirdetésével, hanem mindketten a megvalósítás konkrét eszközeit keresik. Ezek között legkomolyabb formában a kölcsönös színházi bemutatók megrendezése merül fel. Nem véletlen, hogy Ady és Isac éppen a színházra gondoltak elsősorban, annak ellenére, hogy egyikük sem színpadi író. A XX. század első két évtizedében mind a bukaresti, mind a budapesti modern színpadi kultúra gazdag kibontakozásának vagyunk a tanúi. Mivel a színház vonzotta a legnagyobb tömegeket, ezért kellett minden nagyszabású baráti — irodalmi közlekedési kísérletnél elsősorban erre gondolni. A kölcsönös megismerés mellett a közös modern színpadi törekvések diadalra juttatása is cél volt. Ezzel a szándékkal íródott 1914 júniusában (a postabélyeg kelte 1914. június 15., Érmindszent). Isac Adyhoz intézett levele.¹²

„Engedje meg most már arra kérem, — írja Isac — adjon nekünk valami egy felv. darabot. Tudja a román modernnek összeállítottunk, «szabad színház» címen színházat alapítunk Romániában, mert a *Nemzetiben* nem igen szeretünk szerepelni. A repertoíret az én javaslatomra magyar darabokkal is kiszélesíti a direktció. *Kosztolányi* lead egy kis dolgot, azt hiszem a *Liliomot* is bemutatjuk. Önnek is van úgy tudom

¹⁰ Jancsó Elemér, *Ady és Caragiale*, i. h.

¹¹ Elena Stan—Engel Károly, *I. L. Caragiale életművének értékelése a század elején az erdélyi és magyarországi sajtó tükrében*. „Ny. Irk.”, 1962. 2. sz., 245.

¹² Varga József, i. h. 458—9.

egy egyfelvonásosa, egy kollegám értesít róla, gondolja nem lenne érdemes a magyar irodalom reprezentatív [reprezentative] man-ját, az én kedves Ady Endrémet bemutatni a román intellektuális publikumnak? Ha azt hiszi, hogy érdemes a tervvel foglalkozni — írjon nekem. Én, mint őszinte tisztelője azon leszek, hogy testvéri szeretettel segítsen diadalra alkotásait a románok előtt. Az utóiratban még az alábbi felvilágosítást adja Isac:

„A színház repertoírja még nem végleges. Egyelőre hét darabunk van: Maeterlinck, Stimberg [Strindberg]. Péllada [Péladan]. Az újak közül az én „Apácá”-m (A Nemzetiben tavalyelőtt bemutatva) Minulescu és Davidescu dramolettjei vannak elfoglalva. Én szívből azon leszek, hogy az új színház csupán *igazi művészek* munkáit adassa el [elő]. Így például Goga Octavian „drámáit” majd csak a patrióta színpadok fogják venni. Nehéz a vállalkozás, de új, és lehet sikeres. Önök is így kéne csináljanak és függetlenedjenek a budapesti bourgeois direktortól.”

Isac levelére Ady azonnal válaszolt (a kolozsvári Emil Isac emlékmúzeumban őrzött levélén a postabélyeg kelte: Ermindszent 1914. június 16.) és örömmel üdvözölte Isac tervét.

„Gyönyörű az önök terve s nagyon kedvem van írni egyenesen a román színpadra egy szindarabkát — magamat. — írja Ady —. Az az egy egyfelvonásos, melyről Ön hallott, tizenhárom év előtt készült s amolyan gyerekes vallomás — az akkori Adyról. De akarnék (s pompás pofon volna Budapestnek) valami jelentőst írni, pláne, ha Ön fordítaná le. Címem: Ermindszent Szilágy m. (Ön tudja) s nagyon akarom, hogy mennél hamarabb összeüljünk s beszélgessünk azzal a barátsággal, testvériséggel, mellyel vagyok az Ön Adyja.”

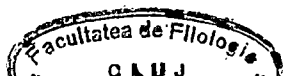
Beöthy — Isac személyes közlése szerint — Ady ifjúkori darabjával nem volt megelégedve, ezért gondolt Ady új darabíráásra, amelynek a tárgya a zseni problémáját és a faji kérdést érintette volna: Főhősbé egy román parasztiút akart bemutatni.¹³

Isac fentidézett levelében szó van Kosztolányi darabjáról is. Ismeretes, hogy Isac később Adyn kívül más magyar írókkal is (Kosztolányi, Molnár, Ambrus stb.) tárgyalt a kölcsönösségen alapuló színpadi bemutatók megrendezése ügyében.

Adyhoz fűződő barátságának, kulturális közeledési kísérleteinek természetesen vannak a színházi bemutató-terveken kívül más értékes vonatkozásai is. E tekintetben elsősorban a fordításokat és a kölcsönös megismerést szolgáló irodalmi ismertetéseket említhetjük. Ebből a szempontból rendkívül érdekes az a zilahi Ady kollégiumban őrzött levél, melyet a postabélyeg kelte szerint Isac 1914. június 26-án írt Kolozsvárról Adynak.¹⁴ Ebben az önvallomásszerű levélben többek között ezt írja:

¹³ Jancsó Elemér, *Ady és Caragiale...* „Utunk”, 1946, 8. sz. A szóbanforgó Ady-levél eredetije az Emil Isac Emlékmúzeum birtokában van.

¹⁴ Varga József, i. h. 459—60.

„Valószínűleg végleg itt hagyom az országot — utálok, megvetem ezeket a gonosz aljas, spekuláns embereket; akik teljesen elrondították (elvadították) a lelkeket.

Bocsáss meg jó Ady Endre, ezután a preludium után amely a te szívedben is felcsendülhet, ha magános óráidban eszedbe jut a múlt, — most már mégis csak irodalomról beszéljek Veled, mert mégis csak itt találkozunk gyakrabban. Ha lejöttél volna Kvárra, nagyon sokat beszélhattünk volna — így írásban értesítlek azon kevésről ami történni szokott. Mindenekelőtt küldöm Jékey Aladárnak a te lelkes és kedves öreg tisztelődnök egy versét, amelyet itt, a konzervatív bagolyvárban olvasott fel szűz vénlány komtessek és reumas adófőtisztek előtt. Nem örvendesz azon hogy már itt is becsülnék és ami a fő — megértének. Így mondhatom én is Romániáról, amelyet lassanként beveszek teljesen az új irodalom számára. Ha gondolod, hogy érdemes ennék az öreg bámulódnak örömet szerezni, írj egy pár sort — hozzájuttatom és oda lesz a meghatottságtól. Ismered te az ilyen lelkes öreg urakat, akik dacosan és ököllel tudnak kitartani valaki mellett.

A másik amit küldök, az „Adevărul”-ben megjelent levelem, amely a „Világ”-ban is megjelent, az egész román sajtó nagy tisztelettel írt rólad s gondoskodom arról, hogy bármikor írnak működésedről az emberek tudjanak az egyéniségedről. Densuşianu a geniális román eszéte, a buc. egyetem [en] a román nyelv tanára, a „Viaţa nouă”-ban (a mi Nyugatunkban) többször írt rólad franciául és románul.”

Levele befejező részében Isac Ady iránt érzett mély tiszteletének és barátságának ad újból kifejezést:

„Nagyon jó lenne, ha le tudnál szaladni Kvárra. Én még pár napig (10—15) itt vagyok. Aztán megyek el — sok-sok álmodt polgárok kezére bízni, lelkennek zenéjét átírnai szinpadí vásznakra.

Írjal arról, mit dolgozol, mik a terveid, ne sajnálj egy pár ideges percet attól aki nagy-nagy imádattal van teli irántad, mert benne [d] látja az új Magyarország képviselőjét. Ha ebben az országban a te szavaid lennének az iránytadók — istenem mily más volna minden, mily más [ak] volnának az emberek...

Kedves jó Adym, küldj nekem ha lehet egy s i k e r ű l t fényképet. S légy irántam az, aki voltál mindég.”

Ha Ady és Isac barátságának eszmei tartalmát vizsgáljuk, nemcsak a fennmaradt — sajnos kisszámú — levélre támaszkodhatunk, hanem e korszak többi nagy írójának újabban kiadott levelezésére is (Babits, Kosztolányi stb.), ahol nem egy értékes adat eregészíti ki és konkrétizálja a két író kapcsolatára vonatkozó ismereteinket. Személyes találkozásai alkalmából lefolytatott beszélgetéseik tárgyköréről, vitaanyagáról, közös tervezgetéseikről egyébként Isac — főleg a két háború között — több cikkében, íróknak és irodalomtörténészeknek elmondott emlékezésében számolt be. Bármikor és bármilyen formában idézte Isac a halott nagy költőbarát emlékét, közös múltjuk és harcuk letűnt korszakából mindig a két nép megértésének nagy eszméjét emelte ki. A két háború között Isac nem egyszor vállalt előadást haladó magyar

írók irodalmi estélyein, s alig volt ünnepi alkalom, amikor ne idézte volna a népek testvériségét kereső, korában magányosságra ítélt költő-proféta emlékét. Halálos betegen, a kolozsvári klinikán megtudta, hogy Ady legelső szerelme szintén a klinikán fekszik. Vele folytatott meg-ható beszélgetése zárja le haláláig tartó Ady-rajongását.¹⁵

A román-magyar irodalmi kapcsolatokkal foglalkozó gazdag irodalom egyoldalúan Ady és Isac barátságát emeli ki és értékeli, de ugyanakkor alig történik említés Isacnak a Nyugat többi írójához fűződő kapcsolatáról. Ujabban — éppen Máthé Gábor, Varga József és Rába György adatközlései révén — erős fény vetítődött Isac, Kosztolányi és Babits kapcsolataira is. A viszonylag nagyszámú Kosztolányi- és Isac-levél több mint két évtized elmélyülő barátságát tárja elénk. A legelső 1914 március 2-án kelt, Isac legutolsó Kosztolányihoz írt levele viszont 1936. április 19-én íródott, de azon túlmenően is e levelek a két író művészi felfogása és irodalmi ízlése között fennálló meglepő rokonvonásokat is felfednek. Ha e levelezés esztétikai vonatkozásait kiegészítjük Isac Kosztolányiról írt soraival, nyilatkozataival, úgy még megkapóbb költői útjuk párhuzamossága, művészi világképük rokonsága. Sem Isac, sem Kosztolányi nem voltak forradalmárok, de mindkettőjük remélt és akart társadalmi változásokat, s mély rokonszenvvel és együttérzéssel fordult az elnyomottak felé. Adynak, a „forradalom viharadarának” költészete, egy adott történelmi korszakban, főleg a világháború előestéjén, mind Isacra, mind Kosztolányira mély hatással volt, de egyikük sem tudott felemelkedni Ady forradalmi világnézetének eszmei magasságáig. Sajátos egyéniségük és költői alkatuk éppúgy megszabta az Adyhoz fűződő barátságuk határát, mint ahogy később, az első világháború után is nem váltak Ady forradalmi költészete örököséivé. Kosztolányi több ízben — s nem egyszer nem is ízlésesen — határolta el művészi világképét az Adyétól. Isac ezzel szemben soha nem tett Ady-emlékét megtagadó nyilatkozatot, de viszont nem követte nagy költő barátja forradalomra hívó üzenetét. Az Ady-barátság emlékét több mint három évtizeden át őrző Isac Emil elsősorban a zsenit tisztelte Adyban és azt az író, aki mindig következetesen szállt síkra a román és magyar nép testvériségeért, közös harcukért elnyomóikkal szemben. Ha Isacnak az Ady halála utáni nyilatkozatait és emlékezéseit áttanulmányozzuk, ezekben a multat idéző sorokban sokféleképp megfogalmazva, de mindig azonosan mély együttérzéssel jelenik meg előttünk a nagy író-barát, mint egy eljövendő boldogabb korszak ígérete.

Emil Isac, Adyn kívül tehát már korán kapcsolatba kerül a Nyugat többi nagy írójával, elsősorban a lírikusokkal. Költeményeiket, írói és emberi magatartásukat kolozsvári íróbarátai révén ismerte főleg. Valószínűleg Kuncz Aladár hívhatta először fel Isac figyelmét Kosztolányi és Babits lirájára és ugyancsak ő segíthetett személyi és eszmei

¹⁵ Kovalovszky Miklós, *Emlékezések Ady Endrére*. I. Budapest, 1961, 616.

kapcsolataik megteremtésében. Nem szabad azonban lebecsülnünk — a személyi kapcsolatok megteremtését közvetítő barátok hatásán kívül — Isac könyvéleményeit és világnézeti; művészi útkereséseit sem. A legelső írásai után, amelyek az Ellenzékben, a Gazeta Transilvanieiben és a Familiaban láttak napvilágot, a fiatal költő mohó érdeklődéssel fordul kora modern művészeti irányjai mellett a társadalmi valóságot feltáró szociológiai irodalom felé is. „A nagy világesemények is fokozták a költő érdeklődését — írja Mircea Zăciu¹⁶ — az 1905-ös oroszországi forradalom hatásának nyomai már jelentkeznek a magyarországi és romániai munkásmozgalmakban; a felkelő néptömegek lendülete, az 1907-es vérfürdő, 11 000 paraszt kegyetlen lemészárlása, valamint az ifjú költő személyes kapcsolatai a magyar és román szocialista körökkel mind olyan tényező, amely formálja a művészetről s magáról a műalkotásról alkotott véleményét. Szocialista lapokba ír, a bukaresti Romînia Muncitoare és a budapesti Népszava munkatársa; csodálattal emlegeti és támogatja az N.D. Cocea szerkesztette Faclă körül kialakult anti-monarchista csoportot.” Az égető társadalmi kérdések iránti fokozódó érdeklődése nemcsak lírai és prózai alkotásaiban tükröződik, hanem közírói tevékenységében is. Az Isac-irodalom eddig kevésbé figyelt fel a költő rendkívül gazdag publicisztikai munkásságára, amelynek első gazdag kibontakozása időben is összeesik a modern magyar írókkal való szövetségkeresés legelső éveivel. Mind a román, mind a magyar publicisztika tematikai és műfaji gazdagodása szorosan összefügg a munkásmozgalom erősödésével és a haladó íróknak a munkásosztály harcai és a megoldásra váró társadalmi kérdések iránti, állandóan növekvő érdeklődésével. Ilyen körülmények között bontakozik ki Isac közírói tevékenysége is, mely egyaránt bekapcsolódik a kor hasonló jellegű román és magyar publicisztikájába. A költőnek a modern magyar írókkal való barátkozása csakis a történelmi korszak társadalmi harcainak és e harcok publicisztikai vetületének ismeretében értékelhető igazán. Az első világháborút megelőző évtized alatt Isac magyar baráti kapcsolatai éppen ezért csaknem kizárólag a költő haladó társadalmi és művészeti elveit megértő magyar írók, művészek és értelmiségiek köréből kerülnek ki. Jellemző ebből a szempontból az a tény, hogy Isac megveti és lenézi a többségükben konzervatív kolozsvári írókat, de ugyanakkor nagy szeretettel ír Adynak arról a Jékey Aladáról, aki a város reakciós uralkodó osztályával szemben bátran áll Ady mellé. Isac nemcsak Kolozsvárt, más városokban is keres eszméit, költészetét megértő barátokat. Így mindvégig mély és őszinte barátság fűzi a költőt a Nagybányán élő Révay Károlyhoz, a kor legkitűnőbb román fordítójához, de szereti a város híres festőit is, elsősorban Thorma Jánost. Ismeretes, hogy Ady felléptével egy időben, nemcsak a költészet területén, de csaknem minden más művészet terén haladó, a múlt hagyományaival sokszor forradalmian szembeforduló irányok bontakoznak ki. Isac néha ösztönösen, máskor tudatosan észreveszi, hogy az esedékes nagy társa-

¹⁶ Emil Isac, í. m. 8—9.

dalmi átalakulások és az értük folytatott harcnak minden művészet megújódását magával kell hoznia. Nem tekinthetjük tehát véletlennek, hogy a költő hazai magyar baráti köréhez tartoznak a modern festők közül Thorma János¹⁷, az építészetben új utakat kereső Kós Károly és Bartók Béla is. A szövetségeket kereső Isac azonban nem elégszik meg néhány baráti levélváltással, az egymást megismerés és megbecsülés kölcsönös hangoztatásával, hanem ugyanakkor a legnagyobb nyilvánosság előtt igyekszik cikkeivel, fordításaival, tanulmányaival és nyilatkozataival hangot adni törekvéseinek. Már a modern magyar írókkal való kapcsolata kezdő szakaszában hangoztatja — és ehhez az alapelvhez haláláig hűséges marad — hogy az irodalmi és művészi téren történő barátkozásnak kölcsönösnek kell lennie. Ezt hangoztatja a század elején, erről ír a harmincas években Kosztolányinak s nem sokkal halála előtti egyik utolsó nyilatkozatában éppen annak az örömeinek ad kifejezést, hogy végre a közös megismerés, annyi meddő kísérlet után, kezd valósággá válni.

Az Ellenzékben, a Népszavában, a Nyugatban, a Világban, a Szabad Szóban, majd Szentimrei Új Erdély c. pacifista folyóiratában — hogy csak néhány fontosabb lapot említek, ahová írt — Isac rendszeresen ismerteti a modern román irodalmat, bátran ad hangot a haladó román értelmiség követeléseinek és ugyanakkor — a sajtó nyújtotta lehetőségek között — élesen támadja a tökésföldesúri rendszert. De Isac éppen az egyoldalúság elkerülése végett nemcsak a román irodalmat ismertette magyarul, hanem ugyanakkor rendszeresen tájékoztatja a román értelmiséget is a haladó magyar irodalmi törekvésekről. E kettős tevékenységben mind román, mind magyar részről támogatókra, szövetségekre talált. A Húszadik Század és a Nyugat szerkesztői, vezető írói mindig sokra értékelték Isac írásait s bennük nemcsak egy író, hanem a haladó erdélyi román értelmiség törekvéseinek bátor megnyilatkozását látták. Hogy mégis mindkét oldalon legtöbbet az irodalmi közeledési kísérletek ígértek, az elsősorban a haladó társadalmi erők viszonylagos gyengeségével magyarázható. Vizsgáljuk meg közelebbről e kísérletek dokumentáris anyagát.

Isac Adyval való kapcsolata mellett — amint már fentebb említettük — elsősorban Kosztolányi Dezsővel és Babits Mihállyal köt barátságot. Kosztolányi 1914. március 2-án írja, hogy postára tette három könyve népszerű kiadását, majd hozzáteszi: „Legjobban szeretem minden verseim közül *A szegény kis gyermek panaszeit*. Elbeszéléseim közül *A bolondokat*”¹⁸. Valószínűleg Ady, Isac és Kuncz szinpadi közeledési terveire célozva írja 1914. június 2-án, hogy „Mindössze egyetlen játékomban van, egy egyfelvonásos mesejáték, amelyet évekket ezelőtt írtam. Címe: *A lótuszevők*. Azóta átdolgoztam, s ebben az átdolgozott formában kedves és megtisztelő felhívására, szívesen en-

¹⁷ Alexandru Culcer, *Emil Isac és Thorma János levelezése* „Ny. Irk.”, 1958, 1–4, sz. 228–230.

¹⁸ Varga József, i. h. 464.

gedem át a román színháznak.¹⁹ A Kosztolányihoz fűződő mély rokonszenv íratja Emil Isac-kal azt a meleg hangú vezércikkét, amely a bukaresti *Rampa* hasábjain látott napvilágot azzal a céllal, hogy a román olvasókkal megismertesse a nagy magyar író költészetét; Isac cikkét Kosztolányi román nyelvű levelében köszönte meg, amelyben azt ígéri, hogy július romában barátját meg fogja látogatni. Ez a látogatás azonban elmaradt.²⁰

A háború sem szakítja meg barátságukat, mindketten tovább szövik megkezdett irodalmi közeledési terveiket a háború borzalmai és az uralkodó osztályok nacionalizmusa ellenére. Kosztolányi 1916. augusztus 13-án közli barátjával, hogy „reggel megjelent három szép verse a Világban.” ... „Vigasztalódjon, kedves Isac Emil — írja a háborús üszítókra célozva Kosztolányi — Mindnyájan szomorúak vagyunk. Vigasztalásunk csak az lehet, hogy mi mindig jót akartunk.”²¹ 1918. március 12-én Kosztolányi újból ír Isacnak és közli vele a román kultúra megismertetésére irányuló legújabb tervét:

„Az Esztendő egyik nagyon fontos célja az, hogy igazán és melegen ápolja a magyar és az úgynevezett nemzetiségi kultúra közötti kapcsolatot. Ezért Önhöz fordulok, kedves és kitűnő Barátom és arra kérem, legyen segítségemre, hogy a magyarországi román kultúrát, az irodalmat, a zenét, a képzőművészetet méltó módon ismertethessem az Esztendőben. Mi egy sorozatot kezdünk el az áprilisi számunkban, töt testvéreinkről, melyet kiterjesztünk a román, szerb, és délszláv testvéreink közművelődésének ismertetésére. Április hó elején okvetlenül leküldöm Önhöz egyik munkatársunkat, aki adatokat kért és főképp egy remekbe készült magyarországi román verset, nyers fordításban, melynek átültetésére — az Ön támogatásával — én vállalkoznék, s egy szintén reprezentáló román novellát. Remélem, hogy ezek a kultúr cikkek igazán megszilárdítják a magyarok és románok közti barátságos kapcsolatot és nem mérgezik el, mint azok a hübelebalázs politikai riportok, melyek mindig csak félreértéseket és torzsalkodásokat szültek.”²²

Kosztolányi és a Nyugat íróinak baráti közeledési kísérletére Isac Emil hasonló szeretettel s egyúttal konkrét tervvel válaszol. Fennmaradt egy 1918. július 8-án Babitshoz küldött levele, amelyben többek között ezt írja: „Szellemi vezetésemben a jövő hónap elején indul meg a román irodalmi könyvtár, amelyben egy számot az új magyar költőknek akarok szentelni.”²³

„Kedves levelének — válaszolja dátum nélküli levelében Babits, — nagyon megörültem: mert sohasem éreztem annyira a kulturális testvériség demonstrálásának a szükségességét, mint a háború óta és alatt!

¹⁹ Varga József, i. h. 464.

²⁰ Máthé Gábor, i. h. 605—606.

²¹ Máthé Gábor, i. h. 607.

²² Máthé Gábor, i. h. 608.

²³ Rába György, i. h. 333.

Verseket nem akarok kijelölni: mert az a véleményem, hogy itt nem annyira az írónak, mint a fordítónak az izlése fontos. Az az kívánsága szerint mégis ideírok 3 verscimet, avval a kéréssel, hogy ne vegye őket tekintetbe, ha a saját izlésének nem felelnek meg. Ezek: Sugár (Levelek Irisz koszorújából c. könyvből); Két nővér (Herceg, hátha megjön a tél is); Recitativ (Recitativ c. könyvből). De valamennyinél nagyobb hatása volt a közönségre a Húsvét előtt címűnek (a Recitativból).²⁴

Isac háború alatti magyar irodalmi kapcsolatainak értékes dokumentuma a költő 1917. május 29-én Ambrus Zoltánhoz intézett levele és Ambrus válasza.

„Azt hiszem Ön előtt sem ismeretlen eddigi működésem — írja Isac — kultúrkapcsolatot akartam teremteni mindenütt. Igaz éveken keresztül kizárólag idegen irodalmakban dolgoztam, de pár éve — minthogy erdélyi román vagyok — az idevaló lapokban is szót emeltem minden közeledés (kapcsolat) érdekében. Nekem kedvenc eszmém marad: francia, román és magyar irodalmat egymáshoz közelíteni. A háború — reményem szerint — nem változtat ezen, mert a progressív gondolat megfékezi az ostoba nacionalizmust s kidobja a színpadról a frázist. Igen kíváncsi vagyok és kérem bizalmasan írja meg az Ön véleményét; lehet-e gondolni komolyan arra, hogy kölcsönösen kicseréljük egymás irodalmait, darabjait, írásait? Én az idők zordsága dacára most Madách Ember Tragédiáját fordítom, s tervem több érdekes dolgot franciául is látni.

Becsülettel hiszem azt, hogy Budapesten is igazi irodalmat szívesen vesznek: így már most felhívom a figyelmét az új román irodalomra, a melyet — egypáran — reformáltunk.

Ha a háborúnak vége lesz, idő és alkalom adódik erről meggyőzni minden becsületes kultürembert, Önhöz, mint egy kitünő modern íróhoz hivatalos minőségben is bizalommal fordulok: válaszoljon nekem hite szerint: a háború után lehet-e irodalmi ismerkedéseket rendezni? Nekem erős a hitem, hogy a chauvinismus marasmusba esett: az emberiség soha se lesz oly internacionális érzésű, mint ezen mesterségesen vadított idők után”.²⁵

Ambrus Zoltán Emil Isachoz az alábbi választ küldte:

[1917. máj. vége]

„A[mbrus] Z[oltán] a ki nagyon köszöni szíves üdvözetét és jókívánságait, örülni fog, ha abban a jobb időben, amelyre talán már nem kell sokáig várni, az Ön szívességéből megismerkedhetik az új román irodalom érdekesebb színműveivel. Addig is bocsánatot kér, hogy rendkívül nagy elfoglaltsága következtében most csak ilyen röviden válaszolhat.”²⁶ [1917. május vége]

²⁴ Máthé Gábor, i. h. 610.

²⁵ Ambrus Zoltán levelezése. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Fallenberg Zoltán. Budapest, 1963, 268—269.

²⁶ Ambrus Zoltán, i. h. 269.

Isacnak az első világháború alatti fenti tevékenysége csupán néhány kiragadott mozzanat e korszakban kifejtett irodalmi munkásságából. Ennek a gazdag és sokirányú alkotómunkának háttérében a nép ellen-ségeivel és a háborúval szembeni magatartás húzódik meg. Ismeretes, hogy Henri Barbusse-höz intézett nyílt levelével csatlakozott a Clarté (Világosság) csoporthoz, s ezzel a legbátrabb és leghaladóbb európai írók békemozgalmanak élharcosai közé kerül. A háború alatt, de főleg a háború folyamán írt cikkeiben Isac gyakran tesz hitet amellől az eljövendő új Európa mellett, amelyben a munka fogja meghatározni az emberek igazi értékét.

„Az új Európa — írja — csakis egy olyan más világ lehet, amelyben a kalapács és a toll erősebb fegyver lesz, mint az ágyú és a puská, amelyben nem az egyenruha rangjelző paszományai fogják meghatározni az ember értékét, hanem az általa elvégzett munka. Ne lássunk többé kéregetőt az utcán, tűnjön el a koldusbot, ne legyenek többé láncok és tömlőcök, ne nyögjenek többé éhes és mezítlábás gyermekek, ha autó robog keresztül rajtuk, ne hulljon többé a munkások veritéke, miközben az úri szeretőkön briliánsok szikráznak. Az új Európa tollat és kenyeret fog adni minden kézbe, ledönti a sirkeresztet, hogy helyükön iskolák emelkedjenek. Az új Európa mindenkit emberré tesz, aki méltó az életre, s képes eszével és tollal megvédeni életét.”²⁷

A magyarországi, főleg a Nyugat régi nemzedékéhez tartozó írókkal folytatott eszmei, baráti kapcsolatok mellett a háborút követő években Isac levelezik a fehér terror elől Magyarországról emigrált baloldali írókkal és tudósokkal is. Felkérésükre cikkeket, verseket is küld az emigránsok lapjaiba. Így jelenik meg a Bécsi Magyar Újságban a nagy visszhangot keltett „Levél egy emigrált magyar kollégához” c. cikke.

„Kedves uram, mélyen meghatott az Ön levele és sietek válaszolni. És meglátja, ha lesz türelme végigolvasni leveletem, hogy az idők akármennyire megváltoztak, akárhány új határ és új térkép készült, a mi szíveink ugyanazok maradtak. Azért mondom „mi” mert volt idő (talán igaz se volt?) amikor egy maroknyi román és magyar entellektüel összefogott, hogy újra javítsák azt, amit a politikusok összerontottak: a megértés útját. Önök a „Világ”-nál és a „Nyugat”-nál a bátor szívű Jászi Oszkárral és a halhatatlan Ady Endrével az élen- mi románok, próbáltuk a „Faclă”-nál a „Noua Revista Româna”-nál és csodálatos, ami senkinek sem tudott sikerülni, egy pár derek és bátor léleknek sikerült: megtaláltuk azt a fonalat, amelyet tovább szöve, az oltárterítőt készen adhattuk át azoknak, akik hittek; egymásra ismertünk, mert szomorúak és jók voltunk, mert összefűzött a szabadság tüzes akarata és vágya, megszabadulni a hóhértömlőből, a ránk magyarázott paragrafusok labirintjeiből, hogy keressük az igazi jó, az igazi szép, az igazi becsületesség forrását.

²⁷ Emil Isac, *Őszi ének*, i. h. 9—10.

A háború elszakított egymástól. Ady Endre halott és pihen. Neki, aki annyiszor hajszolta: az életet, az álom késői boldogság. Jászi Oszkár száműzötten rója a betűt, a legtisztább lelkek egyike, aki mindig csak jót tudott akarni, és nemeset tudott cselekedni, munkától és gondtól terhesen egy éhező város fekete füstjében tépdesi az emlékezés virágjának halott-szagú szirmait. A „Világ”, a „Huszadik Század” s a többi szellemi tornacsarnok üresen vagy lepecsételve áll. A gondolat porondján nem szikrázik össze a kard, az eszme harca elült. Önöket, szegény és becsületes magyar kultúrembereket Budapest öklözi, az ájtatos, tömjénfüstös, harangzúgásos kurzus. Bécsben pedig elosztva, mint a kártyalapok, tehetetlenül nézik és várják a virradást...

„Románia gazdasági túlsúlya és pompás termőképessége oly szükségyszerűsége a magyar demokráciának, amely nélkül a mai Magyarország elpusztul. És ha a grófoknak és latifundiumos nagypapoknak nem kell, kelleni fog a magyar nép tömegeinek: velünk, a román néptömegekkel való őszinte kibékülés.

De erről akkor fogunk beszélni, ha Önök odahaza lesznek, s ha mi itthon a föld becsületére fogjuk kényszeríteni az oligarchiát. És ez az idő már itt lélegzik a közelben.”...²⁸

A magyarországi és az onnan emigrált haladó írókkal való állandó kapcsolat Isac megértést kereső kísérleteiben a két világháború között nagy szerepet játszott, de ennél sokkal jelentősebb 1918 után a gazdagon kibontakozó romániai magyar írókkal és művészekkel kialakuló és állandósuló barátsága. Aprily Lajos, Berde Mária, Bárd Oszkár, Kós Károly, Thorma János, Janovics Jenő és a fiatalok közül Kovács József, Varró Dezső, Dsida Jenő s még annyian mások állottak vele baráti, eszmei kapcsolatban. Alig volt a két háború között romániai magyar művész, aki — akár mint művészeti felügyelővel — akár mint minden jószándékú értelmiséginek segítséget nyújtó íróval, hosszabb-rövidebb ideig nem érezte volna megértő humanizmusának melegét, mély műveltségének és kifinomult izlésének varázsát. Életének és írói munkásságának ez a szakasza éppúgy, mint a felszabadulás utáni, már nem ennek a tanulmánynak a tárgya.

Az első világháború befejezése után Isacnak is sok mindenben csalódnia kellett. Az oly sokszor megálmodott „új Európa” nem oldotta meg az alapvető társadalmi problémákat. Nagy csalódások és új útkeresések jellemzik a költő életének ezt a szakaszát. Isac azonban ezúttal sem lesz hűtlen haladó költői és emberi magatartásához, ifjúkora nagy eszméihez. Radikális magyar íróbarátaival, művész és tudós ismerőseivel felújítja régi barátságát. Braun Róbert, Bölöni György, Bresztovszky Ede, Bíró Lajos, Thorma János, Kuncz Aladár, Hatvany Lajos, Heltai Jenő, Laczkó Géza, majd Kosztolányi és Ba-

²⁸ Kemény Gábor, *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*. Budapest, 1962, 695—6 (A levél eredetije a Bécsi Magyar Újság 1922. január 5-i számában jelent meg). vö. Hock János válaszcikke Emil Isac nyílt levelére i. h. 697—9. Kézirata az Emil Isac Emlékmúzeumban Kolozsvárt.

bits — hogy csupán néhány fontosabb nevet említek — akikkel személyesen vagy levelezéssel kapcsolatot próbál teremteni az irodalmi téren való közeledés érdekében. A modern magyar írókkal való közeledési kísérletekben ezúttal is az ifjúkori jó barát Kuncz Aladár áll mellette. Isac a harmincas évek derekán, különösképp a Ren Club szervezkedési időszakában fáradhatatlanul harcol a magyarországi haladó írókkal való mélyebb kapcsolat megteremtése érdekében, de mindig fontosnak tartja és hangoztatja a kölcsönösséget. 1933. december 1-én többek között ezt írja Kosztolányinak: „Január 1-től átveszem egy nagy revue irodalmi vezetését és elhatározott célom, hogy a legújabb irodalmi dolgokat állandóan közöljem. Természetesen *mutuális* kellene legyen a dolog, mert különben az egyoldalú szerelem még se termékenyít”.²⁹ Kosztolányi kolozsvári felolvasó estéjén ő tart bevezető előadást s ismét hitet tesz közös eszméik és törekvéseik mellett. Megkapóan szép a halálosan beteg Kosztolányihoz 1936. április 19-én írt utolsó levele is. „Egy sokat szenvedett barátja ír Önnek bátorító szavakat. Higgyen abban, hogy a természet akármilyen mostoha, egy oly ritka értéket, mint Ön, nem fog megtagadni.”... „Nagyon boldog lennék, ha Öntől egy pár sort kapnék, mert bár sok minden másként lett, egy ugyanaz maradt: barátaink iránti igaz és önzetlen szeretetünk.” — írja Isac.³⁰

Isac életének ezt a két nagy szakaszát is a régi demokrata meggyőződéséhez és humanista magatartásához való hűség jellemezte. A felszabadulás után 1946. szeptember 29-én egy régi barátja emlékkönyvébe ezeket a sorokat írta: „Arra kérem, ne feledkezzék el, hogy az együttérzés alapja az igazi írásnak. Hinni kell abban, hogy minden nyelv egyformán fejezheti ki a szeretetet, a megértést, a barátságot.”³¹ Mint az idősebb román írónemzedék egyik legmegbecsültebb írója, akadémikusa és közéleti embere, ebben a szellemben alkotott élete utolsó tiz esztendejében is, és harcolt minden haladó irodalmi törekvésért, a román nép és a nemzeti kisebbségek testvériségéért, népköztársaságunk felvirágoztatásáért.

EMIL ISAC ŞI LITERATURA MAGHIARA MODERNA

(Rezumat)

Autorul se ocupă de un aspect foarte important şi încă nelămurit în mod amănunţit al operei lui Emil Isac: relaţiile marelui scriitor român cu literatura maghiară modernă. Din copilărie pînă la moarte, Emil Isac a fost legat de scriitorii maghiari progresişti prin raporturi adînci de prietenie, de principii şi concepţii ideologice şi artistice. Din acest material imens autorul a luat în discuţie începutul carierei de scriitor a lui Emil Isac, legăturile sale cu scriitorii cei mai de seamă ai revistei „Nyugat”, pe baza materialului din „Muzeul E. Isac” din

²⁹ Rába György, i. h. 334.

³⁰ Rába György, i. h. 335.

³¹ Jancsó Elemér házi emlékkönyvébe írt sorok.

Cluj și pe baza documentelor apărute în diferite reviste, accentuând rolul important de mijlocitor al lui Kuncz Aladár între tânărul Isac și scriitorii revistei „Nyugat”. În centrul studiului stă analiza corespondenței între E. Isac pe de o parte și Ady, Kosztolányi, Babits pe de alta. Scopul prieteniei lor a fost cunoașterea reciprocă a scriitorilor moderni români și maghiari, și prin această, apropierea forțelor progresiste ale celor două popoare. În încercările culturale de prietenie romîno-maghiară Isac a avut un rol important, nu numai înainte de primul război mondial ci și între cele două războaie mondiale. Activitatea lui s-a adîncit în două direcții: a prezentat realizările literaturii romîne publicului cititor maghiar pe de o parte, a popularizat pe de alta, sub felurite aspecte, marii scriitori contemporani progresiști în coloanele revistelor romînești. În colaborările culturale inițiate de el, în afară de traduceri, Isac a atribuit un rol important spectacolelor teatrale. Orientarea sa în această direcție a fost privită cu simpatie de Ady, Kosztolányi și Ambrus. Autorul prezentei lucrări analizează sub felurite aspecte importanța relațiilor de prietenie, de schimb de idei, contribuind astfel la o interpretare mai adîncă a primei etape din evoluția literară a lui E. Isac.

ЭМИЛЬ ИСАК И НОВАЯ ВЕНГЕРСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

(Резюме)

Автор занимается очень важным аспектом творчества Эмиля Исака, который не был ещё подробно освещен: отношения великого румынского писателя с новой венгерской литературой. всю свою жизнь, Эмиль Исак был связан с прогрессивными венгерскими писателями глубокими дружескими отношениями, стоя на тех же идейных и художественных позициях. Из этого обширного материала, Е. Янчо рассматривает начало творческого пути Исака, его связи с наиболее важными писателями журнала „Nyugat” на основании материала, находящегося в Клужском музее им. Э. Исака, и документов, появившихся в различных журналах. Автор подчёркивает важную роль посредника Кунца Аладара между молодым Исаком и писателями журнала „Nyugat”. В центре исследования находится анализ переписки Э. Исака с Ади, Костолани и Бабичем. Цель их дружбы состояла в взаимном знакомстве румынских и венгерских новых писателей, что вело к сближению прогрессивных сил этих двух народов. Исак сыграл важную роль в дружеских румыно-венгерских культурных связях, не только до первой мировой войны, но и между двумя мировыми войнами. Его деятельность углубилась в двух направлениях: с одной стороны, он ознакомил венгерского читателя с достижениями румынской литературы и, с другой стороны, он популяризировал в различных аспектах великих прогрессивных современных венгерских писателей на страницах румынских журналов. В этом отношении, кроме переводов, Исак придавал большое значение театральным представлениям. Его деятельность в этом направлении пользовалась симпатией со стороны Ади, Костолани и Амбруша. Автор настоящей работы анализирует в различных аспектах значение дружеских отношений, обмена мыслями, способствуя, таким образом, более глубокой интерпретации первого этапа литературного развития Э. Исака.

EMIL ISAC ET LA LITTÉRATURE HONGROISE MODERNE

(Résumé)

L'auteur traite d'un aspect très important et encore mal éclairci dans le détail, de l'oeuvre d'Emil Isac: les relations de l'écrivain roumain avec la littérature hongroise moderne. Depuis l'adolescence jusqu'à sa mort, E. Isac fut lié avec les écrivains hongrois progressistes par de profonds rapports d'amitié, de principes et de conceptions idéologiques et artistiques. L'auteur, entre les nombreux documents touchant ces relations, étudie ceux qui intéressent les débuts

d'Isac comme écrivain, ses rapports avec les écrivains les plus importants de la revue „Nyugat“, d'après les matériaux du „Musée E. Isac“ de Cluj et ceux qui ont paru dans diverses revues. L'auteur souligne le rôle important d'intermédiaire que Kuncz Aladár eut entre le jeune Isac et les écrivains de la revue „Nyugat“. L'étude est centrée sur l'analyse de la correspondance entre E. Isac d'une part et Ady, Kosztolányi, Babits d'autre part. L'objet de leur amitié est la connaissance réciproque des écrivains modernes roumains et hongrois et, par là, le rapprochement des forces intellectuelles progressistes des deux peuples. Dans ces efforts pour établir une amitié culturelle roumano-hongroise, Isac a joué un rôle important non seulement avant la première guerre mondiale, mais aussi entre les deux guerres mondiales. Son activité s'est accentuée dans deux directions: il a présenté les réalisations de la littérature roumaine aux lecteurs hongrois et, d'autre part, il a popularisé sous diverses formes, dans différentes revues roumaines, les grands représentants progressistes de la littérature contemporaine hongroise. Entre les diverses formes de collaboration culturelle dues à son initiative, et en dehors des traductions, Isac attribua un rôle important aux représentations théâtrales. Son orientation en ce sens fut considérée avec sympathie par Ady, Kosztolányi et Ambrus. L'auteur de l'étude analyse sous différents aspects leurs importantes relations d'amitié et d'échange d'idées, contribuant ainsi à une interprétation plus approfondie de la première étape de l'évolution littéraire d'E. Isac.

ÎNCEPUTURILE ROMANULUI ROMÎNESC

(Cîteva contribuții)

de

MIRCEA ZACIU

1. Descoperirea romanului.

S-ar putea porni de la întrebarea: există un „roman romînesc“? Nu în sensul cantitativ al cuvîntului, firește, ci în acela al timbrului național specific, al unei structuri și coloraturi distinctivă în tabloul romanului continental. Și în ce constă acest specific? N-ar decurge de aici considerarea teritoriului nostru literar ca o insulă izolată. Dimpotrivă. Înflorirea romanului pe continent trebuia să atragă și la noi răspîndirea lui tot mai largă, recrutarea unui public din ce în ce mai întins. Iar gustul pentru lectura romanului străin a dezlănțuit în literatura noastră una din bătăliile ei demne de menționat, contribuind și ea la geneza speciei. Invaziei romanelor străine, scriitorii autohtoni au încercat să-i dea o replică salvatoare, replică ce sta la baza multor încercări epice uitate astăzi, dar stă și la baza „Vieții la țară“, cum o atestă corespondența lui D. Zamfirescu din timpul gestației romanului.

Că romanul se pretează cel mai bine cercetărilor de literatură comparată, aceasta au observat-o chiar inițiatorii studiilor de acest gen: Erich Schmidt, Joseph Texte, Paul van Tieghem. Circulația romanului străin pe teritoriu romînesc e un fenomen ce merită a fi subliniat atunci cînd se încearcă o sinteză a speciei.

Studiul așa-numitei „ucenicii îndelungate“ a romanului nostru, nu poate ignora materialul epic în circulație — devenit el însuși una din „coordonatele“ genezei. A cerceta ce anume se citea la noi în secolul trecut și ce era selectat apoi, spre a fi tradus și pus în circulație, e absolut necesar pentru stabilirea fizionomiei epocii de apariție a romanului autohton. De mult, N. Jorga observa că „ceea ce un popor alege din literatura altui popor, are întotdeauna o deosebită valoare pentru aprecierea în acel moment a sufletului aceluia popor“ (*Traducerile din limba franceză în literatura romînească*).

Cititorul român putea să trăiască cu mult mai multă intensitate naivă pasiunile eroilor, dar alegerea lecturii dovedea oarecare rafinament¹. Negruzzi, în *Cum am învățat românește*, notează titlurile romanelor găsite în biblioteca părintească. Erau acolo și cărțile lacrimogene ale d-nei de Genlis sau Cottin, dar și capodopera abatelui Prévost, „Istoria cavalerului de Grie și a iubitei sale Manon Lesco“ (tălmăcită în 1815). În scrisorile sale, Kogălniceanu își anunță surorile asupra noilor achiziții literare ce avea să trimită în țară, știind cât erau de așteptate. Sînt pomenite romanele lui Walter Scott, Lesage sau De Foe. Alături de Montesquieu, Montaigne, Voltaire, Rousseau — moșteniți de la generația „luminilor“, se citea la noi în primele decenii ale veacului trecut, cu pasiune, literatură de călătorii. „Descoperirea Americii“ a lui J. K. Kampe (tradusă în 1816 la Buda), sau „Columbus“ (tălmăcită de Pencovici), erau un prim pas spre înțelegerea romanului modern. Dar era cunoscut și Gentile Sermini, romancier italian din secolul al XV-lea, din care Negruzzi alege un „moto“ pentru *Păcatele tinerețelor*. Listele cenzurii instituite în Moldova în 1832 (publicate de Rădu Rosetti)², reconstituie tabloul romanelor intrate prin vamă sau existente în librării: V. Hugo e reprezentat cu „Notre Dame de Paris“, Balzac cu „Contes philosophiques“, „Contes drolatiques“, „Histoire des Treize“; mai figurează „Noua Eloiză“, „Adolphe“ a lui B. Constant, „Prietenii primejdioase“ de Choderlos de Laclos, operele lui Scarron, G. Sand sau Mme Cottin și „Tom Jones“ al lui Fielding, pentru a nu aminti decît titluri mai semnificative. Se aflau, printre multele „uvrajuri prohibarisite“ (foarte căutate și citite tocmai de aceea), romane moralizatoare, în gustul epocii luminilor, dar și capodopere ale romantismului sau primele romane realiste de răsuneț. Orientarea eclectică a epocii se remarcă și în cele două mari proiecte de „biblioteci“ (colecții de traduceri), cea a pictorului Negulici și a lui Heliade. Biblioteca enciclopedică a celui dintîi alătura, de pildă „Galateea“ lui Cervantes de „Noua Eloiză“ a lui Rousseau; „Prințesa de Clèves“ sta alături de „Gulliver“ sau de „Don Quijote“; Sue, lângă Chateaubriand. Mai vast, avînd drept model „Le Panthéon Littéraire“ al lui Aimé Martin, planul lui Heliade³ rezervă un vast capitol „romanșurilor“. Comparația cu modelul francez duce la constatări interesante: acolo unde Aimé Martin indica pe Scarron, Heliade reține doar pe d-na Lafayette; renunță la Marivaux, preferîndu-l pe B. de St. Pierre. Heliade e ispitit de romantici (Chateaubriand, Hugo, Walter Scott, Manzoni), dar și de experiența balzaciană, fără a ignora nici pe Cervantes sau pe Boccaccio. Semnificativ e faptul că din întregul proiect, Heliade începe să tălmăcească tocmai pe Balzac („Fiziologia căsătoriei“), urmat de G. Sand, Sue și J. J. Rousseau, după cum Negulici se dedică lui Swift: „Călătoriile lui Gulliver în țere depărtate“. Traducător fecund e și G. Baranzi, orientat spre literatura lui Dumas și G. Sand.

¹ Vezi amănunte în N. Iorga, *Vechile biblioteci românești sau ce se cetia odinioară în țările noastre, II. Bibliotecile boeresti*, în „Floarea darurilor“ II (1907), p. 77; „Istoria literaturii românești“, vol. III, Buc., 1933, p. 53.

² Rădu Rosetti, *Despre cenzură în Moldova*, I, II, III, IV, „Academia Romînă“, Mem. Sect. Ist., tom. XXIX.

³ Datele se găsesc în D. Popovici, *Ideologia literară a lui Heliade Rădulescu*, Buc., 1935.

Astfel, publicul românesc mai larg (care nu putea gusta opera în original), se familiarizează cu romanul. Procesul are loc treptat, pornind de la opere mai apropiate de gustul și mentalitatea literară a epocii precedente. Astfel, un „roman“ devenit popular prin repetată tălmăcire, este „Télémaque“ al lui Fénelon (tradus pentru prima oară în Moldova la 1772). În *Iluzii pierdute* (1841) Kogălniceanu îl numea încă opera favorită a tineretului contemporan. „Altidalis și Zelidia“, romanul poetului de Voiture, are o scoartă similară⁴, alături de „Genoveva“ sau de scriitorii moralisti ca Marmontel („Velisarie“, „Aneta și Luben“, tălmăcite de S. Marcovici și Gr. Pleșoianu), sau de „Robinson“ al lui De Foe. Romanul sentimental trezește însă un tot mai viu interes: în jurul lui 1821 se traduseră „Bordeiul indienesc“ (Leon Asachi), „Paul și Virginia“, „Manon Lescaut“, apoi „Noua Eloiză“ (1837). Romanul galant cu nota lui de frivolitate și picanterie, ispitea de asemenea pe cititorii boieri, care gustau „Amorurile cavalerului de Faublas“ sau „Istoria celor mai gingașe amoruri ale Parisului“ (1818). Aventura amoroasă se împletește curând cu cea picarească. Picaros-ul e un erou romantic *avant la date*, individualist, anarhic, certat cu legea și cu orînduirea. Așa se explică popularitatea de care s-a bucurat, printre romanticii francezi, „Lazarillo de Tormes“, tălmăcit și la noi de Scarlat Barbu Tîmpeanu încă din 1839⁵. Cicoana Simboțeanca traduce în 1835 „Diavolul șchiop“, Negruzzi încearcă și el traducerea celebrei piese-roman „Telestina“, iar Marcovici ni-l prezintă pe „Gil Blas“ (1837). Gustul pentru picaresec trece și în Ardeal, unde *Albina Carpaților* proclamă Andaluzia drept adevărată „patrie a romanului“. *Roman* însemna, așa-dar, la acea dată, narațiune picarească. Paralel se simte orientarea traducătorilor spre opere devenite celebre și avînd un puternic caracter critic: „Coliba Moșului Toma“ a americancei Beecher Stowe, e tradusă de Th. Cădrescu la 1853, adică la numai un an de la apariția sa în volum în țara de baștină. Versiunea românească e prefătată de Kogălniceanu, cu o celebră „ochire asupra sclaviei“. Bolintineanu traduce, în colaborare, „Mizerabilii“ lui V. Hugo (1863). Dar scriitorul preferat al mijlocului de veac rămîne autorul „Comediei umane“. Încă din 1840, fostul medic al țarului Alexandru I, trecînd prin Moldova observă că „în orice bibliotecă pe cărțile lui Balzac au rămas urmele degetelor multor cititori“. Prezența sa e semnalată de Pantazi Ghica în introducerea epistolară la *Don Juanii Bucureștilor*, iar Hașdeu, în *Mișcarea literelor în Eși* îl citează ca primul mare romanist (romancier) al Franței, în vreme ce eroii lui Negruzzi din *O alergare de cai* rotesc familiar nume de personaje balzaciene.

Iorga observase bine că prejudecata asupra „inculturii“ boierului din secolul al XVIII-lea și următorul trebuie risipită. Pentru că „purtau ișlic și păpuți și se înfățișau în niște haine ceva mai răcoroase decît ale noastre“, boierii nu erau „niște brute greoaie, ocupate numai să mănînce și să doarmă sau să facă intrigi“. Prin ceea ce citeau și tălmăceau, ei dovedesc un gust estetic

⁴ Vezi amănunte în N. N. Condeescu, *Istoria lui Altidalis și a Zeldei unul din primele romane franceze în limba noastră*, „Academia Romînă, Mem. Sect. Lit.“, seria III, tom. V, mem. 5, Buc., 1931.

⁵ A. I. Marcu, *Contribuție la soarta romanului picaresec în literatura romînă*, în „Fraților Alex. și Ion Lepădatu“, Buc., 1936, p. 445 ș. u.

sigur și o orientare fără greș spre valorile majore ale literaturii universale. Curînd însă, locul traducerilor prestigioase e luat de foiletonul primelor mari cîfidiene burghize. Întreprinderile editoriale transformă pe traducător într-un slujbaș salariat, la cheremul pieții capitaliste. Literatura de senzație înlocuiește nume mari de romancieri. Nu se traduc numai exemplarele clasice ale speciei („Misterele Parisului“ de Sue sau ale Londrei, de Paul Féval), ci tot mai mult Ponson du Terrail și Paul de Kock, stîrnind proteste vehemente. Abia cu descoperirea romanului rusesc și, în parte, a lui Zola, reintrăm în circuitul major al epicii europene.

În fiecare din momentele ei, evoluția difuzării romanului străin la noi a jucat un rol în schițarea fizionomiei romanului nostru. Din contactul cu romanul sentimental-romantic s-a încheșat formula lui *Manoil*, din cunoașterea lui Balzac (mai ales „Fiziologia căsătoriei“) se aprofundează gustul pentru „caractere“, „tipuri“ și „fiziologiile“ acestora (Kogălniceanu, Negruzzi), iar fiziologia era un prim pas spre romanul de moravuri. „Misterele“ marilor capitale europene au suscitât interesul pentru culisele societății bucureștene (Bujoreanu, Baronzii). *Ciocoi* lui Filimon se resimt, la rîndu-le, de lectura literaturii de senzație. Pictura balzaciană a caracterelor avea să dea roade mai tîrziu, în *Mara și Arhanghelii*, după cum lectura romanului rusesc (în primul rînd a lui Tolstoi) stimulează talentul lui D. Zamfirescu. Pe parcurs, roman-cierii noștri aveau să topească elementele de împrumut într-o sinteză nouă, în care tradiția locală deține supremația. Ceea ce am împrumutat sînt mai mult elemente de tehnică artistică, de structurare pe tipuri de romane, de știință a compoziției: Substanța epică, timbrul narațiunii, tipologia și problematica socială sau individuală — izvorau direct din sol românesc. Cititorul român a descoperit romanul apusean — cu grandoearea și mizeria lui. Literatul pătrundea într-un vast teritoriu de experiențe și afirmări strălucite, printre care înainta precaut, lămurindu-și treptat înțelesul termenului de roman. În numai cîteva decenii el asimilează o experiență de două veacuri, îi reține semnificațiile majore și devine, la rîndu-i, din cititor de romane — romancier.

II. Ideea de „roman“

Dacă apariția romanului la noi e un fenomen relativ tîrziu față de celelalte literaturi europene, firesc era ca și ideile despre roman să intre în dezbaterile scriitorilor și a criticii mult după apariția primelor exemplare ale speciei. Dar la noi s-a petrecut un fenomen curios: teoria romanului (în sensul primar, limitat, al termenului), precede marile creații, apariția ideii de „roman“ fiind legată înainte de toate de răspîndirea masivă a operelor străine. Problema romanului se integrează dispușe în jurul abuzului de traduceri. Dialogul critic a prilejuit cristalizarea unei terminologii primitive a romanului, cu ezitări și instabilități inerente. Uzul comun oscilează între *romanș*, *romans*, ba chiar *romanța* (la C. D. Aricescu) și *roman* (cu pluralul: *romanșuri*, *romansuri*, *romanțe*, *scrieri romanșiere* etc.). Fantezia lingvistică a lui Heliade propune înlocuirea termenului cu unul compus „mitistoric“, capabil să sugereze originea speciei însăși, născută la confluența dintre *mit* și *istorie*.

Primele încercări teoretice asupra romanului se datoresc unor traducători sau unor „diletanți“ ai romanului, popularizatori ai lui prin tălmăcire sau prin exemplu creator propriu. Elogiul romanului se face în acest moment pe latura lui moralizatoare, asociindu-l tradiției (mai veche și unanim recunoscută) a teatrului (Gr. Pleșoianu în prefața la „Aneta și Luben“ și Heliade, în „Introducția la „Noua Eloiță“). De aici nevoia simțită de tălmăcitori de a subintitula opera pusă în circulație „romanț moral“ și tentația (resimțită de pildă de Simeon Marcovici în prefața la „Viața contelui de Comminj“) de raportare la tradițiile epocii luminilor. Precizarea revine la C. D. Aricescu (prefața la „Octavu“), unde romanul e definit ca o „panoramă a societăților“, rostul lui fiind să facă plăcută „morala cea severă“ și să ofere cititorului întinse cunoștințe de geografie, istorie sau etnografie. Ca și teatrul, romanul e un „spekiu“ (= oglindă) a lumii morale și sociale. Dar nu numai a celei înconjurătoare ci, potrivit aceluiași complex de idei ale „luminării“, el putea fi o proiecție a unei societăți ideale. Lecția aceasta venea la unii scriitori din „Telemah“, dar și din satira amară a lui Swift (cunoscută din traducerea lui Negulici din 1848), sau tot prin revers, din romanul picaresc al lui Lesage. Orientarea spre literatura satirică și picarescă desprinde încetul cu încetul ideile despre „roman“ din tradiția literaturii moralizatoare, schematică și abstractă. Principiile morale abia travestite uman, sînt înlocuite cu zugrăvirea colorată a moravurilor. Apare acum termenul care distinge noul tip de roman: spre deosebire de cel „moral“, S. Marcovici și C. D. Aricescu dau ca exemplu contemporaneității „romanul de năravuri“ ilustrat de Lesage și cel satiric sau „ingenios“ cultivat de spanioli. Considerații substanțiale formulează, în aceeași epocă, Heliade Rădulescu, tinzînd să le organizeze într-un sistem; luînd în discuție atît termenul cel mai potrivit pentru a designa noua specie, cît și geneza sa, pe plan european, și conținutul ei specific. În concepția lui Heliade romanul e un nou gen de epopee, a oamenilor excepționali, dar și a celor de rînd, a „proletarilor“ (*Curs de poezie*, II, p. 14). Ceea ce au fost pentru cei vechi povestirile hagiografice, au devenit pentru moderni „Don Quijote“ dar și „Misterele Parisului“ și „Mizerabili“. Romanul nu trebuia să uite originea sa populară, iar misiunea lui principală era să oglindească multilateral viața „popolilor“, aspirațiile lor colective și destinele individuale. Acordînd o atenție tot mai mare sferei psihice, romanul era indicat să pătrundă sufletul omenesc sub ghiuri multiple. Discutînd etimologia termenului, scriitorul protestează împotriva derivării lui din grecescul „eromainos“ (= îndrăgostit), ceea ce ar duce implicit la o restrîngere a sferei sale de investigație. Distingînd un roman „divin“, unul „eroic“ și unul „uman“, Heliade își îndrepta simpatia spre cel din urmă, asociat la ramura satirică și de moravuri din clasificarea predecesorilor săi. Alături de Heliade, Pantazi Ghica teoretizează pe marginea unei încercări epice proprii (*Don Juanii din București*), subliniind mai cu seamă perspectivele de dezvoltare ale romanului, văzut ca o specie a viitorului. Cu mult înainte de Ibrăileanu, care va relua ideea, Ghica socotește că romanul e singurul capabil să oglindească complexitatea vieții moderne, să zugrăvească variatele forme ale existenței sociale a omului modern. Deosebind un roman *istoric*, unul *psihologic* și unul de *moravuri*, Ghica se asociază tradiției deschise de Marcovici, Aricescu și Heliade, recomandînd contemporanilor cultivarea — poate mai ușor de atins — a școlii engleze, ilustrată de un Thackeray sau

Dickens: Ghica urmărea în mod conștient stimularea prozei realiste de observație a societății și a moravurilor, opus tipului romantic, inconsistent și schematic. La data când își scria el prefața epistolară (1861), literatura noastră nu cunoștea decât încercări sporadice de roman: *Tainele inimii*, *Serile de toamnă* . . ., *Manoil*, în care de cele mai multe ori elementele romantice sînt covârșitoare. Un an mai târziu însă, Filimon — venind parcă să confirme justetea tezei lui Pantazi Ghica — publică *Ciocoi*.

Dar teoria romanului se dezvoltă nu numai prin afirmarea elogioasă a speciei, ci și prin combaterea ei vehementă. Am urmărit mai sus graficul interesului pentru romanele traduse. De la Balzac sau G. Sand s-a ajuns curînd la romanul de senzație și la foileton. În 1867 poetul N. Nicolescu avea să lanseze cea mai puternică diatribă împotriva rolului nefast al romanelor traduse (*Despre influența lecturii romanelor traduse*), prezentîndu-le ca pe niște instrumente de corupție a limbii și moravurilor. Coștache Negruzzi, C. Bolliac și M. Kogălniceanu proclamă primejdia pe care o prezintă avalanșa traducerilor (între care pe primul loc era romanul): ele amenințau literatura națională cu sterilitatea. Semnalele izolate își găseau un sprijin în mișcarea organizată a *Daciei literare*, la tradiția căreia se apela mereu, ori de cîte ori se credea că literatura autohtonă era în primejdie. Kogălniceanu a fost cel dintîi care fără s-o preconizeze teoretic, dar prin practica creatoare demonstrase necesitatea exemplului propriu pentru stăvilirea valului modelelor străine. El însuși a încercat să scrie un roman și a încurajat inițiativele confrăților. Ideea, intuită și de Ghica, la care poate fi citită printre rînduri, e exprimată cu claritate de Aron Densușianu (într-un articol din *Orizontul Latin*, 1875, republicat în *Cercetările literare*). Considerînd că importul de romane străine „pune zăvor” literaturii naționale, acesta nu condamnă însă specia în sine, recunoscînd dimpotrivă calități multiple romanului: el e capabil să deștepte gustul lecturii în pături foarte largi, este așadar un bun cultural de larg consum. Dacă invazia literaturii străine s-a operat mai cu seamă pe calea romanului, ea putea fi oprită numai cu același mijloc. Era necesară, așadar, stimularea creației originale de romane. Acordîndu-și ideile despre roman la acelea ale *Daciei literare*, Densușianu susține că forma romanului e cea mai nimerită pentru a propaga mîndria națională, a exalta trecutul eroic și a răspîndi cunoștințele datinilor autohtone. „Să creăm o literatură romanțieră națională”, — aceasta e lozinca pe care o lansează, prin vocea lui Densușianu, generația de scriitori realiști din a doua jumătate a secolului. Discuția romanului devine totodată o discuție de curente, partizanii lui fiind și exponenții realismului critic, pe cînd adversarii se postează pe poziții net opuse (vezi disputa dintre unii junimiști, în frunte cu Xenopol și *Contemporanul*). Cînd însă prestigiul romanului realist crescuse (mai ales după ce pătrunde în Occident romanul rusesc, salutat de literații francezi, Melchior de Vogué și alții), însuși Maiorescu fu silit să-și modifice opinia cu privire la roman, preconizînd un „realism popular”, identificat de el în opera lui George Sand, Bret Harte sau, la noi, în aceea a lui Slavici.

În bătălia pentru roman n-au absentat nici marii clasici ai secolului. Ar părea poate ciudat pentru unii că Eminescu a fost preocupat de problema romanului: *Geniu pustiu* e mai mult o schiță de roman, cu numeroase elemente

realiste, dar cu un pronunțat caracter romantic, croit în orice caz după formula germană, goetheană, a „romanului de biografie intelectuală“ de tipul „Wilhelm Meister“. Ideile lui Goethe despre roman și în special paralela dintre acesta și dramă, se regăsesc la Eminescu, asociate însă și tradiției clasice ruse, în spetă celei satirice din „Suflete moarte“ a lui Gogol. În foiletoanele sale teatrale Eminescu valorifica ideea romanului realist prin atacul vehement lansat împotriva romanului de senzație și a unor „scriitori cu cotul“, autori de povestiri „făcute să sparie babele“ (E. Sue, Panson du Terrail etc.). La Caragiale, considerația despre roman e mai degrabă un frumos aforism, nu lipsit de poezie, deși plasat în cadrul unui articol din care tendința de zeflemea nu e absentă (*Literatura și artele române în secolul XIX*). Spre deosebire de contemporanii care apropiiau romanul de dramă, Caragiale îl compară cu nuvela, alături de care stă „ca un stejar pe lângă o răsură altoită“, iar nuvela pe lângă roman „ca o camee pe lângă o statuie“. Din metafora caragialiană reținem însă considerarea speciei — pe linia tradițională semnalată de la început — ca o „epopee modernă, oglindă fidelă a societății“. Și în gândul lui Caragiale romanul e viața unei colectivități, mai mult decât aceea a unui individ. Ideea, regăsită și la Heliade, apoi la P. Ghica, vădește tendința latentă spre fresca epică, existentă în romanul nostru, de la originile lui. Credincios însă „genului scurt“, Caragiale nu vede în roman o specie majoră, față de nuvele și schițe, pe care le numește cu aceeași plasticitate aforistică „zaharicale a căror savoare concentrată înlocuiește cu succes cantitatea nutritivă“. Mai puțin lapidar, dar dezbătînd o problemă mai variată, Ion Slavici, înscris printre primii noștri romancieri moderni, ne-a lăsat cîteva comentarii interesante despre roman. Discutînd, în corespondența sa cu Iacob Negruzzi⁶, românul acestuia *Mihai Vereanu*, accentuează cîteva din cerințele necesare oricărui bun roman. El pune problema detaliilor, a zugrăvirii cît mai complexe a vieții afective, exigențele compoziției etc. În a doua scrisoare abordează problema, mult dezbătută de contemporani, a paralelei dintre dramă și roman. Pînă la un punct, considerațiile lui Slavici merg pe linia tradițională a predecesorilor săi; de la discuția „caracterelor“ ele depășesc această linie sau chiar o contrazic.

În orice caz opiniile scriitorului nostru contravin ideilor maioresciene. Criticul jūnismist afirmă, în *Literatură romînă și străinătatea*, unde face unele concesii „realismului popular“, că romanului îi e specific caracterul pasiv, în vreme ce tragedia consacră un erou activ, în luptă cu destinul, capabil să-l doboare prin forța personalității lui. De aceea eroul tragic e recrutat din lumea caracterelor excepționale (regi, principii, eroi legendari), în vreme ce personajul romanului — mereu învins, mereu strivit de condițiile sociale în care trăiește — vine din lumea oropsită a claselor populare, sortite de un destin social obscur să-și suporte cu resemnare condiția umană. Tinzînd să-și ia tot mai mult personaje din clasele populare, romanul trebuie — în concepția maioresciană — să illustreze ideea că lupta indivizilor se va izbi întotdeauna de zidul de fier al unor condiții ostile, de neînfrînt. Eroul romanului popular trebuie să fie un *învins*. Slavici crede, dimpotrivă, că numai revolta poate crea caractere puternice și numai în lupta împotriva condițiilor societății contemporane se

⁶ I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. II, p. 237 ș. u.

putea căli adevăratul erou al romanului modern. Mulți romancieri — printre care și Iacob Negruzzi — au adus în scenă eroi cinstiți, înzestrați, care succumbă, din lipsă de aer, în societatea burgheză, unde valorile morale și intelectuale nu sînt selectate. Toate acestea — arată Slavici — sînt perfect adevărate, dar el pretinde romancierului să dezvăluie și cealaltă față a procesului, cum „revoltîndu-se în contra unei vieți ticăloase, un om n-a devenit nici ridicol, nici rău, nici nobil“. „Ni-ai arătat (i se adresează el lui Negruzzi) cum viața noastră nu suferă oameni buni. Să ne arăți acum, cum ea prin împotrivire, poate da totuși și cele mai strălucitoare caractere. Aproape toți cei care s-au revoltat contra vieții noastre, au desperat ori chiar nebunit. Trebuie însă să se ivească și spirite puternice, care sînt capabile de a suporta lupta“.

Considerațiile scriitorilor care au fost martorii genezei romanului românesc se încheie astfel cu un postulat optimist, îmbibat de vigoarea luptei. După ce și-a formulat bazele și și-a stabilit individualitatea și independența de specie, romanul românesc își aștepta acum eroul care, după expresia lui Slavici, „să darne munții mai bine decît să se supună asupra și in justiției“. Astfel, romanul românesc se integra în circuitul general european. Întîi prin baza lui teoretică și în curînd prin marile lui creații.

III. Geneza.

S-ar părea că un prim roman românesc este *Istoria hieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir. Dar opera prințului moldovean nu este, în istoria literaturii noastre vechi, decît un fericit accident. Ea nu s-a bucurat de circulație, n-a cunoscut nici imitatori sau emuli. E un monument izolat. Nu reprezintă o direcție sau o tendință existentă măcar latent în mișcarea cultural-literară a secolului al XVIII-lea.

Începuturile propriu-zise ale romanului românesc se plasează abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea⁷. Multă vreme Bolintineanu a fost considerat întemeietorul speciei moderne, la noi, cu „romanul național“ *Manoil*. Cercetări ulterioare⁸ au descoperit însă intenții mai vechi, la Ion Ghica și Mihail Kogălniceanu. Cel dintîi a lăsat în manuscris două schițe ale unui roman de moravuri, urmînd un model francez: „Jérôme Paturot“ al lui L. Reybaud. În jurul lui 1850, Ion Ghica (1816—1897), fin memorialist, cultivînd o literatură evocatoare, cu certe notații realiste, intenționa să publice o *Istorie a lui Alecu Șoricescu*, redactată în două variante, ambele neterminate și rămase în manuscris. Deși lucrarea este în mare parte o adaptare (și pe alocuri chiar o traducere) a romanului lui Reybaud, încercarea lui Ion Ghica nu e lipsită de savoare, plină de un colorit loval evocat cu precizia și farmecul prozatorului ce-și va da toată măsura talentului în viitoarele sale *Scrisori*. Pe de altă parte, adresa critică a localizării lui Ghica, „fiziologia“ parvenitului desenată cu finețe în firul biografiei lui Alecu Șoricescu, tentația

⁷ Vezi *Pionierii romanului românesc*. Antologie, text stabilit, note și prefață de Șt. Cazimir, Buc., 1962.

⁸ D. Păcurariu, în *legătură cu începuturile romanului românesc*, în „Steaua“, VII. (1965), nr. 2; idem, în „Ion Ghica, Documente literare inedite“, Buc., 1959, pp. V—XV.

spre fresca socială — toate vădesc efortul, de pe acum marcat, al scriitorilor romîni de la mijlocul veacului trecut, de a ataca tonuri majore.

Nu întîmplător, primii noştri romancieri sînt şi foşti participanţi la revoluţia din 1848, uneori memorialişti ai ei, întotdeauna ducînd mai departe moştenirea ei ideologică, în noile condiţii social-politice, postrevoluţionare. Încercările lor de roman au, în cea mai intimă intenţie, un caracter polemic, programatic, cu un accent foarte apăsător pe *dezbaterea* deschisă a celor mai acute probleme contemporane. Ascuţirea conflictelor sociale după 1848 poate fi urmărită în romanul romînesc incipient şi nu o dată specia, nou cultivată, era ea însăşi o armă, în plan cultural. Cel dintîi care a remarcat fenomenul este Nicolae Iorga. Subliniind fenomenul istoric al moştenirii revoluţiei de la 1848, el arată că „erau două curente neîmpăcate, erau două cete veşnic luptătoare, erau două steaguri ce se înfruntau cu orice prilej (...) Acest antagonism trebuia să-şi găsească întruparea şi în forma literară aşa de cuprinzătoare, de îndrăzneată, de războinică a romanului social...”⁹.

Ideea e vizibilă şi la Mihail Kogălniceanu (1817—1891), în încercarea sa de roman *Tainele inimii*, publicată în 1850 în *Gazeta de Moldavia* fără semnătură. Ca şi *Istoria lui Alecu*, romanul lui Kogălniceanu e şi el neterminat (are un singur capitol) lăsînd abia să se întrevadă urmarea intrigii şi principalele personaje¹⁰. Dar dezbaterea ideologică e expusă din primele pagini, romancierul nu se sfişte să rupă firul epic pentru a introduce ceea ce el numeşte un „speech” lămuritor. Tendinţa mărturisită era lupta împotriva „maniei ce o avem a ni întipări numai metodele rele şi abuzurile străine” şi în acelaşi timp „de a mijloci pentru o nenorocită stare, cea mai neapărată pentru puterea şi înflorirea unei ţeri”, — adică tărănimea, o pledoarie în favoarea ei. *Tainele inimii* urma să se mişte pe suportul ideologic al programului *Daciei literare*, redactat cu un deceniu în urmă tot de Kogălniceanu. În răstimp, autorul reluase ideile în cîteva articole şi fiziologii semnificative pentru graficul concepţiei sale şi pentru gusturile sale literare. Încercarea de a încetăţeni specia modernă a romanului e văzută în spiritul unei necesităţi. Discursul „speech”-ul, „cursurile de morală”, expunerea directă a unei teoreme sociale, nu mai sînt gustate ca atare în 1850. Cititorul contemporan cere altceva. „De aceea, spune Kogălniceanu, moralişti în secolul nostru sînt siliţi a polei hapurile ce vroesc a da bolnavilor: Cînd vestitul Eugène Sue au vroit a interesa clasele bogate în favorul claselor muncitoare, el n-a făcut o carte de morală, ci s-au slujit de un roman; el au scris *Tainele Parisului*”.

Unicul capitol al romanului neterminat se intitulează *Confeteria lui Felix Barla*. Ni se descriu cadrele acţiunii: grădina Copoului din Iaşi, marginile capitalei moldovene, high-life-ul epocii, în echipaje diverse, cu boierii de neam, „lorete”, ofiţeri spilcuţi, domnişoare cultivate, tineri liberali, într-un cuvînt, protipendada ieşeană, al cărei loc preferat de întîlnire era cofetăria amintită. Reminiscenţe ale unor lecturi balzaciene, pot fi întîlnite în descrierea lui Kogălniceanu (mare admirator al geniului balzacian). Personajele introduse în

⁹ N. Iorga, *Istoria literaturii romîneşti în veacul al XIX-lea*, Buc., 1909, p. 193.

¹⁰ N. Cartoian, *M. Kogălniceanu, activitatea literară*, „Analele Academiei Romîne, Mem. Secţ. Lit.”, seria III, tom. XI, mem. 3, 1942.

scenă sînt colonelul Leșescu, un elegant „dandi“ și domnul Stihescu, prietenul său, proprietar din ținutul Benderului, „vestit prin mărimea harbuzurilor și prin eroica apărare a lui Carl XII“. Stihescu se afla de trei luni la Iași; e un om robust, jovial, disprețuind fandoselile și dandismul orașenilor. Scriitorul înserează, în gustul epocii, o adevărată „fiziologie“ a provincialului în capitală, cu un dialog spiritual. Convorbirea lunecă pe nesimțite spre dezbateră problemei predilecte lui Kogălniceanu, aceea a „înstrăinării“ și a „tradiției“. Dialogul amintește, pe alocuri izbitor, începutul celebrei nuvele a lui Herzen, „Coțofana hoată (apărută în „Sovremennik“ în 1848, deci cu doi înaintea încercării lui Kogălniceanu). Dînd dreptate boierului provincial, autorul cere voința cititorului să facă o „digresis“, în care expune doct concluziile ideologice ale dialogului eroilor săi. Apar acum noi personaje: aga Tachi Matiescu, cu soția sa, Elena și vara acesteia, Laura. Femeile atrag toate privirile prin frumusețea lor contrastantă: Elena, serafică și ingenuă, avea o frunte albă ca alabastrul Italiei, „doi ochi din care, prin o curiozitate rară a naturii cît și încântătoare, era unul albastru plin de dulceță ca a zînelor Nordului, și celălalt negru sclipitor de toate razele meridionale ce se văd numai în ochii unei Andaluze“; sprîncenele, la rîndul lor, formau „cum ar zice un poet din școala lui Conachi, cel mai frumos arc al Amоруlui“, iar zîmbetul femeii era... îngereșc. În schimb, Laura „făgăduia toate voluptățile amorului material“, cu un nu știu ce diavolesc. Cochetă, iubind luxul și schimbînd amanții, Laura dorea totuși să-și găsească un soț bogat și puternic, care să-i ofere și o situație socială sigură. Se pare că autorul îi destina drept victimă pe jovialul Stihescu, dar continuarea intrigii lipsește. Kogălniceanu nu și-a continuat romanul. Fi-rește că n-am fi avut, chiar în cazul acesta, un roman propriu zis. Intervențiile autorului, „digresiile“ dese, ar fi îngreunat fără îndoială povestirea. Nu i se poate totuși contesta lui Kogălniceanu îndemînarea epică, abilitatea (dobîndită din lectura lui Balzac) de a prezenta un personaj și chiar o anume savoare a dialogului, cu solemnități curtenitoare și o dulceță a vorbirii — așa cum vom întîlni, mult mai tirziu, la boierii lui Sadoveanu. Să remarcăm în fine zîmbetul povestirii, humorul unui povestitor cult care glumește cu asociații livrești și se desfată cu ironii intelectuale. Așa, într-o foarte reușită stampă a Iașilor epocii, comparată cu panorama altor capitale europene, fiecare avînd grădina preferată: Viena, Praterul; Berlinul, Tiergarten; Madridul, El Prado; Parisul, „redul de Bolonia“ ș.a.m.d. Prin contrast, e descris caricatural Copoul, locul plimbărilor estivale ieșene, „un loc întins, primăvara verde, vara galbăn, toamna negru de glod și numai iarna mai curat, adecă alb, fără nici un copac, fără o șose cît de ră, avînd ca singură varietate grămezile de guîoi ce cotigile boerești aruncă toată ziua“. Aici se întîlnea totuși în 1844 tot ce avea mai ales societatea ieșeană, imaginîndu-și, în bovarismul ei, că se află pe un soi de Champs Elysées local. Echipajele cele mai variate dădeau locului pleșuv un pitoresc propriu, surprins de Kogălniceanu cu un ochi de gravor. Cînd tunul bătea ora înserării se întorceau în oraș toate trăsurile, butcile, baloanele, caretele, briscele, droscele, daradaicele și tilbiuriul Domnitorului.

Anul 1855 marchează, în istoria romanului românesc o dată semnificativă. În *Romînia literară*, revista lui V. Alecsandri, apar acum *Serile de toamnă la țară* de Alecu Cantacuzin, *Logofăt Baptiste Veveli*, *epizod istoric din seco-*

lul XVII, încercarea lui Vasile Alexandrescu-Urechîă, și *Manoil* al lui Bolintineanu. În același an, la București, Alexandrescu-Urechîă mai tipărește romanul *Coliba Măriucăi* (localizare a celebrei opere „Uncle Tom's Cabine“ care fusese tradusă încă din 1853 — în romînește). Pledoaria umanistă pentru soarta robilor țigani, deși cu accente melodramatice, conține unele pagini documentare și evocatoare nu lipsite de interes. *Coliba Măriucăi*, apărut în foiletonul *Zimbrului*, n-a fost terminat. Mult mai târziu, în *Operele* sale complete, autorul o va reproduce sub titlul „frăgment de roman“. Tot în 1855, Costache Boerescu publică un roman haiduțesc *Aldo și Aminta sau Bandiții*, încercare artificioasă, scrisă într-un stil pletoric și prolix. Aceleași scăderi caracterizează de altfel și romanul lui Alexandru Pelimon (1822—1881), *Hoții și Hagiul*, al cărui merit, strict documentar, se reduce la faptul că e prima carte editată la noi sub numele de roman și apărut integral în 1853, deci înaintea lui *Manoil* al lui Bolintineanu.

La un nivel artistic net superior se plasează însă încercarea lui Alecu Cantacuzino (m. 1884), prieten al lui Vasile Alecsandri, om de mare cultură, ministru al lui Cuza. Singura sa lucrare literară este romanul *Serile de toamnă la țară*, din care n-a apărut decît prima parte. Se pare că autorul n-a continuat redactarea. *Serile de toamnă la țară* e mai degrabă o lungă povestire, în care se dezvăluie dintr-o dată marele farmec al povestitorilor moldoveni. Ca și în *Tainele inimii* și aici se pornește de la demonstrarea unei teze sociale. În lungile seri de toamnă, la țară, se angajează un dialog între un boier liberal, cu vederi moderne, adept entuziast al propășirii și prefacerilor civilizatorii, cu sătrarul său de casă, Ion Criță, răzeș ce reprezintă tradiția patriarhală. Povestitorul, boiernaș crescut în respectul ideilor de luminare, admirator al lui Voltaire și al întregului veac al XVIII-lea care a deschis „un nou orizon și o cale liberă geniului înțelepciunii și conștiinței omenirei“, polemizează cu bătrînul răzeș, pe care nu-l pot convinge însă argumentele teoretice ci numai experiența vie. Pofțit să-și evoca viața, Ion Criță își amintește de copilăria și tinerețea sa din timpul domniei lui Ipsilanti, vreme „urită și pogană“, plină de frămîntări, dezastre și înapoiere, încît amintirea ei singură îl aduce încetul cu încetul pe sătrar la recunoașterea ideii de progres social. Evocarea nu e lipsită de pitoresc, peripețiile sînt urmărite cu o vădită notă realistă, clișeul documentar e și el prezent, descriind în reconstituiri ample ceremonialul curții domnești. În fine, o prezență demnă de remarcat e aceea a eroului romantic. Meditația romantică e atribuită, e drept, într-un mod cam ciudat, tînărului țaran care, într-o noapte cu lună, pe malul Bahluiului gîndește în termenii lui René, eroul rafinat al lui Chateaubriand:

„Luna, steaua aceasta priincioasă durerii, se înălțase încet și cînd am rădicat capul, trezit de suspinul ce mi se slobozise din pept, greu de toată jalea sufletului meu, greu de iubirea și de dorința giunetii, văzui înaintea mea valea Bahluiului încungiurată de dealurile sale, de culmi și de colnice... Mi se părea că din fundul ei inima-mi revărsa în aerul limpede al nopții melancolia ce o pătrundea; mi se ușura pieptul, mi se înălța gîndurile mele cu o nespusă evlavie, cu o nemărginită ferbințeală și recunoștință, către izvorul puterii care au zidit lumea, ce au dat omului simțire de a-l cunoaște și de a-l prețui. M-am convins atunci înțîiaș dată că nimica nu poate mîngîia un

suflet pătruns de durere mai bine decât înfățișarea naturii când o privește cineva ca o legătură ce unește ființa noastră cu universul...“.

Autorul reușește să închege o atmosferă intimă, de pace bucolică, de reflecții melancolice, de notații fine, într-o limbă autentic populară, plină de farmec și fluentă, ca în această izbită descriere lirică:

„Trăit-ați vreodată la țeară? Fără îndoială că sînteți Moldoveni, și zice Moldovan, zice și pămîntean. Știți dar ce la vreme de toamnă, cînd umbra se lungeste, cînd frunzele cad pe pămînt și nu mai cîntă păsărelile de dragoste sub desimea înflorită a luncilor, cînd cîmpul s-au dezbrăcat de rosturile toate și toloaca geme sub fierul plugului, cînd țarina s-au slobozit și vîntul bate mai rece de la munte; știți zic, sau poate nu știți că atunci se naște în sufletul omului o dulce tristetă care aduce toată a sa ființă într-o nespusă armonie cu melancolica înfățișare a naturii. Gîndurile se fac mai grele, grijele apasă sufletul mai cu tărie. Atunci iubiți de a ceti?... aprindeți lumînările mai de vreme. Iubiți de a visa cu ochii deschiși?... vă întindeți într-un jilț și vă uitați la focul căminei, și flăcările albastre ce se gioacă printre cărbunii roși a(i) jaraticului vă pornesc gîndurile într-un rai de fericire. La ce gîndiți atunci?... la floricelele ce s-au veștejit? la verdeața ce nu mai este? sau poate vedeți trecutul ce v-au purtat în brațe și vă aduceți aminte de tradițiile casei părintești cu care v-au legănat iubirea unei mame? Dacă aveți un prietin, îl doriți; dacă aveți imaginație, cîntați pe lira fanteziei o horă sau o doină și, cetînd în urmă un poet slăvit, vă mirați că v-au furat din rînd ideile sale cele mai bune. Dacă iubiți, sînteți ferice, căci vi se bate inima de dor... și atunci nu vă mai jălesc; numai vă sfătuiesc să vă aduceți aminte că

„Vremea șterge toate“

Poetul rostește acest adevăr cu mîhnire și omul îl ispitește cam cu durere și citeodată cam cu rușine. „Ce folos! am iubit și eu, am gîndit și am visat nu mai mult decât voi, dar nici mai puțin. Din an în an numai, îmi venia mai puține gînduri, imaginația îmi secase cu inima împreună, pînă ce am agiuns de a nu mai gîndi la nemică. Atunci căscam gura, — mai mult ceva decât un franțez — ceva mai puțin decât un englez — tocmai cum faceți și voi, întocmai ca un Moldovan curat ce sînt din neam în neam, și tot așa pînă cînd am priceput într-o zi amarnică și ploioasă că nu mai casc. Vai de mine! m-am spăriet atunci, o mărturisesc, m-am spăriet grozav de a fi singur într-un norod întreg, singur, neputînd șade cu gura căscată! Și am bătut din palme: — Băiete, băiete! — Poroncă! — Adă o garafă de vin de cel cu pecete din fundul beciului, și zi lui Toader surugiul ca să puș doi cai de dărvală la brișcă; suie-te cu dînsul împreună și poștește pe moș Șătrariul la mine...“.

Manoil, romanul lui D. Bolintineanu (1819—1872) a fost publicat în 1855 în aceeași revistă, *România literară*. Romanul era terminat, se pare, prin 1851—52. Cînd, în 1852, Alecsandri face prima încercare de a scoate *România literară*, suprîmată de cenzură după primul număr, Bolintineanu publică acolo, sub pseudonimul D. Valentin, un capitol din *Manoil*. De data aceasta, spre deosebire de încercările precedente (excepție făcînd *Tainele inimii*) romanul oglindește realitatea prezentă: epoca din jurul anului revoluționar 1848. Proiectul nu e lipsit de temeritate. Liniile epice ale subiectului și proporțiile sale

puteau duce la o cronică epică valoroasă a vieții românești de la mijlocul veacului trecut. Dar prejudecățile romantice, precum și puțină experiență de viață a lui Bolintineanu, pe atunci un tânăr zvăpăiat și plin de avânturi patetice, au făcut din acest roman o alcătuire naivă și schematică. Lipssește, mai cu seamă în zugrăvirea personajului central, pătrunderea psihologică necesară evocării unui tip autentic. Meritul romanului este însă că aduce în scenă categorii sociale mai largi: robii țigani care se bucură de simpatia pașoptistului Bolintineanu, țărani zugrăviți în culori mai realiste (în episodul Tudorei), figuri din clasa boierească sau parveniți ai puterii politice, lumea saloanelor bucureștene, prezentată în linii caricaturale ș. a. E interesant că — așa cum la Alecu Cantacuzin se prefigura tipul „omului de prisos” —, la Bolintineanu se află capul de serie al unui lung șir de personaje ce descind, în romanul românesc, din profilul lui Manoil. E un erou care va face epocă. De asemenea, se schițează aci atitudinea pe care romancierii ulteriori o vor păstra față de Capitală, privită ca un simbol al lumii descompuse, sortită pieirii. Bolintineanu e primul romancier care îndrăznește să amplifice planurile romanului, să mute acțiunea în mediile cele mai diverse, descriind realist lumea saloanelor, viața unui conac boieresc, imprimînd oarecare nerv narațiunii, alternînd tonurile, de la cel melodramatic, la unul virulent, de satiră, apăsînd în general pe contrastele puternice. Astfel, lumea viciată a Capitalei e opusă celei țărănești, considerată drept primitivă, dar curată sufletește, avînd o noblețe umană proprie. Contrastul acesta va fi mereu reluat la romancierii noștri, chiar la cei dintre cele două războaie mondiale, unde se va adăuga încă un termen: al mahalalei, văzută ca o lume pătimașă, instinctuală, violentă, dar nealterată sufletește, autentică și profund umană.

În 1862 Bolintineanu va relua încercările sale de romancier cu *Elena*, iar mai tîrziu cu *Doritorii nebuni*, din care nu ni s-a păstrat decît un fragment sumar. Alexandru Elescu, eroul din *Elena*, e tipul boierului luminat, educat în spiritul ideilor democratice, ostil boierimii retrograde și rapace care se opunea oricăror tendințe de înoire. Ca și în *Manoil*, simpatia autorului se îndreaptă și aici către poporul asuprit:

„Este o țară în lume, scrie Bolintineanu, unde țărani sînt rău tratați și unde cei ce caută să-i protegă trec de oameni revoluționari, criminali, și aceasta e Țara Romînească, care se laudă cu o Constituție bazată pe principii de libertate, egalitate, umanitate. Și Romîni se numesc o nație liberă. Și Europa nu tremură față cu acest spectacol de barbarie...”

Firește, și de data aceasta eroii sînt înconștenți, datorită puternicelor amprente romantice: Elena moare de tuberculoză, Elescu își împarte averea și pleacă în America. Dar viziunea societății romînești e suficient de bine conturată, iar raportul de forțe dintre clasele sociale, bine surprins. Boierimea e condamnată în întregime ca o clasă parazită, în descompunere. Nu-i scapă lui Bolintineanu nici surprinderea coaliției ce se închea în acei ani între reprezentanții feudalității și burghezia dornică să pună mîna pe putere, aruncînd peste bord steagul sub care luptase o vreme.

Pe linia lui Bolintineanu, Pantazi Ghica (1831—1882) fratele lui Ion Ghica, scriitor mai puțin înzestrat, dar spirit efervescent, de o mare mobilitate intelectuală, cultivat și inventiv, avea să publice în foiletonul ziarului *Indepen-*

dința două încercări: *Un boem român* (1860), unde modelul urmat era, pe de o parte, *Manoil*, de alta „Vie de bohème“ a lui Henri Murger și, în 1861, *Don Juanii din București* (a cărui paternitate este încă în discuția istoriei noastre literare, deși argumentele serioase pledează neîndoios pentru Pantazi Ghica). *Un boem român* rezista (dincolo de stilul romantic ostentativ) doar prin fantezia ironică ce punctează pe alocuri narațiunea și prin câteva pagini de evocare a școlii de pe vremuri sau a zilelor furtunoase din 1848, când eroul lui Ghica, Paul, devine secretarul lui Bălcescu. Roman de moravuri, așa cum preconiza și interesanta prefață epistolară ce-l însoțește, *Don Juanii din București* (care nu e terminat) ne transportă în mediile interlope ale unui București rînd pe rînd pitoresc și corupt, în luminile crepusculare ale cărui se prefigurează de pe acum siluetele *Crailor de Curte Veche*, eroii lui Mateiu Caragiale. Elementele sociale abundă în materia epică a romanelor lui Pantazi Ghica, însă nu mai găsim, ca la Kogălniceanu sau Alecu Cantacuzin, acea cugetare vioaie și darul de povestitor autentic. Ghica e pedant, își etalează cu bună știință erudiția, împănează narațiunea cu considerații de filozofie literară, introduce de pildă o fiziologie a lui Don Juan ca tip literar, lucruri interesante luate izolat, dar neinteresînd într-o creație epică. În schimb eroii sînt convenționali și schematici iar fraza — calchiată după cea franceză — rămîne greoaie, fără nervul popular atît de pregnant în fragmentul citat din Alecu Cantacuzin.

O dată cu romanul social, de moravuri, avînd în centru un erou romantic, se naște la noi și romanul popular, cu puternice elemente senzaționale. Alături de scriitori orientați spre exemplul romantismului mesianic (Bolintineanu e unul din aceștia), foarte mulți dintre literatorii timpului se îndreptau către exemplul foiletoniștilor și al „romanului negru“ de tipul *Misterelor Parisului* de Eugène Sue. „Misterele devin o modă, fie că ele sînt ale căsătoriei (C. D. Aricescu), ale mahalalei (N. T. Orășanu) sau ale capitalei, văzută bine înțeles hiperbolic, cu o topografie calchiată după aceea a marilor metropole. Uneori scriitorii romîni se străduiau pur și simplu să localizeze exemplul străin sau abia îl transfigurau. Producția aceasta nu contribuie prin nimic la progresul romanului, ba dimpotrivă, frîna dezvoltarea prozei de moravuri autohtone, redată realist, corupînd și gusturile publicului. Un autor popular, scriitor și traducător fecund, este, în această epocă, G. Baronzi (1828—1896), cultivînd — în afară de poezie, nuvelă, publicistică — și romanul eroic (*Corbea Haiducul*) sau cel senzațional, cu elemente sociale (*Muncitorii statului*, *Misterele Bucureștilor*). În acesta din urmă, foarte citit în epocă, figurația străină, numele stranii ale personajelor, precum și o topografie de metropolă, neidentificabilă în Bucureștii veacului care, deși capitală, păstra un accentuat aer patriarhal, — toate aceste elemente deci, fac să bănuim un model străin, urmărit îndeaproape. Se pare că acesta nu e altul decît „Misterele Londrei“, al lui Paul Féval.

Mai izbutite sînt *Misterele din București* de Ioan M. Bujoreanu (1834—1899), autor de comedii ușoare și de traduceri după Paul de Kock, care reușește totuși, după o experiență de viață destul de intensă (funcții publice, magistratură, redactor la *Monitorul Oficial*) să dea o imagine învolutată a societății bucureștene contemporane (romanul e din 1862). Cu toată intriga

tenebroasă, accentele melodramatice și ecourile livești ușor identificabile, romanul e scris cursiv, cu o construcție destul de sigură și o complicare a planurilor și personajelor ce reclama destulă stăpînire a mijloacelor. Tonul e vioi, limba abundă în locuțiuni populare savuroase, pictura moravurilor e atentă, minuțioasă, acidă pe alocuri, iar tablourile de gen, fie cele din viața bucu-reșteană, fie cele de la țară (ultimele lipsite de tenta idilică a scrierilor anterioare) trădează un prozator interesant. E meritul lui N. Iorga¹¹ și al acad. G. Călinescu¹² de a fi atras atenția, în deceniul al patrulea din veacul nostru, asupra acestui document literar pe nedrept uitat. Unele situații, precum și figura lui Neagu Bulboacă, tip de ciocoi în construcția căruia se simt unele reminiscențe balzaciene (în primul rînd din Vautrin) prevestesc pictura din *Ciocoi vechi și noi*. Opera lui Nicolae Filimon avea să apară un an mai tîrziu (1863). Este romanul de răscruce al epocii, în care se întîlnesc cele mai diverse aluviuni din moștenirea anterioară, de la observația de moravuri sau galeria de tipuri violente (Corodeanu, în *Serile de toamnă...*, Neagu Bulboacă în *Mistere...* etc.), pînă la gustul pentru întorsătura melodramatică la modă. Totuși, ne aflăm în fața primului roman romînesc modern, operă de maturitate, scrisă cu o severă conștiință a genului, cultivat și cu o admirabilă dozare a elementelor, într-un echilibru ce-i conferă clasicitatea. Este, putem afirma, primul nostru roman clasic. Sintetizînd, Filimon epuizează motivele epice ale predecesorilor săi modești, dar totodată deschide noi căi romanului autohton, care va urma în mare parte făgașul trasat de *Ciocoi vechi și noi*. Paralel, o altă cale de dezvoltare a romanului nostru avea să fie cea descinsă din *Manoil* al lui Bolintineanu. Pînă spre 1900, romancierii vor urma această dublă traiectorie: „romanul original“ al lui Gr. H. Grandea, *Fulga* (1872) reface experiența lui Manoil; dar același scriitor, zece ani mai tîrziu, în *Vlășia sau ciocoi noi* (1887), se întoarce spre exemplul lui Filimon. I. C. Fundescu în *Scarlat* (1875), chiar Negruzzi într-o oarecare măsură în *Mihai Vereanu* (1873) și, mai tîrziu, Vlahuță în *Dan*, sau Eminescu în *Geniu pustiu*, continuă linia Bolintineanu: *Manoil*. O altă aripă, reprezentată de C. D. Aricescu, Costache Carp, N. Xenopol, Duiliu Zamfirescu, extinde experiența, în multe privințe mai fecundă, a romanului lui Filimon.

O dată cu *Ciocoi vechi și noi* (1863) și cu *Ursita* (1863) lui B. P. Hașdeu, romanul romînesc intră într-o nouă etapă, calitativ superioară, aceea a maturizării sale rapide. După începuturi nesigure, tardive și pline de dibuiri, prima operă clasică, aceea a lui Filimon, vine să ateste viabilitatea speciei, deplina ei adaptare la realitățile literare romînești și capacitatea ei de a oglindi multilateral, complex, realitățile contemporane. Pînă la finele veacului al XIX-lea cîțiva dintre marii scriitori ai literaturii noastre se vor apropia de roman, intuind perspectivele și largile posibilități ale speciei: Hașdeu, Eminescu, Al. Vlahuță, Duiliu Zamfirescu, Ion Slavici, chiar Al. Macedonski sau scriitorii din raza *Contemporanului* (Constantin Mille îndeosebi) și ardeleanul

¹¹ N. Iorga, *Bucureștii de acum un veac, după romanul unui avocat (Ioan M. Bujoreanu, 1862)*, „Academia Romîna, Mem. Sect. Ist.“, seria III, tom. XVI, mem. 9.

¹² G. Călinescu, *Un romancier uitat, Ioan M. Bujoreanu*, în „Viața romînească“ XXX (1938), nr. 2.

Iosif Vulcan. Unii dintre aceștia vor crea modele prestigioase, de-ar fi să amintim doar *Mara* lui Slavici sau *Viața la țară*, *Tănase Scatiu* și *În război* ale lui Duiliu Zamfirescu. Curînd, drumul deschis generos de romanele finelui de veac avea să înlesnească apariția lui Ion Agîrbiceanu cu *Arhanghelii* (1914) și mai cu seamă a celui mai însemnat romancier realist critic, Liviu Rebreanu, al cărui *Ion* apare în 1920, îndată după primul război mondial.

Romanul românesc, venind tîrziu în urma altor genuri și specii, a avut o soartă capricioasă și instabilă în primele lui decenii de dezvoltare. Privit cu suspiciune, lăsat adesea în seama unor scriitori minori, cîmp deschis pentru traduceri mascate sau localizări, ca și pentru circulația intensă a motivelor livrești, romanul e și un teren de luptă ascutită între romantism și realismul critic. Cu toate scăderile începuturilor, acești pionieri ai romanului nostru, pregătind drumul lui N. Filimon, au pus în circulație motive interesante, tipuri rezistente, coordonate compoziționale ce vor fi reluate ulterior și uneori, au lăsat pagini scrise alert, cu nerv epic și — mai ales — cîntec liric specifică bunilor povestitori. În drumul lor ascendent putem citi în filigran atîtea din elementele ce vor intra în chimia romanelor lui M. Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu. H. P. Bengescu, Gala Galaction, Tudor Arghezi, Zaharia Stancu, Marin Preda etc. Căci într-o evoluție rapidă și o maturizare în salturi bruște (de la Filimon la *Ion* al lui Rebreanu nu sînt, în fond, decît șase decenii), romanul românesc intră curînd în circuit european, cîștigînd o competiție pentru care — în alte culturi mai vechi — a fost nevoie de secole¹³.

К ВОПРОСУ О ВОЗНИКНОВЕНИИ РУМЫНСКОГО РОМАНА

(Резюме)

Автор исследует факторы, способствовавшие возникновению романа в румынской литературе, наставая, в первую очередь, на распространении иностранного романа на румынской литературной территории и на роли, которую сыграли переводы в очертании физиономии нашего романа. Подчеркивая, что заимствования сводятся особенно к элементам художественной техники, композиции и типологического разнообразия, автор показывает, что наши романисты слили эти заимствования в новый синтез, в котором местная традиция является преобладающей. Лишь за несколько десятилетий наши писатели усвоили двухсотлетний опыт и перешли к выработке теории романа, ещё краткой и рудиментарной, но существенной в обсуждении координат данного вида. Борьба за и против романа была одной из самых интересных и, однако, менее известных дискуссий, развернувшихся в истории нашей литературы. В этой дискуссии приняли участие переводчики и дилетанты, критики и историки, крупные и второстепенные романисты. Высказали свою точку зрения и наши великие классики, Эминеску, Караджале, Славич, защищавшие реалистический роман. В последней части статьи прослеживаются собственно этапы зарождения нашего романа. В заключении замечается, что, так как румынский роман возник позже других жанров и видов, он имел капризную и неустойчивую участь в первые десятилетия своего развития. Несмотря на недостатки начального периода „пионеры“ румынского романа, прокладывая

¹³ Vezi și Al. Piru, *O sută de ani de roman*, în „Viața românească”, X (1957), nr. 6; Teodor Vîrgolici, *Începuturile romanului românesc*, Buc., 1956 și 1963; Silvian Iosifescu, *Din copilăria romanului românesc*, în „În jurul romanului”, ediția II-a revăzută, Buc., 1961.

путь Н. Филимону, распространили интересные мотивы, создали запоминающиеся типы, выработали композиционные координаты, вошедшие впоследствии в художественную практику. В них можно найти как в зародыше многочисленные элементы, вошедшие впоследствии в архитектуру крупнейших романов XX-го века. Ибо быстрым развитием и созреванием резкими скачками (от Филимона до Ливиу Ребряну протекло лишь шесть десятилетий) румынский роман вскоре вступил в европейский оборот, победив в состязании, для которого в других более древних культурах понадобились столетия.

SUR LES DEBUTS DU ROMAN ROUMAIN

(Résumé)

L'auteur examine les facteurs qui ont contribué à la genèse du roman dans la littérature roumaine, insistant d'abord sur la diffusion du roman étranger en territoire littéraire roumain et sur le rôle joué par les traductions dans l'ébauche de la physionomie de notre roman. Soulignant le fait que les emprunts se résument surtout en éléments de technique artistique, de composition et de diversification typologique, l'auteur montre que nos romanciers allaient fondre ces emprunts en une synthèse nouvelle, où la tradition locale détient la suprématie. Mais, en quelques décennies seulement, l'expérience de deux siècles est assimilée, et l'on passe bientôt à l'esquisse d'une théorie du roman, encore sommaire et rudimentaire, mais essentielle pour une discussion sur les lois du genre. La bataille pour ou contre le roman fut des plus intéressantes; elle est pourtant la moins connue de toutes les discussions qui ont marqué notre histoire littéraire: on y trouve engagés traducteurs et dilettantes, critiques et historiens, conteurs modestes et grands romanciers. Nos grands classiques eux-mêmes exprimèrent alors leur point de vue — Eminescu, Caragiale, Slavici — plaçant pour le roman réaliste.

Dans la dernière partie de l'étude sont examinées les étapes proprement dites de la genèse du roman autochtone. Le roman roumain, est-il dit dans les conclusions, tard venu après d'autres genres et espèces littéraires, connut un sort capricieux et instable dans les premières décennies de son développement. Malgré les lacunes des débuts, les „pionniers“ du roman roumain, préparant la voie à N. Filimon, mirent en circulation des motifs intéressants, des types consistants, des règles de composition qui seront reprises plus tard. Dans leur cheminement ascendant nous pouvons déchiffrer en filigrane nombre d'éléments qui entrèrent dans la chimie des romans de grand prestige de notre siècle. En effet, grâce à une évolution rapide et à une maturation aux bonds soudains (de Filimon à Liviu Rebreanu il n'y a guère qu'une soixantaine d'années), le roman roumain entre bientôt dans le circuit européen, remportant des succès pour lesquels d'autres cultures, plus anciennes, ont eu besoin de plusieurs siècles.

PROBLEMA DEFINIRII ROMANTISMULUI ȘI A RAPORTURILOR SALE CU PREROMANTISMUL

de
ION PULBERE

Termenul de *preromantism* a fost introdus relativ recent în istoria literaturii. Cel care își câștigă merite deosebită prin cercetările asupra „preromantismului“ secolului al XVIII-lea, este comparatistul francez Paul Van Tieghem. Încercările lui de a impune termenul de preromantism s-au dovedit a fi adeseori infructuoase. În prefața la volumul II din lucrarea sa monumentală asupra preromantismului (1930), constată cu amărăciune rezistențele pe care le întâmpină noțiunea de preromantism. Acceptată de câțiva cercetători conștiincioși ai romantismului francez (Tronchon, Estève, Monglond, etc.), ea este privită cu anumite rezerve de reprezentanții de frunte ai literaturii comparate¹.

Nimeni nu se îndoiește de existența în cadrul literaturii secolului al XVIII-lea a unei mișcări de rezistență împotriva dogmelor clasice și de înviore a poeziei anemiate de clasicism. Paul Van Tieghem studiază cu deosebită pătrundere această mișcare. El însă emite unele concluzii vulnerabile. După ce subliniază necesitatea studierii unor autori mărunți, a căror mărturie sînt prețioase pentru atestarea unor stări de spirit colective, Van Tieghem propune gruparea acestor fapte și texte „nu după națiuni și limbi, ci după afinitățile lor intime, în scopul de a substitui hărții lingvistice a literaturilor, harta morală și estetică a tendințelor și gusturilor“². Pe măsură ce diferitele tendințe ce se manifestă în cadrul literaturilor naționale vor apare în adevărata lor lu-

¹ Cf. A. Farinelli, *Il romanticismo nel mondo latino, I—III, Torino 1927*, P. Hazard, *Un romantique de 1730: L'abbé Prévost*, în „Revue de littérature comparée“ (1936), p. 623 și urm.; P. Hazard, *Les origines du Romantisme et les influences étrangères: Midi*, în „Annales de l'Université de Paris,” 1928, p. 307—330; D. Mornet, *Le sentiment de la nature en France de J. J. Rousseau à B. de Saint-Pierre, 1907*; D. Mornet, *Le Romantisme en France au XVIII-e siècle*, Paris, A. Colin, 1926; D. Mornet, *Le retour à la nature et au sentiment*, în „Bédier-Hazard, Histoire de la littérature française illustrée”, II p. 113 și urm.; D. Mornet, *Le Romantisme avant les Romantiques*; în „Annales de l'Université de Paris”, 1928, p. 125—144; P. Trahard, *Les Maîtres de la sensibilité française au XVIII-e siècle (1715—1789)*, I—IV, Paris, Boivin, 1937.

Paul Van Tieghem, *Le préromantisme*, I. Paris. F. Alcan, 1934, p. 11.

mină, „literatura generală, eliminând elementele locale și personale (nu va) lăsa să subsiste decât ceea ce este esențial și permanent”³.

Aceste două texte extrase din lucrarea lui Van Tieghem ne vor îngădui ca să facem câteva observații. Înainte de toate învățatul francez neglijează aportul național al diferitelor literaturi și specificul dezvoltării acestora. Van Tieghem generalizează plecând de la o cunoaștere adâncă a literaturii franceze. Acesta posedă un clasicism clar definit și codificat în reguli. Tocmai existența unui puternic curent clasic va face ca și romantismul francez să se distingă de celelalte romantisme printr-un anticlasicism conștient. Dar, această poziție nu va fi prea intransigentă. Gustave Lanson, într-o conferință despre *Lamartine* ținută cu prilejul centenarului romantismului francez, a dovedit în ce măsură este tributar acest romantic literaturii clasice. Romantismul și clasicismul francez se opun și se exclud tocmai datorită existenței în Franța a unui sistem clasic, la a cărui codificare în reguli au contribuit generații de critici (Boileau, Marmontel, La Harpe, etc.). Această opoziție va căpăta aspectul unei bătălii, a unei lupte împotriva ordinii stabilite.

Dar, să vedem care este situația în Anglia, țara de baștină a romantismului, și în Germania, țara în care acesta primește prima lui teoretizare. În Anglia și Germania n-a existat un clasicism închistat în reguli și dogme ca în Franța. În anul 1756, apare un studiu al criticului Joseph Warton, „*Eseu despre geniu și stil la Pope*”, în care se ocupă de reprezentantul de seamă al clasicismului englez. Importanța acestui eseu constă în faptul că autorul lui îi așează pe Spenser, Shakespeare și Milton poeți de insiprație oricare alta decât cea clasică, deasupra lui Pope și îi preferă acestuia chiar poeți în viață, ca Thomson și Gray. M-am oprit asupra acestei opoziții care are loc în plin secol al XVIII-lea din două motive. Mai întâi, pentru că Spenser și Milton vor juca un rol important în apariția romantismului englez. Pe urmă, pentru faptul că Warton însuși recunoaște în Thomson și Gray doi poeți care contribuie la o înnoire a sensibilității poetice a secolului XVIII. Din rațiuni similare cu cele invocate de Paul Van Tieghem, italienii au introdus în literatura lor un *preumanesimo*. Valoarea acestor denumiri, *preumanism* sau *preromantism*, se dovedește a fi șubredă ori de câte ori le verificăm în practică. Ele aduc servicii numai atâta vreme cât, cu ajutorul lor, se demonstrează ideea de proces, de dezvoltare în cadrul literaturii, însă devin surse de nenumărate erori atunci când le considerăm în mod abuziv ca realități în sine. Și pentru a dovedi această carență, voi recurge la câteva exemple, pe care le voi lua din două lucrări ale lui Paul Van Tieghem. În lucrarea sa publicată la Alcan, 1923, intitulată *Précis d'histoire de l'Europe depuis la Renaissance*, Tieghem abandonează criteriul repartizării literaturilor în capitole naționale și adoptă diferite subdiviziuni, ca: *Drama Renașterii*, *Romanul secolului al XVIII-lea*, etc. La p. 295, Balzac nu se bucură decât de o pagină, între Mérimée și G. Sand, în timp ce un spațiu întins le este acordat celor mai obscuri scriitori. Capitolul intitulat *Tendințe și afinități* riscă să-l prindă pe istoricul literar într-un astfel de impas încât cronologia suferă regretabile dar interesante răsturnări. De pildă, poezia clasică este definită abia după prezentarea lui Beaumarchais;

³ Ibidem, p. 12.

Walter Scott este îndepărtat de romantism (p. 282); după cum Boileau este tratat cu totul rupt de clasicism (p. 127); Oscar Wilde apare înainte de Baudelaire, ceea ce nu favorizează în spiritul cititorului o imagine satisfăcătoare asupra evoluției literaturii moderne și contemporane. E rizibilă introducerea forțată a evoluției literaturilor europene după 1500 într-un cadru atât de precar, scos din literatura franceză. O lucrare mai recentă a lui P. Van Tieghem, *Histoire littéraire de l'Europe et de l'Amérique de la Renaissance à nos jours*, apărută în 1941, este construită după următorul plan: *renașterea, clasicismul, romantismul, realismul și timpurile noi*. Preromantismul este inclus de istoricul său cel mai eminent în clasicism, și aceasta dă naștere la destule inconveniente. Clasicismului îi aparțin, pe lângă alții și pe merit, epopeea braziliană *Caramurú* (1781) de Santa Rita Durão, Hölderlin și abatele Delille (mort în 1813). Goethe și Schiller sînt preromantici ca și Csokonai Vitéz. Aproape 1400 autori, repartizați în 35 limbi și 37 națiuni, sînt luați împreună. Această știință literară tinde naiv ca să impună literaturii europene o schemă istorică ce este proprie numai Franței: secolul XVII *clasicism*, secolul XVIII *clasicism-preromantism*, secolul XIX *romantism-realism*. Spania nu are clasicism. Germania are atât clasicism cît și romantism, numai că, spre deosebire de Franța, atât clasicismul cît și romantismul se dezvoltă în aceeași epocă.

O problemă care i-a preocupat mult pe istoricii literaturii a fost cea a genezei curentului romantic și a antecedentelor sale printre care un loc de frunte l-a ocupat *sentimentalismul*. În secolul „luminilor“ coexistența rațiunii și a „senșibilității“ pare uneori inexplicabilă. Filozofia acordă un mare credit rațiunii umane a cărei funcție esențială este aceea de a lumina spiritele întunecate de ignoranță sau prejudecăți pentru a le oferi o viziune a lumii din care sînt excluse miracolele și credința oarbă. Originile intelectuale ale acestei mișcări trebuie să le căutăm în cartesianism și în empirismul englez. Din cartesianism, gînditorii secolului al XVIII-lea nu rețin decît rațiunea căreia-i asociază experiența în care ei văd un factor hotărîtor în cunoaștere. Experiența psihologică după John Locke, ne dovedește că la copii ca și la popoarele primitive nu există idei generale, mintea însăși este o *tabula rasa* pe care activitatea simțurilor imprimă întîiele semne. De aici aforismul: *Nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu*, care va avea bogate consecințe asupra filozofiei secolului al XVIII-lea. Empirismul lui Locke dă o lovitură nimicitoare teoriei lui Descartes asupra ideilor înnăscute. Totul venind din simțuri care este originea binelui? Binele nu poate ca să fie decît scopul spre care tinde natura atunci cînd nimic n-o contrariază sau pervertește. Fericirea nu se obține prin ascetism și repimarea pornirilor noastre cele mai naturale. Dogma creștină a naturii omenesci corupte și ideea cartesiană a voinței ce luptă și supune pasiunea sînt sever condamnate de Locke. Din moment ce natura este bună fiecare trebuie să-și urmeze impulsul și să nu-și ascundă emoțiile. Repunerea în drepturi a *afectivității*, atât de violent ostracizată de Descartes și curentul clasic, este un merit al lui Locke și al curentului empirist sau sensualist.

⁴ Cf. Joseph Texte, *Jean-Jaques Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire*, Paris, Hachette, 1909, p. 187

Simptome ale slăbirii primatului rațiunii apar sporadic și în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea (La Bruyère, Fénelon, M-me Guyon). Despre o transformare a spiritelor nu poate fi vorba înaintea lui Marivaux și Prévost. Această transformare se reflectă într-o specie repudiată de estetica clasică: romanul. Marivaux introduce în roman forma simplă, eliminând aventura și romanescul facil. El zugrăvește tipuri contemporane. Marivaux a fost tentat ca să devină, după cum singur se exprimă, un Chardin al păturilor de jos⁴. Acum apare ideea că arta nu este menită să umple plictisul unei „elite“, ci să reflecte viața socială în totalitatea ei. Iubirea începe să fie privită drept un act natural. Scriitorii o reabilitează refuzând să mai vadă în ea un păcat, ci o forță binefăcătoare. Căci una din marile erori ale creștinismului a fost introducerea noțiunii de greșală în acest act natural. Omul secolului XVIII se dovedește mai tandru, mai atașat afecțiunilor vii decît cel al secolelor precedente. „Primele noastre mișcări ne poartă spre tandrețe — exclamă una din eroinele abatelui Prévost —. Această dispoziție se naște o dată cu noi. Ea nu ne părăsește niciodată și dacă se găsesc cîteva femei care mor înțelepte, trebuie ca ele să fi luptat întreaga lor viață.“⁵

Eroi abatelui Prévost nu mai au nimic comun cu cei ai literaturii clasice. Ei sînt ființe excesive ce au pierdut simțul măsurii, caractere orgolioase și chinuite de credința că o fatalitate îi urmărește pentru a-i pierde. De aici „tristețea invincibilă“ și fără cauze, setea de a suferi care face din ei niște precursori ai lui René și Obermann. Neliniștea pricinuită de nesatisfacerea unei dorințe, care caracterizează pe unii eroi ai abatelui Prévost, este admirabil surprinsă de John Locke în cunoscutul său *Eseu asupra intelectului omenesc*: „Neliniștea pe care omul o găsește în el însuși cînd e vorba de lipsa unui lucru a cărei posesiune în acel moment i-ar aduce ideea de plăcere este ceea ce numim «dorință», care este mai vie sau mai slabă după cum această liniște este mai mult sau mai puțin puternică. Poate că ar fi de vreun folos ca aici să remarcăm în treacăt că principalul, dacă nu chiar singurul imbold al străduinții și activității oamenilor este neliniștea.“⁶ Există deci o concordanță între accepțiunea lockiană a noțiunii de „neliniște“ și modul în care aceasta îi caracterizează pe eroii abatelui Prévost. O singură consolare găsec aceștia: iubirea. Sentimentul iubirii, distilat cu deosebită artă în romanul *Manon Lescaut* (1731), capătă un sens nou. El este de esență divină și ca urmare scuză totul. Iubirea reabilitează pe curtezană și poate fi condamnată uneori prin efectele ei, însă niciodată în principiul său. Sentimentul în sine este o virtute. Manon cea perversă este portretul fidel al unei societăți care s-a recunoscut în ea. Ea răspunde idealului epocii aliind gustul pentru plăcere cu cel al banului. Dar, deodată Manon își depășește secolul concentrînd în ea spiritul de abnegație cu cel al sacrificiului. Transfigurată prin expiație și ne-

⁵ L'Abbé Prévost, *Mémoires et aventures d'un homme de qualité qui s'est retiré du monde, suivis de Manon Lescaut*, I, Amsterdam-Paris, 1783, p. 89.

⁶ J. Jocke, *Eseu asupra intelectului omenesc*, I, Buc., Editura științifică, 1961., p. 211.

norocire, Manon capătă o forță nouă prin care acționează asupra oamenilor din toate timpurile și țările⁷.

În ultima vreme, abatele Prévost este considerat de către tot mai mulți istorici literari drept un precursor al romantismului. Unele trăsături ce dovedesc psihologia romantică le găsim deja întrunite în romanele sale: dezgustul de prezent, aspirația spre un bun necunoscut, gustul solitudinii, melancolia și plictisul. Într-o conferință ținută în 1936, cu prilejul sărbătoririi celui de al III-lea centenar al universității Harvard, Paul Hazard susținea că istoricii literari sînt victimele unei iluzii atunci cînd îl consideră pe Richardson părintele literaturii sentimentaliste. Primul roman al acestuia, *Pamela*, apare în anul 1740. Or, pînă la această dată se înscrie activitatea creatoare a lui Marivaux (*Vie de Marianne*, 1731—1741: *Le paysan parvenu*, 1735—6) și a abatelui Prévost. *Memoriile unui om de calitate*, în care este inclus romanul *Manon Lescaut*, datează din anii 1728—31. *Istoria lui Cleveland* apare între anii 1731—38, iar *Decanul de Killerine* este publicat între anii 1735—1740. *Memoriile* sînt traduse în anul 1730 în germană, iar în 1738 în engleză. *Cleveland* este tradus în 1734 în engleză, iar în germană în 1736. În felul acesta, crede Paul Hazard, nu ar mai exista nici o îndoială ca influența abatelui Prévost să se fi exercitat în Franța, Anglia și Germania înaintea lui Richardson, în așa fel încît procesul istoric al apariției eroului romantic în Europa să fie reluat de acesta și de J. J. Rousseau, pentru a-l putea mai bine nuanța⁸.

Teoria lui Paul Hazard asupra originii franceze a romantismului este numai în parte întemeiată. Abatele Prévost a trăit în Anglia (1728—1734) și influențele engleze trebuie să se fi exercitat asupra lui. Din păcate, cercetările lui Joseph Texte asupra raporturilor literare dintre Franța și Anglia veacului al XVIII-lea (*Jean-Jacques Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire*) sînt insuficiente. Ar trebui ca ele să se extindă și să cuprindă toate sferele vieții sociale, așa cum procedează Georges Ascoli în lucrarea sa *La Grande Bretagne devant l'opinion française au XVII-e siècle* (I—II, Paris, Gamber, 1930). E neîndoios faptul că abatele Prévost își consacră ultima parte din viață traducerii romanelor lui Richardson. Sînt foarte puține indicii asupra influenței franceze în opera lui Richardson. În schimb apariția lui Jean-Jacques Rousseau, deși acesta contribuie la îmbogățirea romanului prin introducerea confesiunii personale și a sentimentului naturii, nu poate fi explicată fără influența lui Richardson. Acesta îmbrățișează un univers tematic mai bogat și este propriu zis creatorul romanului familiar sau sentimental.

Studiul curentului romantic nu se poate întreprinde dacă se ignoră forțele noi ce le-a trezit la viață secolul al XVIII-lea. Dar se abuzează de termenul *preromantism*. Prin „preromantism“ nu se poate înțelege un curent unic care precede victoria romantismului. El cuprinde elemente destul de diferite; cum sînt de pildă romanul sentimental sau poezia nopților, mitologia scandinavă sau poezia ossianică, romanul frenetic; toate acele elemente care reflectă

⁷ Cf. P. Trahard, *Les maîtres de la sensibilité française au XVIII-e siècle*, I., Paris, Boivin, 1931 p. 133—134.

⁸ Cf. P. Hazard, *Un romantique de 1730: l'abbé Prévost*, în „Revue de littérature comparée“, 1936, p. 633.

o înnoire a sensibilității artistice în secolul al XVIII-lea. Nu poate vorbi nimeni despre o poetică a preromantismului sau despre un manifest așa cum înțelmin în epoca clasică sau romantică.

Dar înainte de toate, să facem puțină filologie. Termenul de *romantic* derivă de la franceza veche (fr. *romant*), care la rîndul său provine din latina tîrzie (lat. *romanticus*). În forma pe care o cunoaștem, apare pentru prima oară în limba engleză (1659) pentru a desemna cuvîntul francez *romance*. Aceptiunea termenului este de narațiune poetică în versuri, ca în franceza veche. La început redă noțiunea de narațiune, de imaginație în proză și în versuri, pentru ca cu timpul să-și restrîngă sfera la narațiunile în proză. Spre sfîrșitul secolului al XVII-lea (1698), cuvîntul apare și în limba germană sub forma de *romantisch*. În secolul al XVIII-lea, termenul englez își extinde sfera la tablourile din natură și în special la arta grădinăritului. E lucru cert că „*peisajul romantic*“ a însemnat la origine, și în engleză mai întîi, *peisajul melancolic, accidentat sau agitat, cu această notă: „așa cum ni-l evocă romanele și romanțele evului mediu“*⁹. Sensului de *pitoresc*, cuvîntul *romantic* pare să-i atașeze pe cel de „*timp îndepărtat*“, de „*ev mediu*“, pentru că se știe că „*evul mediu*“ este înțeles într-un mod destul de vag de către romantici. Cuvîntul nu se aplică persoanei umane, nici sensibilității sau modului său de a gândi. Cuvîntul *romantic* desemnează în secolul al XVIII-lea *peisajul pitoresc*, cu referințe speciale la așa-numitele grădini engleze. Dar, alături de el, mai există sinonismul *romanesque*, cu care duce o luptă și se impune în urma deprecierei acestuia. Le Tourneur, vestitul traducător al lui Shakespeare, în deceniul al VI-lea al secolului XVIII, distinge pe *romantic de romanesque și pitoresc*. Vorbind despre Shakespeare, Le Tourneur spune: „*În timp ce ascunde ideea acestor părți, grupate de o manieră nouă și variată, capabilă să excite simțurile, el aduce în suflet sentimentul emoției dulci și duioase care naște la vederea lor și unește toate efectele fizice și morale ale perspectivei... Tablourile lui Salvator Rosa, citeva locuri din Alpi, mai multe grădini și cîmpuri din Anglittera, nu mai sînt romanești, ci s-ar putea spune că sînt mai mult decît pitorești, încîntătoare și romantice*“¹⁰. Semnificația de *peisaj* care stimulează fantezia dispăre în clipa în care termenul de *romantic* încorporează stări sufletești.

În cursul secolului al XVIII-lea are loc, în Franța mai cu seamă, tendința de a stabili excelența scriitorilor din antichitate sau din timpurile moderne, cearta dintre antici și moderni. Mai tîrziu, în jurul anului 1800, are loc o nouă opoziție: *clasic-romantic*, în care cuvîntul *romantic* vine să desemneze epocile moderne ale literaturii. Noțiunile de *antic-clasic* sînt gîndite apoi în opoziție cu noțiunile de *modern-medieval*. Cum evul mediu se caracteriza din punct de vedere artistic prin stilul *gotic*, noțiunea de *romantic* este imediat asociată celei de *gotic* și *medieval*. Fiindcă mult timp stilul gotic a fost considerat drept o creațiune germană și de aici noua opoziție: *romanic-germanic*, primul termen desemnînd țările de origine latină, al doilea popoarele germa-

⁹ Joseph Aynard, *Comment définir le romantisme?* în „*Revue de littérature comparée*“ (1925), p. 645.

¹⁰ Gf. Alexis Fr., *Où on est „romantique“?* în „*Mélanges d'histoire littéraire générale et comparée offerts à Fernand Baldensperger*“, I, p. 324.

nice. Acestei identificări etnografice i se adaugă alta, geografică: *nord-sud*. Explicându-se etimologic termenul de *romantic* ca derivând de la latinescul *romanus*, cuvânt strâns legat de sudul Europei, opoziția *nordic* (romantic)—*sudic* (clasic) este inversată: *sud* (romantic)—*nord* (clasic). Termenii *clasic* și *romantic* devin adversari în momentul în care se opun. Această opoziție are loc în jurul anilor 1800. Ea poate fi urmărită în lucrările lui A. W. Schlegel și ale doamnei de Staël. August Wilhelm Schlegel a fost unul din teoreticienii romantismului german. În *Comparație între Fedra lui Racine și cea a lui Euripide* (1807), după ce subliniază opoziția *clasicism—antichitate* și *romantism—evul mediu*, spune: „Iată pentru ce iubirea devenind *romantică*, poate și trebuie să joace un rol mai mare în compozițiile *grave* și *melancolice* decât în cele ale *anticilor*“¹¹. La A. W. Schlegel, noțiunea de *romantic* cuprinde stări sufletești, capătă un conținut afectiv. Dar, tot el, într-o scrisoare din 1810, face confuzia dintre limba *romană* (în realitate vorbită pînă în epoca în care limbile neolatine se nasc din latina vulgară) și poezia *romantică* (cultivată de trubadurii evului mediu). Confuzia pleacă de la ideea că lumea modernă ar începe odată cu invazia germanilor și apariția creștinismului. Nu numai în Germania, arată Schlegel, dar și în țările latine, geniul germanilor fecundează și fortifică populațiile vlăguite, iar virtuțile germanice, iubirea de libertate și justiție, respectul față de femeie, duc la formarea instituției cavaleriei. Cavaleria degajă o poezie închinată divinităților și femeilor, cu un decor autohton cu castele și vrăjitori, poezie mult timp informă, dar care ar fi devenit o mare literatură dacă progresele ei n-ar fi fost oprite de curentul renașterii. Aceasta, instaurînd cultul modelelor latine și grecești, a dus la lichidarea poeziei lirice. Teoriei lui A. W. Schlegel nu numai că nu-i lipsește un oarecare substrat rasist, dar ea este lipsită cu desăvîrșire de o bază științifică. Cultul virtuților „medievale“ a contribuit la formarea unui naționalism șovin, ale cărui influențe îndepărtate le-a simțit și epoca noastră.

Doamna de Staël, spirit profund influențat de ideile enciclopediștilor și de revoluția burgheză din 1789, arată pentru prima oară că literele sînt strâns legate de instituții și că ele, ca și spiritul uman, progresează într-o ascensiune dacă nu perfect regulată, cel puțin constantă. Ideea progresului ascendent al omenirii, fundamentează teza superiorității modernilor în raport cu grecii și romanii. În lucrarea *Despre literatură* (1800), doamna de Staël spune: „Mi-am propus ca să examinez care este influența religiei, moravurilor și legilor asupra literaturii și care este influența literaturii asupra religiei, moravurilor și legilor. Despre arta cuvîntului și principiile gustului există în limba franceză tratate care nu lasă nimic de dorit, dar mi se pare că nu s-au analizat suficient cauzele morale și politice care modifică spiritul literaturii.“¹² Meritul doamnei de Staël constă în faptul că ea afirmă cu multă claritate legătura indestructibilă dintre fenomenul literar și mediul ambiant. Literatura, ca o plantă, crește într-un anumit sol și ca urmare ea nu poate fi transplantată. „Literatura romantică — spune ea — este singura susceptibilă de a fi perfecționată, pentru că avînd rădăcini în propriul ei sol, este singura

¹¹ Apud Alexis Fr., *art. cit.*, p. 327.

¹² M-me de Staël, *De la littérature, considérée dans ses rapports avec les institutions sociales*, în „Oeuvres complètes“, IV, Paris, 1820, p. 25.

care poate să crească și să reînvie: ea exprimă religia noastră, ea ne amintește de faptele trecutului, originea ei este veche, dar nu antică... Ea se servește de impresiile noastre pentru a ne emoționa.¹³ Într-o altă lucrare, *Despre Germania*, doamna de Staël formulează ideea care va contribui la distrugerea idealului clasic: existența a două literaturi distincte, una romantică în nord și alta clasică în sud. „Numele de *romantic* a fost introdus de curînd în Germania, spune ea, pentru a desemna poezia care are la origine cîntecele trubadurilor, aceea care s-a născut din cavalerie și creștinism. Dacă nu se admite că păgînismul și creștinismul, nordul și sudul, antichitatea și evul mediu, cavaleria și instituțiile romane și-au disputat imperiul asupra literaturii, nu se va ajunge niciodată ca să se judece din punct de vedere filozofic gustul antic și cel modern. Se folosește cîteodată cuvîntul *clasic* ca sinonim pentru perfecțiune. Mă servesc aici într-o altă accepțiune, considerînd poezia clasică ca aparținînd anticilor și poezia romantică drept aceea care ține... de tradițiile cavalești. Această diviziune se raportează, în mod egal, la cele două ere ale lumii: cea care a precedat creștinismul și aceea care l-a urmat¹⁴. Evident că teoriile doamnei de Staël sînt susceptibile de sensibile modificări. Am făcut această excursie în domeniul textelor și al filologiei, pentru ca să arăt cum apare noțiunea de romantic și care sînt accepțiunile pe care le capătă pînă în clipa în care începe să desemneze un curent literar.

Revoluția burgheză din 1789 a contribuit la răsturnarea tuturor vechilor valori. Încă de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea se pot observa în domeniul artelor și al literaturii semne de istovire, de oboseală, ceea ce se explică prin faptul că clasicismul nu mai corespundea necesităților societății. Clasicismului perimat al unui Dorat sau Parny, care cultivă sentimentele nobile și afectate, dar care în același timp înnăbușe tot ceea ce este spontan, primește lovituri după lovituri. Un scriitor care a contribuit atît pe tărîm literar cît și social la subminarea curentului clasic este J. J. Rousseau. Ideologia sa a alimentat atît romantismul german, în forma sa incipientă, mișcarea *Sturm und Drang*, cît și gîndirea romanticilor revoluționari englezi (*Byron, Shelley*). J. J. Rousseau a fost, potrivit expresiei lui Daniel Mornet, pentru contemporanii și urmașii lui „un maestru al optimismului“. În plin preromantism, el susține că omul e bun, „destinat prin natură fericirii, capabil să fie fericit cu foarte puțină înțelepciune¹⁵ și simț comun. Atenția din ce în ce mai mărită pentru lumea sentimentelor individului, care are loc spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, se datorează tot lui J. J. Rousseau (*Bernardin de Saint-Pierre, Sénancour, Benjamin Constant, Doamna de Staël*). S-ar putea spune că există „sentimente și chiar *idei romantice* înainte ca cineva să facă din romantism o teorie sau o doctrină¹⁶. Am amintit că romantismul își precizează sensul în momentul în care se opune clasicismului. Dar, el se diferențiază de acesta la început prin negație și pe urmă prin anti-teză. Prin negație „suprimînd regulile care regizează creația literară. Aceste

¹³ M-me de Staël, *De l'Allemagne*, Paris, Garnier, s. d., p. 156.

¹⁴ *Ibidem*, pag. 153.

¹⁵ Daniel Mornet, *Le Romantisme avant les Romantiques* în „*Annales de l'Université de Paris*“, 1928, p. 124.

¹⁶ *Ibidem*, p. 140.

reguli erau de trei feluri: definițiile genurilor net separate între ele și fără comunicare care fac să prevaleze unitatea tipului asupra diversității temperamentelor; preceptele gustului, care limitează artistul în alegerea obiectelor de inspirație și a procedeeilor de expresie. Prin antiteză, făcînd contrariul a ceea ce făceau clasicii. Literatura secolului al XVIII-lea lua ca modele pe antici. Romantismul le substituie evul mediu și (timpurile moderne).¹⁷ Reflex al revoluției sociale, romantismul zdrobește formele înțepenite, prea fixe și care nu se lasă mînuite de gîndirea artistului, obișnuințele tiranice de compoziție și stil care filtrează inspirația eliminînd tocmai ceea ce constituie originalitatea unui scriitor, particularul, individualul. Din moment ce proclamă libertatea actului de creație artistică, pe prim plan trece artistul, căruia romantismul îi atribuie o înaltă misiune socială. Actul de creație poetică devine un sacerdoțiu în poezia lui Victor Hugo, *Fonction du poète* din ciclul *Les Rayons et les Ombres*:

„Peuples, écoutez le poète!
 Écoutez le rêveur sacré!
 Dans votre nuit, sans lui complète,
 Lui seul a le front éclairé,
 Des temps futurs perçant les ombres,
 Lui seul distingue en leurs flancs sombres
 Le germe qui n'est pas éclos.
 Homme, il est doux comme une femme
 Dieu parle à voix basse à son âme
 Comme aux forêts et comme aux flots“.

Pentru clasic, arta nu are un obiect precis, nu e completă dacă nu reunește *delectare* cu *prodesse*. Pentru romantic, arta înainte de a instrui și de plăcea trebuie să reflecte trăirile sufletești ale individului. Așa se explică pentru ce romantismul este o literatură în care predomină lirismul. Romanticul iubește ceea ce se schimbă, clasicul ceea ce e constant. Romanticul „surprinde aspectul tranzitoriu al lucrurilor și pentru a sesiza cu precizie gustul timpului, el va frînge linia continuă a gustului uman. Pentru clasic, gustul este o moștenire pe care anticii i-au transmis-o cu regulile lui verificate, cu modelele lui și acest gust este un principiu de unitate... care stabilește o ierarhie de facultăți, așează la locul lor inima și imaginația, supune rațiunii lirismul.“¹⁸ Prin zdrobirea tiparelor gîndirii clasice, romantismul a dus la o lărgire considerabilă a domeniului literaturii. Pentru poetul clasic există subiecte pedemne, respinse de bunul gust. „În poezie nu există subiecte bune sau rele, spune Victor Hugo în *Prefața* la drama *Cromwell* ci numai poezi buni și răi. De altfel, totul poate fi relevat în artă, totul poate constitui subiect pentru poet, totul poate fi relevat în artă, totul poate constitui subiect pentru poet, totul are drept de cetățenie în poezie.“¹⁹ Romanticii operează mereu cu noțiunile de *culoare locală* și *frumos relativ*. Ei preferă operelor cu

¹⁷ G. Lanson, *Histoire de la littérature française*, Paris, Hachette, f. d., p. 930.

¹⁸ P. Moreau, *Le classicisme des romantiques*, Paris, Plon (1932) p. 19.

¹⁹ Cf. P. Van Tieghem, *Le mouvement romantique*, Paris, Hachette, 1912, p. 99.

semnificație general umană pe cele care sînt relative popoarelor și epocii lor. Frumosul nu mai este privit ca o categorie imuabilă și eternă, ci ca fiind susceptibil de variațiuni. Interesul artistului nu mai este reținut cu exclusivitate de lumea lui interioară sau de societatea din care face parte, ci el îmbrățișează un domeniu pînă acum aproape necunoscut, *exoticul*. Explorarea lui se datorează fie curiozității din ce în ce mai vie a artiștilor fie în multe cazuri tendinței lor de evadare din realitate. Căci romanticii sînt de două categorii: romantici *revoluționari*, fii ai lumii care se naște, și în consecință vor privi cu încredere în viitor, și romantici *reacționari*, reprezentanți ai lumii vechi care se surpă și prin urmare lipsiți de încredere în realitate, căutînd refugiu în trecut sau în domeniul exoticului. Sînt romantici care-și plimbă melancolia și plictisul în țările sudului, fără să fie însă rupti de realitate (Byron, Shelley, Lamartine). Există însă romantici pentru care tentația exoticului nu constituie o dorință de lărgire a domeniului cunoașterii, ci drept mijloc de contemplație al trecutului îndepărtat, mistic (*Martirii* lui Chateaubriand). Romantismul conservator „este legat de impresia vie produsă de nestatornicia terenului social (spun N. Pospelov, P. Șabliovski și A. Zercianinov în tratatul de *Istorie a literaturii ruse*); în epoca zguduirii revoluționare el înclină spre căutarea unui sprijin din altă lume, spre idealizarea epocilor de altă dată cu forme nemășcate de viață, cu simplitatea idilică a raporturilor sociale, cu obiceiuri și noțiuni patriarhale și spre cultivarea trăirilor intime, obținînd în acest fel acea „dulceață captivantă“ în exprimarea lor... Romantismul revoluționar dimpotrivă e cuprins de presimțirea vie și entuziastă a unor noi forme sociale și a unor apropiate furtuni revoluționare. El se simte îndemnat să idealizeze firile erotice, revoluționare, care nu se împacă cu viața obișnuită, îngustă și lipsită de mișcare și sînt însetate de lupte, de fapte eroice, de încordare supremă a forțelor creatoare“. Forma revoluționară a romantismului predomină în Anglia (Byron, Shelley), în timp ce în Germania se petrecea un fenomen contrar. Cine vorbește despre romantismul german se gîndește în primul rînd la frații Schlegel, Tieck, Novalis, Wackenroder, E.T.A. Hoffmann și nu la Jean Paul Richter, Chamisso, Hölderlin sau Kleist.

În Anglia, unde existau tradițiile unei gîndiri libere și începe să se dezvolte de timpuriu și rapid clasa muncitoare, există o bază socială a romantismului. În Germania feudală, nobilimea reacționară și masele înapoiate ale burgheziei constituie baza socială prin care romantismul reacționar ajunge pe primul plan al literaturii. Estetica marxist-leninistă ne învață că romantismul, ca toate celelalte forme literare, este expresia antagonismului de clasă care domină viața societății în ultima fază a epocii de trecere de la feudalism la capitalism. Or, romantismul „se naște în toate țările intrate în orbita capitalismului. Pretutindeni el este un fenomen rezultat din evoluția modului de producție capitalist în luptă cu feudalismul și exprimă, potrivit cu condițiile istorice concrete în care se naște, în formele cele mai variate, dar totdeauna conținînd aceeași problematică bază, poziția anumitor clase și pătri sociale față de această evoluție.“²⁰ Romantismul reacționar, expresia claselor condamnate de istorie, se caracterizează prin spaima de realitate, spaimă care

²⁰ L. Rădăceanu, *Romantismul german*, în „Probleme de istorie a literaturii germane“, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 215.

duce la transpunerea idealului de viață în epoci revoluate (evul mediu) sau la evadarea în lumea visului. Visul, ca expresie a fricii față de realitate este una din notele caracteristice ale romantismului lui Tieck și Novalis. Spre deosebire de romantismul reacionar, romantismul progresist trece „peste limitele proprii sale ființe. El caută să lichideze metodele romantice de creație și să găsească drumul spre realism. Heine, la început romantic progresist, devine în opera sa de maturitate realist-critic și atinge uneori chiar culmile unei poezii proletare. Pușkin, deasemenea provenind din romantism, devine părintele realismului rus. Romantismul progresist întrunește în creația sa elemente realiste. Văzut în perspectiva istorică, el ne apare limpede ca un proces de căutare a căilor realiste în literatură, de elaborare a noului, manifestat în realitatea socială. În măsura în care poeții romantici izbutesc pe acest drum, ei trec peste granițele romantismului, devin realiști.”²¹ Ceea ce i-a făcut pe istoricii literari burghezi ai romantismului să-l definească ca pe un curent nebulos sau lipsit de viață este sentimentul de melancolie și tristețe care-i caracterizează pe cei mai mulți poeți romantici. Aceasta nu este o notă determinantă a romantismului, pentru că adevărații romantici nu disperă chiar dacă sînt urmăriți de sentimentul tristeții, Tristețea unui Byron sau Shelley își găsește explicația în neputința lor de a transforma realitatea potrivit unui ideal de viață progresist. Refugiul în domeniul subiectivității sau în natură sînt consecințele acestei izolări pe care o simte poetul într-o societate ale cărei forme de viață îi repugnă. Sînt poeți romantici a căror operă este comentarul luptei pentru libertate a popoarelor respective (Heine, V. Hugo).

Am amintit că romantismul este un fenomen literar, în care predomină „lirismul”. Acest lirism care curge în valuri în operele marilor romantici, își găsește noi forme de expresie. Nu vorbește oare Victor Hugo într-o celebră poezie de lupta pe care trebuie să o ducă împotriva unei limbi înțepenite în forme învechite? Romantismul revoluționează și limba exploatînd zone lexicale interzise de estetica clasică. Dar romantismul își cîștigă merite deosebite în faptul că el descoperă un nou continent poetic — cel al literaturii populare. Interesul poezilor romantici față de producțiile poetice ale poporului își găsește explicația în faptul că burghezia, în epoca de pregătire a revoluției, caută un aliat în masele populare. Literatura populară constituie un izvor nesecat pentru poetul romantic. Una din speciile poetice mai cultivate de poeții romantici, *balada*, își găsește originea în folclor (Bürger, Uhland, Heine, Goethe). Sub influența poeziei populare, pînă și conceptul de poezie suferă o sensibilă transformare. Ca și pentru literatura populară, și pentru romantici nu mai există modele, exemplare perfecte de poezie, deoarece fiecare epocă sau au poezia sa cu un caracter propriu.

Din moment ce am ajuns la capătul expunerii noastre, cred că se impune o definire a romantismului. Mă voi opri la două definiții, una aparține marelui scriitor francez Stendhal, iar cealaltă profesorului sovietic L. I. Timofeev. Stendhal vede în *romantism* dreptul și datoria literaturii unei generații de a exprima o sensibilitate nouă printr-o nouă formă de artă, iar în *clasicism* un ansamblu de consemne care impun sensibilității noi forme de artă dictate de sensibilitatea generațiilor trecute. Cu alte cuvinte, romantismul este „arta

²¹ Ibidem, p. 217.

de a înfățișa popoarele operele literare care, în stadiul actual al deprinderilor și credințelor lor, sînt capabile de a le produce cît mai multă plăcere. Clasicismul, dimpotrivă, le oferă literatura care plăcea mai mult străbunilor lor.²² Profesorul L. I. Timofeev, în tratatul său de *Teorie a literaturii*, privește romantismul ca pe o metodă de construire a imaginii artistice. El privește romantismul nu în antiteză cu clasicismul, ci cu curentul realist. După Timofeev, „realismul este metoda ale cărei trăsături distincte sînt construirea figurilor din materialul oferit de realitatea adevărată, tendința spre crearea de caractere tipice în împrejurări tipice și obiectivitatea narațiunii.“ Spre deosebire de realism, romantismul este metoda caracterizată prin aceea că „artistul pornește de la opoziția vis—realitate, creează caractere excepționale în împrejurări excepționale și se adresează subiectivității narațiunii.“ Scriitorul romantic nu este în general satisfăcut de realitatea obiectivă și din această cauză încearcă să depășească această realitate. Pentru satisfacerea tendințelor sale spirituale, artistul romantic este în căutarea unei patrii ideale (*Regina Mab* de Shelley), diferită de cea în care-și duce zilele. Evadarea din realitate a poetului romantic se efectuează, după cum am văzut, fie spre trecut — romantismul reacționar —, fie spre viitor — romantismul revoluționar. E un lucru cert că „clasicismul și romantismul opunîndu-se se completează“²³, că sînt două etape necesare în dezvoltarea generală a literaturii. Sînt istorici literari care nu tratează romantismul rupt cu totul de clasicism, ci într-o strînsă interdependență. Daniel Mornet semnaleză „rezistențe ascunse ale spiritului clasic“ chiar și la scriitorii romantici.

O problemă care a ridicat numeroase discuții este cea a localizării în timp și spațiu a curentului romantic. Unii îl explică prin acea mișcare critică, care a ruinat principiile clasice în plină epocă de înflorire a acestuia, mișcare critică care ar fi avut loc în Italia primei jumătăți a secolului al XVIII-lea (I. G. Robertson, Paul Hazard). Alții îl derivă din mișcarea așa-numită preromantica engleză, care ar fi avut loc în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (F. Baldensperger). Alții concep romantismul ca pe o stare sufletească care apare la indivizi și clase deosebite în timpuri îndepărtate de epoca noastră (A. Farinelli). Romantismul apare ca mișcare teoretică și literară în Germania începînd cu anul 1797, cînd frații Schlegel scot revista *Athenäum*. Cel englez are un punct de plecare prefața lui Wordsworth la *Baladele lirice* (1789). Cel scandinav este propagat de Steffens și Oehlenschläger, începînd cu anul 1803. Romantismul francez primește prima formulare teoretică în cartea doamnei de Staël, *Despre Germania*, apărută în 1813, iar cel italian în paginile revistei *Il Conciliatore* (1818).

Romantismul nu poate fi explicat fără un studiu atent al secolului al XVIII-lea, în sînul căruia încep să capete prețuire și „valorile imaginative și sensibile ale spiritului omenesc“, după cum se exprimă Paul Hazard în monumentală lucrare pe care o consacră „crizei conștiinței europene“ care a avut loc în ultimii ani ai veacului al XVII-lea și începutul celui următor. Această „criză“ duce la o slăbire a curentului clasic ale cărei principii și dogme încep

²² Stendhal, *Racine et Shakespeare*, în „Classiques Larousse“, Paris, s. d., p. 33.

²³ G. Lanson, *Lamartine*, în „Annales de l'Université de Paris“, 1928, p. 172.

să fie criticate și negate. Cu abatele Dubos este introdus și sentimentul în artă (*Réflexions critiques sur la poésie et la peinture*, 1719). Clasicismul continuă să fie de-a-lungul secolului al XVIII-lea dominant în Franța. Spiritele deși se emancipează, gustul rămîne timid. Literații respectă încă ierarhia genurilor așa cum a fost stabilită de veacul al XVII-lea: *mari* și *mici*. Este concludent cazul lui Voltaire a cărui concepție despre lume se formează sub influența empirismului englez. Ca ideolog este unul din reprezentanții de frunte ai „luminilor”. În literatură este însă un partizan al clasicismului, cultivînd cu precădere tragedia, epopeea și satira. Concepția sa despre roman este destul de retrogadă. Romanele lui Richardson le găsește „extravagante și frivole”, fiind produse ale „unui spirit slab, care scrie cu facilitate despre lucruri nedemne de a fi citite de spiritele serioase”²⁴.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, curentul „sensibilității” este încă timid. Influențele engleze (Richardson, Thomson, Gray, Ossian) au fost decise, ducînd la înnoirea sensibilității poetice și la pregătirea spiritelor în vederea întîmpinării curentului romantic. Tot în Anglia apare pentru întîia oară termenul de *romantic* și acest fapt nu este lipsit de semnificație. Senturile pe care le capătă pînă în momentul în care incorporează stări sufletești, dovedește o evoluție lentă și nu lipsită de interes. Rolul lui J. J. Rousseau de intermediar al romantismului în țările din apusul Europei a fost subliniat cu pătrundere de Joseph Texte în lucrarea amintită și de Erich Schmidt (*Richardson, Rousseau und Goethe*, 1875). Un rol de asemenea important l-a avut creatorul dramei burgheze Denis Diderot. Sub acțiunea lor, în cea de a doua jumătate a secolului XVIII, curentul clasic cedează terenul. Este adevărat că nu fără lupte. De aceea, vor mai trece cîteva decenii pînă ca romantismul să se clarifice ca mișcare literară și să capete primele formulări teoretice.

ВОПРОС ОПРЕДЕЛЕНИЯ РОМАНТИЗМА И ЕГО ОТНОШЕНИЙ С ПРЕРОМАНТИЗМОМ

(Резюме)

Настоящая статья прежде всего преследует дать определение романтизма. Между тем, нельзя объяснить романтизм без тщательного исследования XVIII-го века, когда начали оцениваться „вымышленные и чувствительные ценности” человеческого духа по выражению Поля Азара в его монументальной работе, посвященной „кризису европейского сознания”, который имел место в последние годы XVII-го века. В первой половине XVIII-го века, направление „чувствительности” ещё робко. Писатели соблюдают ещё иерархию жанров, так, как она была установлена в XVII-ом веке: крупные и мелкие жанры. Английские влияния (Ричардсон, Томсон, Грей, Оссиан) были решительными и привели к возобновлению поэтической чувствительности и к подготовке общественного мнения к встрече романтического направления. Также в Англии впервые появился термин романтический, и этот факт не случаен. Значения, которые он приобретает до того момента, когда включает душевные состояния, доказывают медленное развитие. Важную роль в подготовке романтического направления сыграли Ж. Ж. Руссо и Дидро—творец буржуазной драмы. Под их воздействием, во второй половине XVIII-го века, классицизм уступает свои позиции. Правда, не без борьбы. Поэтому пройдут ещё несколько десятилетий, пока романтизм проявится, как литературное направление и получит первые теоретические формулировки.

²⁴ Apud André le Breton, *Le roman français au XVIII-e siècle*, Paris, Boivin, s. d., p. 210—211.

LE PROBLEME DE LA DÉFINITION DU ROMANTISME ET DE SES RAPPORTS AVEC LE PRÉROMANTISME

(Résumé)

Le présent article vise avant tout à la définition du romantisme: Or le romantisme ne peut être expliqué sans une étude attentive du XVIIIe s., au sein duquel commencent à être appréciées également les „valeurs imaginatives et sensibles“ de l'esprit humain, suivant l'expression de Paul Hazard dans son monumental ouvrage sur la „crise de la conscience européenne“ qui se manifesta dès les dernières années du XVIIe s. Dans la première moitié du XVIIIe s. le courant de la „sensibilité“ est encore timide; les écrivains respectent encore la hiérarchie des genres telle qu'elle avait été établie au XVIIe s.: grands genres et petits genres. Les influences anglaises (Richardson, Thomson, Gray, Ossian) furent décisives et eurent pour effet de renouveler la sensibilité poétique et de préparer les esprits à ce qui allait être le courant romantique. C'est aussi en Angleterre que paraît pour la première fois le terme de *romantic*, et ce fait n'est pas dépourvu de signification. Les sens qu'il reçoit jusqu'au moment où il incorpore des états d'âme témoignent d'une évolution lente et qui ne manque pas d'intérêt. Dans la préparation du courant romantique J. J. Rousseau et Diderot, le créateur du drame bourgeois, jouèrent un rôle important; sous leur action, dans la seconde moitié du XVIIIe s., le courant classique cède du terrain — non sans lutte il est vrai. C'est pourquoi quelques dizaines d'années s'écouleront encore jusqu'à ce que le romantisme se clarifie en tant que mouvement littéraire et reçoive ses premières formulations théoriques.

REFERITOR LA STRUCTURA MORFOLOGICĂ A VERBELOR ROMÎNEȘTI

de

I. PĂTRUȚ

Despre temele verbelor regulate în *Gramatica limbii romîne* a Academiei R.P.R. se afirmă: verbele de conjugările I și IV au o singură temă de bază, de la care se formează toate timpurile și modurile; verbele de conjugările a II-a și a III-a au două teme de bază: a prezentului și a perfectului; câteva verbe de conjugarea a III-a (ca *a frînge*, *a sparge*) au și o a treia temă, a participiului¹. Am încercat nu demult să aducem unele lămuriri în legătură cu această problemă. Într-un articol anterior afirmam că verbele romînești — ne-am referit la cele regulate —, după temele lor, se pot împărți în două grupe: 1) verbele de conjugarea I, a IV-a, a II-a și o parte (verbele cu forme „slabe”) din cele de a III-a ale căror teme pot fi reduse la tema prezentului: (I) *cînt-/cînt-*, *lucr-*, (II) *lac-/tač-*, (III) *cer-*, (IV) *fug-/fuğ-*, *simt-/simț*, *amăr-*, cf. tema perfectului *cînt+a-* (cf. perf. simplu: *cînta-i*, mai mult ca perfectul: *cînta-se-m*), *lucr+a-*, *tăc+u-*; *cer+u-*, *fuğ+i-*, *simț+i-*, *amăr+î-*; tema participiului-supinului: *cînta+t-*, *lucra+t-*, *tăcu+t-*, *ceru+t-*, *fugi+t-*, *simți+t-*, *amări+t-*; 2) o parte din verbele de conjugarea a III-a (verbele cu forme „tari”), cu trei teme ireductibile, a prezentului, a perfectului și a participiului-supinului, la care deosebim două tipuri: a) *zic* — *zise* — *zis*, b) *frig* — *fripse* — *fript*². În rîndurile ce urmează revenim asupra acestei chestiuni.

În primul rînd se poate adăuga o mențiune. La verbele de origine latină, care constituie scheletul conjugării romînești, cînd spunem, spre exemplu, că imperfectul se formează din tema prezentului, afirmația aceasta nu corespunde, se înțelege, punctului de vedere istoric, căci, de pildă, *cîntam* nu s-a „format” din tema prezentului *cînt-*, în limba romînă, ci forma romî-

¹ Vol. I, ed. a II-a, p. 248.

² I. Pătruț, *Despre structura și clasificarea verbelor romînești. (În legătură cu lucrările pentru traducerea automată)*, CL, VI (1961), nr. 2, p. 427—428; cf. id., *O morfoloگیčeskoj strukture rumynskix glagolov slavjanskogo proisxoždenija*, în „Romanoslavica”, IX (1963); p. 15 și urm.; cf. id., *Despre structura morfoloگیcă a verbelor romînești de origine slavă*, în CL, VIII (1963), nr. 2, p. 230 și urm.

nească provine din forma latină corespunzătoare³. În cazul acesta în ce sens se poate vorbi la verbele românești de teme verbale din care se „formează” diferitele moduri și timpuri? Câte teme sînt?

Este adevărat că formele românești continuă, în majoritatea cazurilor, formele latinești corespunzătoare. Însă la verbele din conjugările productive I și a IV-a, sistemul flexional românesc întreg a ajuns să se bazeze pe o singură temă, echivalentă cu cea a prezentului⁴. Această structură este verificată și confirmată de verbele împrumutate, la care se poate distinge ușor ceea ce aparține sistemului flexional românesc. După cum se știe, verbele împrumutate din diferite limbi (slave, maghiară, greacă, franceză etc.) au intrat, în afară de câteva abateri, la conjugările I și a IV-a. La toate aceste verbe împrumutate flexiunea se bazează, fără nici o îndoială, pe o singură temă, echivalentă cu a prezentului, și la temă sînt adăugate morfemele (sufixe flexionale și desinențe) românești, caracteristice formei respective⁵. Astfel: *lovi*, de origine slavă, *birui* (= *biruiți*), de origine maghiară, *dramatiza*, din franceză, au întreaga flexiune bazată pe o singură temă, a prezentului: *lov-*, *birui-*, *dramatiz-* (cf. *lov-esc*, *birui-esc*, *dramatiz-esc*; *lov-am* [= *loveam*], *birui-am*, *dramatiz-am*; *lov-ii* *birui-ii* [= *biruii*], *dramatiz-ai*; *lov-iseam*, *birui-iseam*, *dramatiz-aseam*; *lov-it*, *birui-it* [= *biruit*], *dramatiz-at*). Este adevărat că unele verbe sînt formate cu sufixe lexicale (cf. *birui* = *biruiți*, cu sufixul *-uți-*, cf. magh. prez. *bírok*, inf. *bírni*⁶), însă acest fapt nu schimbă structura lor morfologică⁷.

Spuneam altădată că și la verbele de conjugarea a II-a, precum și la o parte din cele de a III-a conjugarea întreagă este bazată pe o singură temă, a prezentului⁸: (II) *plac-/plăc-*, (III) *șes* (cf. *plăc-ut*, *șes-ut*; *plăc-usem*, *șes-usem*; *plăc-ut*, *șes-ut*). În această grupă, neproductivă — căci conjugarea a II-a (care cuprinde un număr foarte mic de verbe), ca și conjugarea a III-a întreagă sînt neproductive — nu avem verbe împrumutate din alte limbi, cu excepția unor formații noi, modelate după verbele înrudite de origine latină, cărora li s-au alăturat și în privința flexiunii. Astfel: *apărea*, cf.

³ Inovațiile în privința desinențelor imperfectului nu au importanță pentru discuția de aici.

⁴ La această structură s-a ajuns și în urma „normalizării” unor forme de perfect și participiu la verbele de conjugarea I și a IV-a, începută în latina populară: cf. (*i*)*necai* — (*i*)*necat*, *sării* — *sărit* < lat. pop. *necavi* — *necatus*, *salivi* — *salitus*, cf. lat. clas. *necui* — *nectus*, *salui* — *saltus* (Vezi C. H. Grandgent, *Introducere în latina vulgară*, după ediția spaniolă a lui F. de B. Moll, în românește de Eugen Tănase, Cluj, 1958 [litografiat], p. 207 [§ 428], p. 210 [§ 435]).

⁵ Cf. I. Pătruț, *art. cit.*, în RSl., IX, 1963, p. 15 și urm.; Cl, VIII (1963), nr. 2, p. 230 și urm.

⁶ Și alte verbe de proveniență maghiară (*alcătui*, *bintui*, *bănu*, *bizui*, *cheltui*, *chibzui*, *făgădui* etc. Vezi acad. E. Petrovici, *Sufixul -uți- al verbelor de origine maghiară*, în „Dacoromania”, XI [1948], p. 188—190) sau de altă origine conțin acest sufix (cf. derivatele *făpt-uți-i*, *păcăt-uți-i* etc.).

⁷ Cf. și sufixul *-is-*: *aer-is-i* etc.

⁸ I. Pătruț, *art. cit.*, în Cl, VI (1961), nr. 2, p. 426. Și aici, ca și la conjugarea I și a IV-a, unele verbe și-au „normalizat” conjugarea (cf. id., *ibid.*, p. 426—427).

lat. *apparere*, modelat după *părea* (< lat. *parere*); *concepe*, cf. lat. *concupere*, care se conjugă ca *pricepe* (< lat. *percipere*)⁹. Subliniem și de astădată necesitatea de a trata ca o grupă aparte aceste verbe de conjugarea a III-a, care după temă se aseamănă mai mult cu verbele de conjugarea a II-a, decât cu cele de conjugarea a III-a. De fapt la amestecul dintre conjugarea a II-a și a III-a din partea acesteia din urmă participă numai verbele cu forme „slabe“, de felul lui *a face*, *a țese*, ceea ce se explică nu numai prin faptul că între cele două grupe de verbe, de conjugarea a II-a și a III-a, există foarte puține deosebiri în conjugare (la unele persoane la prezent indicativ și conjunctiv, precum și la imperativul plural¹⁰: cf. *tăcēm — tăcēți*, dar *făcem — făceți*), ci și prin asemănarea în privința temei, la cele două grupe de verbe. Dacă amestecul dintre cele două conjugări va duce cu timpul la dispariția uneia dintre ele, cum presupune acad. Iorgu Iordan¹¹, cea care va dispărea nu poate fi decât conjugarea a II-a, susținută doar de câteva verbe care nu au forme și după conjugarea a III-a¹².

Cu toată asemănarea dintre aceste categorii de verbe (de conjugările I, IV, II, III) în privința structurii lor morfologice, deosebirile dintre conjugări rămân: la tema prezentului se adaugă vocale — care pot fi numite sufixe — diferite pentru formarea temei perfectului: I. *-a* (*cînt-a — lucr-a*), IV. *-i* (*aux-i*) sau *-î* (*amăr-î*), II și III. *-u* (*tăc-u; cer-u*); un mare număr de verbe de conjugarea I și a IV-a au, la prezentul indicativ și conjunctiv, precum și la singular imperativ, sufixele *-ez-*, respectiv *-esc-* *-ăsc-* (cf. *lucrez; simțesc, amărăsc*).

Majoritatea verbelor de conjugarea a III-a (225 la A. Lombard¹³, cea, 200 la acad. Gr. C. Moisil¹⁴) se clasează, față de cele amintite înainte, cu totul aparte. Ele au trei teme distincte: a prezentului, a perfectului și a participiului. La toate tema perfectului se termină în *-se*. După tema participiului ele se împart în două grupe: a) cu tema în *-s* (la A. Lombard: 200 verbe¹⁵) ca *zice*: *zic-/zič-*, *zise-*, *zis-/ziș*¹⁶; b) cu tema participiului în *-t-*

⁹ A. Lombard (*Le verbe roumain*, II, Lund, 1955, p. 965) enumeră 21 de asemenea verbe la conjugarea a II-a — însă cele mai multe dintre ele sînt considerate acum de conjugarea a III-a (*ibid.*, p. 1110).

¹⁰ Cf. acad. Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană*, [București], 1956, p. 438.

¹¹ *Ibid.*, p. 437; cf. A. Lombard, *op. cit.*, II, p. 911—912.

¹² Acad. Iorgu Iordan constată că numai *avea*, *bea*, *durea*, *ședea* și *putea* nu se conjugă și după conjugarea a III-a (*op. cit.*, p. 438).

¹³ *Op. cit.*, II, p. 1110.

¹⁴ *Probleme puse de traducerea automată. Conjugarea verbelor în limba romînă scrisă*, în SCL, XI (1960), nr. 1, p. 20—21. Autorul le-a grupat în „Conjugarea în E“.

¹⁵ *Op. cit.*, II, p. 1110.

¹⁶ La aceste verbe participiul și supinul nu se „formează“ din tema perfectului, cum se afirmă în *Gramatica limbii romîne* a Academiei R.P.R. (vol. I, ed. a II-a, p. 248, 267, 268), ci dintr-o temă aparte. Considerăm că nu se poate vorbi la asemenea verbe de „sufixul participiului“ *-s* (vezi *ibid.*, p. 249, 267).

(cca. 25 de verbe¹⁷), ca *frige*, *frînge*: *frig-/frîg-*, *frîng-/frîng-*; *fripse-*, *frînse-*; *fript-/fript-*; *frînt-/frînt-*¹⁸.

Împărțirea verbelor în două grupe mari, după temele lor — adică, pe de o parte, cu o singură temă de bază, echivalentă cu a prezentului (verbele de conjugările I, a IV-a, a II-a și o parte [tipul *a cere*] din a III-a), și, pe de altă parte, cu trei teme (a prezentului, a perfectului, a participiului), se poate susține și cu argumente din derivație. Deocamdată vom aduce ca exemple numai derivatele cu sufixul corespunzător latinescului *-ura*.

În limba latină cu sufixul acesta sînt derivate, de la tema participiului, substantive de regulă abstracte, unele moștenite și în limba română: *calcat-ura* > *călcătură*, *fricatura* > *frecătură*, *fact-ura* > *făptură*, *unct-ura* > *untură*, *ars-ura* > *arsură* etc. Sufixul a devenit productiv și în limba română. Întrucît conjugarea I romînească era productivă și la ea, încă din vechime, a început flexiunea (și, ca urmare, și derivarea) să se bazeze pe o singură temă, echivalentă cu cea a prezentului, s-a extras un sufix *-ătur-* (*frec-ătură-ă*, *călc-ătur-ă*), care apare și în derivate din teme — egale cu a prezentului — de la verbele de conjugare a II-a și a III-a (de tipul *a face*): *căz-ătură*, *zăc-ătură*, *băt-ătură*, *cus-ătură*, *făc-ătură*, *țes-ătură* etc. Asemenea forme apar și în secolul al XVI-lea: *încep-ătură* „început, origine”, *pierz-ătură* „pierdere, nimicire, rălăcire”, *țuțură și țietură* „acțiunea de a păstra, de a scăpa”, *văzătură* etc.¹⁹

Derivate cu sufixul *-ătur-*, aplicat la o temă egală cu a prezentului apar și de la verbele de conjugare a III-a de tipul *a zice*: cf. *zic-ătură*, *deschiz-ătură*, *strîng-ătură*. Și acestea sînt vechi, căci sînt atestate în secolul al

¹⁷ A. Lombard, *op. cit.*, II, p. 1110.

¹⁸ Verbele din această grupă (tipul *a* și *b*) au fost — și dialectal, sînt și acum — și mai „neregulate”: forma persoanei I singular a perfectului simplu se termina în secolul al XVI-lea în *-ș(u)*: *aduș(u)* „adusei”, *aleș* „alesei”, *arș* „arsei”, *ascuș(u)* „ascunsei” etc. (O. Densusianu, *Istoria limbii romîne*, vol. II, București, 1961, p. 140; acad. A. Rosetti, *Limba romînă în secolele al XIII-lea—al XVI-lea*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1956, p. 145). Asemenea forme există și astăzi regional în dacoromînă (vezi acad. E. Petrovici, *Folclor din Valea Almăjului* în „Anuarul Arhivei de folclor”, III [1935]: *pus* „pusei”, *trimesș* „trimisei”, *dziș* „zisei”, *întorș* „întorsei” etc. [p. 38]), precum și în dialectele aromîn (vezi T. H. Capidan, *Aromînii*, București, 1932, p. 459—463) și meglenoromîn (idem, *Meglenoromînii*, I, București, 1925, p. 164—166). Formele de tipul *adusei*, *alesei*, sînt explicate prin analogie cu persoana a II-a singular (O. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 140; acad. A. Rosetti, *Istoria limbii romîne*, IV, București, 1941, p. 65). E mai bine însă, credem, să acceptăm presiunea exercitată de formele tuturor persoanelor (cf. finalul formelor din secolul al XVI-lea: sg. *-ș(u)*, *-se-ș(i)*, *-se-m*, *-se-t*, *-se-ră*). O. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 140), pentru a se ajunge la o temă unică în *-se-* (*aduse-*, *alese-*), după modelul celorlalte conjugări, inclusiv al perfectului „slab” al conjugării a III-a: *ceru-i* etc.).

¹⁹ Vezi O. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 219, 220, 221, 222.

Țuțură (<*ții-etură*, cu *ă*>*e*, după iot) este inexat explicat în DLRM („Din *ține*+suf. *-(i)tură*”), ca și de Luiza Seche, în Sufixul *-ură* (*-atură*, *-ătură*, *-etură*, *-itură*, *-sură*, *-tură* [sic]), în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă* (=SFC), vol. III, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1962, p. 188; cf. varianta *ținătură* (<*țin*+*ătură*).

XVI-lea (*înțeleg-ătură* „înțelegere, pricepere“²⁰) și în dialectul aromîn (*disclidz-ătură* „deschizătură“, *dzîc-ătură* „spusă, zicere“²¹). E posibil ca la crearea acestor forme să fi contribuit și derivatele cu sufixul *-ător* (cf. *deschizător, strîngător*); de la aceste verbe însă sînt, ni se pare, mai numeroase derivatele cu sufixul *-ătur-* aplicat la tema participiului: *împuns-ătură* (alături de *împunsură*), *muls-ătură* (alături de *mulsură*).

Avem numeroase derivate și de la verbele de conjugarea a IV-a; *trosnitură, plesnitură, ziditură* etc. Cu toate că sufixul *-itur-* (susținut de unii cercetători²²), extras din asemenea derivate, este extrem de rar²³, totuși credem că existența lui poate fi acceptată.

*

Deci sufixele *-atur-* (*-etur-*), *-itur-*, precum și derivatele de tipul *căz-ătură, zăc-ătură, băț-ătură, făc-ătură, cus-ătură* pledează pentru existența unei teme unice de bază la verbele de conjugările I, a IV-a, a II-a și o parte din a III-a (tip *a cere, a bate*); forme ca *împuns-ătură, mulș-ătură* cer recunoașterea, la o parte din verbele de conjugarea a III-a (tip *a zice, a frînge*), a temei participiului (deci, implicit, și a prezentului și a perfectului).

ОТНОСИТЕЛЬНО МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ РУМЫНСКИХ ГЛАГОЛОВ

(Резюме)

Автор приводит новые аргументы в связи с морфологической структурой румынских глаголов. Анализ флексии, а также некоторых производных доказывает правильность заключения: румынские глаголы I-го, IV-го, II-го, а также часть глаголов III-го спряжения (глаголы со „слабыми“ формами, как напр. *a cere*) имеют одну главную основу, равноценную основе настоящего времени; часть глаголов III-го спряжения (с „твёрдыми“ формами: а) *a zice*; б) *a frige*) имеют три главные основы: настоящего времени (*zic -|zič-*, *frig- |fri ĭ-*), прошедшего времени (*zise -*, *fripse-*) и причастия (*zis-|ziș-*, *fript- |fript-*).

²⁰ O. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 219.

²¹ G. Pascu, *Sufixele românești*, București, 1916, p. 62; Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromîn general și etimologic*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1963, s. v.

²² G. Pascu, *op. cit.*, p. 62; Florența Sădeanu, *Sufixele colective din limba romînă*, în SFC, III, 1962, p. 50; Luiza Seche, *art. cit.*, în SFC, III, 1962, p. 187 ș.u.

²³ Un exemplu sigur este *fărîmitură* (< *fărîm-+itur-*). G. Pascu citează derivatele *puitură și țîitură* (*op. cit.*, p. 62, 63). *Puitură* (= *puițură*) se explică însă din *pui-* (= *pun*) + *etur-ă*, ca și *țîitură* (cf. mai sus).

SUR LA STRUCTURE MORPHOLOGIQUE DES VERBES ROUMAINS

(Résumé)

L'auteur apporte de nouveaux arguments touchant la structure morphologique des verbes roumains. L'analyse de la flexion ainsi que de certains dérivés prouve la justesse de la conclusion suivante: les verbes roumains des Ière, IIe, IVe conjugaisons ainsi qu'une partie de ceux de la IIIe (verbes à formes „faibles“, comme *a cere*) ont un seul thème à base équivalente à celle du présent; une partie des verbes de la IIe conjugaison (à formes „fortes“: a) *a zice*; b) *a frige*) ont trois thèmes indépendants: du présent (*zic- /zič-, frig-/friğ-*), du parfait (*zise-, fripse-*) et du participe (*zis-/ziș-, fript-/fript-*).

UNELE PROBLEME ALE STUDIERII STILURILOR LIMBII CU AJUTORUL STATISTICII LINGVISTICE

de

B. KELEMEN

1. Analiza cantitativă a faptelor de limbă în studierea stilurilor limbii literare este una dintre metodele noi de cercetare. Se știe anume că toate stilurile limbii se folosesc de aceleași elemente constitutive ale limbii respective, de aceeași gramatică și de același fond principal lexical. Materialul de construcție — cuvintele de care dispune limba — poate fi folosit în diferite feluri, respectându-se însă normele generale ale gramaticii, cu alte cuvinte ele pot fi valorificate în limitele sistemului colectiv stabilit.

Bineînțeles, limba oferă posibilități aproape nelimitate de exprimare cu ajutorul acestor elemente de bază. Această calitate a limbii asigură modul de exprimare individual, fizionomia proprie limbii unui scriitor. Alegerea formelor și felul de îmbinare a elementelor limbii este un procedeu de creație. Prin acesta se realizează coloritul bogat și variat al operelor de literatură artistică de la un scriitor la altul, de la un gen literar la celălalt etc. Deosebirile dintre stilurile limbii literare se datoresc mijloacelor variate de exprimare¹.

2. Metoda cea mai răspândită și, putem adăuga, cea mai importantă în studierea stilurilor artistice constă în urmărirea calităților stilistice. Folosindu-se însă numai de această metodă nu putem da răspuns mulțumitor la toate problemele. Pe lângă această metodă, care va rămâne principala metodă de cercetare a stilurilor artistice, trebuie să aplicăm și altele noi. Rezultatele de pînă acum par a ne convinge că stilurile limbii literare (stilul științific, stilul beletristic, stilul administrativ, stilul publicistic), dar mai ales stilurile literaturii artistice, pot fi studiate cu bune rezultate și din punct de vedere cantitativ. Această metodă are la bază statistica lingvistică, una dintre ramurile lingvisticii matematice.

După cum am spus mai înainte, toate stilurile limbii literare au la îndemînă același fond lexical principal și aceeași structură gramaticală. Deosebirea dintre aceste stiluri se concretizează printre altele și în deosebirile can-

---

¹ Cu privire la aceste probleme vezi Boris Cazacu, *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1960, p. 11—51.

titative în întrebuințarea unor anumite cuvinte și construcții. Prin urmare, aplicarea metodei statisticii lingvistice nu poate decît să aducă contribuții la studierea acestor stiluri.

3. Studiarea cantitativă a faptelor de limbă poate fi multilaterală. Ea poate îmbrățișa lexicul, morfologia și sintaxa. La noi, atenția cercetătorilor a fost reținută mai ales de aspectul cantitativ al lexicului², dar întîlnim și analize care urmăresc, pe lîngă frecvența cuvintelor, și lungimea frazelor³.

Acad. Iorgu Iordan a arătat că diferitele stiluri prezintă atît deosebiri de vocabular, cît și deosebiri de frazeologie. Termenul de frazeologie este utilizat cu accepciunea de ambianță sau atmosferă de stilistică generală, „felul speciei de exprimare al omului de știință, al ideologului etc. . . .”⁴. Precizarea aceasta este utilă și din considerente de ordin metodologic. Anume, urmărind surprinderea caracteristicilor stilurilor limbii cu ajutorul statisticii lingvistice, trebuie să acordăm atenție și elementelor relaționale ale limbii, sintagmelor, propozițiilor și frazelor.

3. 1. În ceea ce privește statisticile lexicale, ele se limitează, în majoritatea lucrărilor, la așa-zisele cuvinte pline. Aceasta se datorește modelului oferit de P. Guiraud, care, studiind frecvența relativă a părților de vorbire în epoci diferite și la genuri diferite, nu s-a ocupat decît de „cele patru părți de vorbire” principale: substantive + verbe + adjective + adverbe, excluzînd așa-numitele cuvinte-instrumente gramaticale, articole, prepoziții, conjuncții, pronume etc.⁵. Considerăm că neglijarea cuvintelor din ultima categorie micșorează posibilitățile de cercetare chiar și în cazul analizelor limitate numai la unele genuri ale literaturii artistice. Rezerva noastră față de limitarea cercetării frecvenței părților vorbirii numai la cuvintele pline este și mai pronunțată cînd statistica lingvistică este folosită la stabilirea caracteristicilor diferitelor stiluri. Am arătat altă dată⁶ că cercetările efectuate cu ajutorul statisticii lexicale asupra cuvintelor pline trebuie extinse și asupra pronumelor.

Concluzia mea se bazează pe mai multe date statistice adunate în parte de studenții mei, în parte de Sanda Golopenția și Toma Pavel⁷. Am observat anume că raportul dintre cuvintele pline de aceeași categorie morfologică

² Cf. Valeriu Suteu, *Observații asupra frecvenței cuvintelor în operele unor scriitori romîni*, în SCL X (1959), nr. 3, p. 419—442; Sanda Golopenția și Toma Pavel, *Statistica și stilurile limbii*, în LR IX (1960), nr. 4, p. 58—65; E. Cîmpeanu, *Statistica pronumelor în poeziile lui M. Eminescu*, în CL VI (1961), nr. 2, p. 293—314; M. Grumăzescu, *Studiul asupra foneticii statistice a limbii romîne*, în „Comunicările Academiei Republicii Populare Romîne”. Tomul V (1955), nr. 10, 1429—37. Alexandra Rocerica-Alexandrescu, *Recherches statistiques sur l'initiale des mots en roumain*, în „Cahiers de linguistique théorique et appliquée” I (1962), p. 209—216.

³ Ileana Nelescu, Aurelia Stan și Ioan Stan, *Contribuții statistice la studiul paternității „Cîntării Romîniei”*, în CL VIII (1963), nr. 2, p. 329—342.

⁴ Acad. Iorgu Iordan, *Limbă literară (Privire generală)*, în LR III (1954), nr. 6, p. 60 și urm.

⁵ Pierre Guiraud, *Les caractères statistiques du vocabulaire. Essai de méthodologie*, Paris, 1954, p. 38 și urm.

⁶ Bela Kelemen, *Pronumele ca purtătoare ale caracteristicilor stilurilor limbii literare*, în CL IX (1964), nr. 1 p. 127—130.

⁷ *Loc cit.*; celelalte date au fost excerptate de foștii mei studenți Ana Barabaș, Eugen Stan și Titiana Suciuc.

din textele de literatură artistică și din cele de literatură științifică oscilează în funcție de texte și de autori. Astfel, în materialul selectiv scos din romanul *Străinul* de T. Popovici, cât și din *La miezul nopții va cădea o stea* de Th. Constantin, raportul este în favoarea verbului (24,72% și 23,05% verbe și 21% și 22,30% substantive), iar în textele științifice cu care au fost comparate, anume *Folosirea izotopilor radioactivi în știință și tehnică*, București, 1960, respectiv *Despre teoria proceselor de polimerizare și polimerizarea acetilenei*, Ed. Acad. R.P.R. 1957, raportul este în favoarea substantivelor (36,36% și 41,70% substantive și 12,04% și 11,65% verbe). Acesta este și raportul obținut de Sanda Golopenția și Toma Pavel⁸. În schimb, într-un text selectiv de egală lungime cu cele de mai sus (=2 000 cuvinte), luat din proza lui Pavel Dan, *Urcan bătrînul și Jufa*, raportul este în favoarea substantivelor (26,15% substantive și 18,2% verbe), ca și în textele științifice.

Această instabilitate a raportului persistă și la adjective. Dacă adjectivele excerptate din romanul lui T. Popovici și din cel al lui Th. Constantin cunosc o frecvență mai mică (6,08%, respectiv 5,55%) decât cele excerptate din *Folosirea izotopilor... și Despre teoria proceselor de polimerizare...* (14,24%, respectiv 8,20%), statistica făcută de Sanda Golopenția și Toma Pavel prezintă un echilibru relativ între numărul adjectivelor din textele beletristice, el oscilând peste tot în jurul lui 13%⁹.

Nici numărul adverbelor nu prezintă un raport constant¹⁰.

Dintre cele cinci părți de vorbire supuse analizei, (substantiv, adjectiv, verb, adverb, pronume), numai pronumelă prezintă note caracteristice constante pentru stilul științific și pentru cel al literaturii artistice. Pronumele sînt prezente în toate textele de literatură artistică într-o măsură cu mult mai mare decât în textele științifice arătate mai sus. Concludente sînt în această privință cifrele care indică procentajul de prezență al pronumelor în cele cinci texte selective analizate de noi: *Străinul* 14,76%, *La miezul nopții va cădea o stea* 11,50%, *Urcan bătrînul și Jufa* 11,15%, iar *Folosirea izotopilor...* 3,92%, *Despre teoria proceselor de polimerizare...* 3,75%.

Pe lângă acest decalaj, pronumele prezintă și alte diferențieri de la un stil la altul, care pot fi caracteristice. Stilul literaturii artistice preferă pronumele personale. Față de totalul pronomelor din aceste texte, pronumele personale cunosc următoarea frecvență procentuală: *Străinul* 68,29%, *La miezul nopții va cădea o stea* 39,13%, iar în *Folosirea izotopilor...* 22,47%, *Despre teoria proceselor de polimerizare...* 18,66%. Deosebiri, deci note caracteristice similare, se conturează la analiza repartiției pronomelor personale de diferite persoane, a formelor conjuncte de la acuzativ și dativ etc.

Statistica pronomelor confirmă din plin utilitatea analizei și a acestei părți de vorbire, în special la studierea stilurilor limbii literare.

3. 2. Am arătat mai sus [2] că, aplicînd statistica lingvistică la analiza stilurilor, nu trebuie neglijate nici elementele relaționale ale limbii. Lingvistul ajunge în această direcție într-un câmp de cercetare foarte larg. Lungimea frazelor, raportul coordonării și al subordonării, frecvența diferitelor propo-

⁸ Loc. cit.

⁹ Loc. cit.

¹⁰ Cf. Bela Kelemen, loc. cit.

ziții subordonate, topica cuvintelor, sintagmele, sintaxa diferitelor părți de vorbire și altele sînt tot atîtea probleme a căror studiere poate aduce noi contribuții la dezvoltarea lingvisticii.

Să ne oprim numai la una dintre aceste probleme, anume la construcțiile atributive. Materialul excerptat din *Străinul* și din *Folosirea izotopilor...* ne furnizează informații interesante și nebaneuite. La Titus Popovici, în pasajul studiat, s-au înregistrat 193 de atribute, dintre care 58 (30,05%) atribute substantivale, și 135 (69,94%) atribute adjectivale. În fragmentul de stil științific de egală lungime cu cel literar s-au găsit 711 atribute, adică cu 3,67 ori mai multe, cu o repartitie mai echilibrată. Dintre ele, 344 (48,38%) sînt atribute substantivale și 367 (51,61%) atribute adjectivale.

Urmărind felul atributelor substantivale ne surprinde că în amîndouă stilurile prevalează atributele genitivale, în cel beletristic în proporție de 43,10%, iar în cel științific într-o proporție mai mare, de 62,20%. Atributele prepoziționale nu prezintă decalaj de la un text la celălalt. Diferența mare constatată la atributele genitivale se echilibrează la categoria atributului apozitional, care în proza artistică cunoaște o frecvență de 30,68% față de totalul atributelor substantivale, pe cînd în proza științifică nu are decît o frecvență de 3,77%.

Analiza atributelor adjectivale confirmă în parte părerea noastră că construcțiile atributive sînt purtătoare de caracteristici ale diferitelor stiluri, în același timp, pe de altă parte, ele ne atrag atenția și asupra unor probleme de metodă.

Cifric, atributele adjectivale prezintă următoarea repartitie: în proza artistică 71,11% atribute exprimate prin adjective, 16,29% atribute exprimate prin pronume, 12,59% atribute exprimate prin numerale. În ordinea de mai sus, în proza științifică atributele adjectivale sînt reprezentate în următoarea proporție: 89,39%, 7,35% și 3,26%. Vedem prin urmare că o diferențiere esențială nu există decît între atributele exprimate prin pronume, acestea fiind în număr mai mare în stilul artistico-literar. Ce-i drept, o diferență de aceeași proporție se constată și între atributele exprimate printr-un numeral. Acestea din urmă însă nu pot fi considerate ca general valabile, deoarece într-un tratat de fizică sau de matematică proporția poate să se modifice.

Se poate susține deocamdată că stilul științific este mai bogat în construcții atributive. Dintre diferitele feluri de atribute cele substantivale în genitiv par a fi mai frecvente în stilul științific, iar cele adjectivale exprimate printr-un pronume sînt mai frecvente în stilul literaturii artistice.

4. Din analizele și datele de mai sus se degajă cîteva *concluzii* cu privire la studierea stilurilor limbii cu ajutorul statisticii lingvistice.

4. 1. La studierea stilurilor limbii literare cu ajutorul statisticii lingvistice, cercetările nu se pot limita, fără riscul de a scădea posibilitățile de interpretare, numai la cuvintele pline, ci ele trebuie extinse și la pronume. Acestea, deși sînt elemente lexicale de structură, în funcție de context și de frecvența mai mare sau mai mică a unor pronume (de exemplu a pronomelor personale față de cele relative) pot constitui o notă distinctivă a stilului literaturii artistice.

4. 2. Cercetările nu pot neglija nici elementele relaționale, deoarece diferențele stiluri prezintă pe lângă deosebiri de vocabular, și deosebiri de frazeologie multilaterale.

4. 3. După cum stilul literaturii artistice prezintă diferențieri în funcție de conținutul creației respective și de genuri, și stilul științific variază, în funcție de domeniul de cercetare, atât în privința elementelor de construcție, a cuvintelor, cât și a elementelor relaționale, a sintagmelor, propozițiilor, frazelor. De aceea, concluziile nu pot fi deocamdată valabile decât pentru disciplina respectivă, uneori chiar numai pentru o ramură a acestei discipline.

Concluziile general valabile nu pot fi trase decât în posesia unui număr mare de date statistice. Cu cât cifrele noastre sînt mai mari cu atât rezultatele cercetărilor noastre sînt mai reale și mai obiective.

4. 4. Aplicarea statisticii lingvistice în studiile de lingvistică, în general, și în cercetarea stilurilor limbii literare, în special, îmbogățește metodele de cercetare și aduce o mai mare precizie în aprecierea faptelor și fenomenelor de limbă.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ СТИЛЕЙ ЯЗЫКА ПРИ ПОМОЩИ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ СТАТИСТИКИ

(Резюме).

Автор показывает, что все стили языка пользуются теми же составными элементами, той же грамматикой и тем же основным словарным фондом. Однако язык предоставляет почти неограниченные возможности выражения при помощи этих основных элементов. Выбор форм и способ сочетания элементов языка являются приемом творчества. Этим путем осуществляется богатый и разнообразный колорит художественных и научных произведений.

Основным методом исследования стилей языка является анализ стилистических качеств. Помимо этого метода, следует применять и другой метод. Таким образом, стили литературного языка (научный, беллетристический, административный и публицистический) можно изучать с точки зрения количественной. В основе этого метода лежит лингвистическая статистика.

Затем автор говорит о том, что количественное изучение языковых фактов должно распространяться как на слова, так и на связочные элементы.

В отношении количественного анализа лексики, автор, — подобно тому, как он показал это в другом исследовании, — придерживается мнения о том, что исследования не могут останавливаться, главным образом, на изучении стилей литературного языка, на так называемых „полных“ словах, как предлагает П. Гиро, а их следует распространять и на местоимения, которые являются носителями характеристики стилей.

Занимаясь количественным анализом связочных элементов, автор останавливается на атрибутивных оборотах. Он приходит к заключению, что анализируемый научный текст богаче атрибутивными оборотами беллетристического. Из различных видов определений, в научном стиле кажутся более часто встречающимися определения, которые выражены именем существительным в родительном падеже, а определения, выраженные местоимением, чаще встречаются в стиле художественной литературы.

В заключении автор показывает, что при количественном изучении стилей литературного языка необходимо анализировать, помимо полных слов, и местоимения, а также связочные элементы (синтагмы, простые и сложные предложения). Подчеркивается также, что подобно тому, как стиль художественной литературы представляет различия в зависимости от содержания соответствующего произведения и от жанра, и научный стиль изменяется в зависимости от области исследования.

Наконец, автор утверждает, что применение лингвистической статистики к лингвистическим исследованиям, вообще, и к исследованию стилей литературного языка; в частности, обогащает методы исследования и приводит большие уточнения в оценке языковых фактов и явлений.

QUELQUES PROBLÈMES RELATIFS À L'ÉTUDE DES STYLES DE LANGUE À L'AIDE DE LA STATISTIQUE LINGUISTIQUE

(Résumé)

L'auteur montre que tous les styles de langue ou langages spéciaux utilisent les mêmes éléments constitutifs de la langue, la même grammaire et le même fonds principal de lexique. Mais la langue offre des possibilités d'expression pratiquement illimitées à l'aide de ces éléments fondamentaux. Le choix des formes et le mode de combinaison des éléments de la langue constituent un procédé de création; c'est ainsi que s'obtiennent les nuances riches et variées des oeuvres littéraires et scientifiques.

La méthode fondamentale pour étudier les styles de langue est l'analyse des qualités stylistiques. Mais il faut appliquer aussi une autre méthode: en effet, les styles de la langue „littéraire“ (styles scientifique, artistique, administratif, le style de la presse) peuvent être étudiés également d'un point de vue quantitatif. Cette méthode est fondée sur la statistique linguistique.

L'auteur développe ensuite l'idée que l'étude quantitative de ces faits de langue doit porter aussi bien sur les mots que sur les éléments relationnels.

Relativement à l'analyse quantitative du lexique, l'auteur est d'avis, comme il l'a montré dans une étude antérieure, que les recherches ne sauraient se borner, particulièrement dans l'étude des styles de la langue littéraire, aux mots dits pleins, ainsi que le préconise P. Guiraud, mais qu'elles doivent être étendues aux pronoms, qui sont porteurs de caractéristiques des styles.

Touchant l'analyse quantitative des éléments relationnels, l'auteur s'arrête un moment aux constructions attributives. Sa conclusion est qu'un texte scientifique analysé est plus riche en constructions attributives qu'un texte artistique. Entre les différentes sortes d'attributs, les compléments déterminatifs composés de substantifs au génitif paraissent être plus fréquents dans le style scientifique, et ceux qui s'expriment par un pronom sont plus fréquents dans le style littéraire proprement dit (artistique).

Les conclusions montrent la nécessité, dans l'étude quantitative des styles de la langue littéraire, d'étudier outre les mots pleins les pronoms ainsi que les éléments relationnels (syntagmes, propositions, phrases). Elles soulignent aussi le fait suivant: de même que le style artistique présente des variations suivant le contenu du texte respectif et suivant le genre littéraire, le style scientifique varie également en fonction du domaine de recherche.

L'auteur soutient enfin que l'application de la statistique aux études de linguistique en général et à l'étude des styles de la langue littéraire en particulier est un enrichissement pour les méthodes de recherche et apporte des précisions plus poussées quant à l'appréciation des faits et phénomènes de langue.

О ВИДОВЫХ ОТТЕНКАХ У ОТГЛАГОЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

А. ГИЖИЦКАЯ и О. ВИНЦЕЛЕР

Известно, что категория вида, по определению многих лингвистов¹, указывает на то, как представлено действие с точки зрения объёма и целостности. Совершенный вид передаёт действие во всей его полноте, а несовершенный вид — в его конкретном проявлении на определённом этапе его развития, т. е. в неполном объёме. Для более ясного понимания категории вида необходимо, чтобы она была изучена со всем „её значительным разнообразием не только в формальном, но и в функционально-семантическом отношении”,².

Известно также, что глаголы выражают действие или состояние, как процесс, но „Свойства, действия и состояния могут быть в сознании отвлечены от предмета, являющегося их носителем, и выражены в языке самостоятельными словами предметного значения, т. е. существительными”,³.

То, что и существительные выражают действие и состояние было отмечено ещё М. В. Ломоносовым, но первым, кто обратил внимание на оттенки видового различия у некоторых групп существительных, обозначающих действие, был Ф. И. Буслаев, который, однако, не останавливался специально на этой проблеме, а лишь мимоходом в главе о видах и залогах глагола говорит следующее: „...признак вида остаётся иногда в именах отглагольных”⁴, и приводит несколько примеров. Позже и другие лингвисты затрагивали косвенно вопрос об остатках вида у имён в разделах, посвящённых либо категории вида глаголов, либо словообразованию имён существительных и прилагательных. Но надо упомянуть, что до сих пор этот вопрос не являлся предметом специального исследования и поэтому ещё не выяснен полностью. Так, например; Д. Н. Овсяннико-Куликовский касается

¹ Отметим, что по вопросу об определении вида в настоящее время проходят дискуссии, но мы останавливаться на этих спорах не будем.

² *Вопросы глагольного вида*, сборник, Изд. иностр. лит. М., 1962, стр. 32.

³ *Современный русский язык. Морфология*, Изд. Московского университета, 1952, стр. 251.

⁴ Ф. И. Буслаев, *Историческая грамматика*. М., 1959, стр. 103.

этого вопроса, говоря о переходе категории вида глагола на причастие и деепричастие. Он пишет: „Видовые отличия от глагола переходят не только на причастия и деепричастия, но переходят и на отглагольные существительные, например, бросать, бросающий, бросаю, бросание... прочесть, прочтя, по прочтении”...⁵

Эти идеи были подхвачены и другими учёными, в том числе и А. М. Пешковским, который натолкнул нас на мысль написать данную работу. Однако и Пешковский лишь попутно упоминает об оттенках категории вида у существительных в связи с смешением частей речи. Он утверждает, что существуют отдельные категории, свойственные определённой части речи, которые, однако, распространяются, в какой-то мере, и на другие части речи. „То, что объединяет глагольные существительные, прилагательные и наречия с глаголом, — говорит Пешковский, — это категория вида (точнее *различные*, „видовые категории)”⁶.

Для большей ясности далее он уточняет, что речь идёт только о словах, образованных от глагольных *корней*, обозначающих процесс (действие или состояние)⁷, и говорит: „... в той или иной мере категория вида оказывается свойственной и существительным...”⁸.

Академик В. В. Виноградов в книге „Русский язык”, в разделе о суффиксах существительных среднего рода *-нь(е)*, *-ни(е)*, *-ени(е)*, указывает, что эти существительные образованы как от глаголов совершенного вида, так и от глаголов несовершенного вида и выражают действие, с которым „... тесно связаны понятия результата, продукта действия”⁹.

Анализируя суффиксы, выражающие действие, он неизбежно наталкивается и на вопрос о категории вида у существительных, к которой он относится отрицательно. „Многие думают, — пишет акад. В. В. Виноградов, — что в отглагольных именах существительных на *-ние* ещё сохраняются видовые оттенки глагола, хотя и в ослабленном виде ... Это представление обманчиво”.

Однако многочисленные примеры живого языка привели акад. В. В. Виноградова к непоследовательности и заставили его признать существование парности в именах существительных, значит привели

⁵ Д. Н. Овсяннико-Куликовский и П. Н. Сакулин, *Практический синтаксис русского языка*, С-Петербург, 1912, стр. 205.

⁶ А. М. Пешковский, *Русский синтаксис в научном освещении*, М., 1956, стр. 104.

⁷ Там же, стр. 111, 112.

⁸ Возникает вопрос, все ли существительные, образованные от корней глаголов, принадлежали к тому же виду, к которому относятся в настоящее время глаголы. Ответ на этот вопрос может быть следующим: далеко не все существительные возникли из первообразных глаголов, большинство из них образовано от производных глаголов. Следовательно, они могут иметь другой вид, несовпадающий с видом корневого глагола. Кроме того, коррелятивная пара, приводимая нами, даётся не с целью восстановления видовой пары совершенности или несовершенности, а для того, чтобы доказать существование оттенка выражения действия у существительных, которые также могут быть совершенными или несовершенными, но не обязательно парными.

⁹ В. В. Виноградов, *Русский язык*, Учпедгиз, М.-Л., 1947, стр. 117.

его к признанию наличия оттенков категории вида. „Правда, — пишет он, — суффиксы: *-вани* —, *-и(ы)вани-*, *-ани-* обозначают длительное или кратное действие. Морфемы *-ва-*, *-ива-*, *-ыва-*, (редко *-а-*) соотносительно с *-е(ни-)* и в системе существительных сохраняют оттенок кратности, длительности”¹⁰. Даже и некоторые примеры, приведённые академиком В. В. Виноградовым, опровергают его первоначальное утверждение об „обманчивости” существования оттенков вида у существительных. Он цитирует следующее предложение из романа „Идиот” Ф. М. Достоевского: „Дело в жизни, в одной жизни, — в *открывании* её, непрерывном и вечном, а совсем не в *открытии*.” Этот пример явно доказывает, что между словами *открытие* и *открывание* есть семантические и грамматические отличия, что их нельзя заменить одно другим без того, чтобы не исказить смысл предложения. И другие примеры, приведённые акад. В. В. Виноградовым (*растяжение* — *растягивание*, *укрытие* — *укрывание* и т. д.), указывают на нюансы длительности — недлительности, законченности — незаконченности действия, т. е. на наличие оттенков категории вида.

Этот вопрос затрагивается также косвенно в главе „Образование существительных” Н. М. Шанским, но он высказывается утвердительно, без колебаний о том, что „В ряде случаев в них (т. е. в существительных со значением действия — А. Г. и О. В.) сохраняются отдельные оттенки категории вида”¹¹.

На основе вышеприведённых мнений разных учёных можно сказать, что вопросом об оттенках категории вида у имён существительных специально ещё никто не занимался. Показательны в этом отношении слова акад. В. В. Виноградова: „Вся система живых семантикоморфологических соотношений, связанных с этим кругом явлений (т. е. видовые оттенки у существительных — А. Г. и О. В.) в современном русском языке, очень мало изучена”¹².

Имена существительные с семантической точки зрения чрезвычайно разнообразны. Имея общее предметное значение, они могут обозначать не только конкретные предметы и явления объективной действительности, но и разные отвлечённые понятия. Среди существительных выделяются в особую группу отглагольные имена, характерной чертой которых является обозначение действия и состояния.

В отличие от глаголов, которые выражают действие или состояние, развёртывающиеся во времени и тесно связанные с производителем, в отглагольных именах действие или состояние выражаются более отвлечённо, т. е. они не связаны непосредственно с производителем, не обладают способностью включать действие или состояние в настоящее, прошлое или будущее время. Сравните, например:

Печатать (печатаю, печатал, буду печатать) и *печатание*

¹⁰ Там же, стр. 118.

¹¹ Е. М. Галкина-Федорук, К. В. Горщикова, М. Н. Шанский, *Современный русский язык*, М., 1958, стр. 240.

¹² В. В. Виноградов, *Русский язык*, Учпедгиз, М.—Л., 1947, стр. 119.

гореть (горит, горел, будет гореть) и *горение*.

Большинство этих существительных, обозначая преимущественно отвлечённые понятия, не способны к образованию формы множественного числа и, вследствие этого, они не могут сочетаться с числительными.

Например: *рассмотрение, написание, сжатие* и др.

Немало трудов посвящено словообразованию отглагольных существительных, выяснению их грамматических особенностей. Но для раскрытия многогранности отглагольных имён не достаточно ограничиться вопросами их словообразования, их структуры, а необходимо уделить наибольшее внимание их близости к исходным глаголам, близость, которая проявляется не только в сохранении значений действия или состояния, но и в передаче семантических оттенков, свойственных исходным глаголам.

В процессе субстантивизаций глаголов сохраняются определённые семантические оттенки исходного глагола, тесно связанные с его основными видовыми значениями. Такие качественные и количественные характеристики глагольного действия, как завершенность — незавершенность, результативность — нерезультативность, длительность — недлительность сопутствуют не только глаголам, но иногда и отглагольным существительным. Наличие данных оттенков внутри отглагольных имён позволяет поставить вопрос о сохранении, в ряде случаев, в современном русском языке видовых значений глаголов, вопрос, связанный с целым комплексом разных аспектов, среди которых надо упомянуть, в первую очередь, семантику отглагольных имён.

Семантический параллелизм глаголов и отглагольных имён можно установить, прежде всего, в отношении главного значения этих существительных, а именно, в значении действия или состояния. Но, при более внимательном анализе, мы легко замечаем, что значение действия или состояния выражается не одинаково. Некоторым существительным свойственно обозначение действия более длительного характера, другим, наоборот, свойственно значение однократного действия или же результативности действия.

Как отмечает Л. Г. Свердлов, видовые значения „выявлялись в отглагольных именах существительных на *-ние* в этот период (т.е. в XVIII веке) как живая категория, охватывающая широкие пласты изучаемых слов”¹³. Это показывает, что в XVIII веке отглагольные существительные были семантически тесно связаны с глаголом и передавали почти всю систему его значений. В современном же русском языке картина немного иная. Вследствие нарушения существовавшей когда-то видовой корреляции между существительным и глаголом, произошёл семантический отрыв имён действия от глагола, который охватил значительную часть существительных. Так, например, существительные: *событие, имение, растение, отношение, зрение, постано-*

¹³ Л. Г. Свердлов, *Семантика отглагольных имён существительных на -ние*, — *ние*, — *тие* в русском языке, в журнале „ Научные доклады высшей школы”, филологические науки, 1961, № 2, стр. 26.

вление, прошение и др. отошли от глагола с семантической точки зрения. Но степень отрыва существительных от глагола различна: Некоторые существительные полностью утратили способность выражать значение действия (*растение, имение*), другие сохранили значение действия, но не употребляются в современном русском языке в этом значении, являясь устаревшими (*отвращение, явление*), а третьи, сохранив значение действия, сократили количество значений исходного глагола (*взятие, приношение*). Значительная часть отглагольных имён современного русского языка сохранила способность передавать не только значения действия, но и различные видовые оттенки.

С семантической точки зрения наблюдаются следующие оттенки категории вида у отглагольных существительных: 1) оттенок длительности и повторяемости действия; 2) оттенок законченности, результативности действия. Сюда же можно отнести подгруппу, выражающую оттенок предельной концентрации процесса (по словам Пешковского «отенок процесса, собранного в «точку»»¹⁴).

1) Отенок длительности или повторяемости процесса характерен таким существительным, как: *чтение, умирание, рассматривание, рассказывание, прыгание, оказывание, выписывание, выкашивание* и др. То, что они обозначают более длительное действие или его повторение, доказывает, что их исходными основами являются глаголы несовершенного вида (*читать, умирать, рассматривать, рассказывать* и др.). Пары этих существительных имеют производящую основу от формы совершенного вида. Сравните, например: *рассказывание — рассказ происшествия, выкашивание — выкос сена, оказывание — оказание помощи*. Когда мы говорим *рассказывание* происшествия или *оказывание* помощи, мы понимаем, что действие, выраженное этими именами существительными, растянуто, осуществляется на более длительном протяжении времени, что характерно категории несовершенного вида. Несомненно, эти имена передают оттенок, свойственный глаголам *рассказывать, оказывать* и т. д. Это служит доказательством того факта, что при субстантивизации глагола сохранилось, наряду со значением действия, и значение несовершенного вида. Отенок длительности, как остаток несовершенного вида, особенно легко замечается в тех случаях, когда есть возможность сопоставить пары существительных с их исходными глаголами: *рассказывание — рассказывать, рассказ — рассказать, выкашивание-выкашивать, выкос — выкосить, оказывание — оказывать, оказание — оказать*.

2) В отличие от этих имён, целому ряду существительных характерен оттенок законченности, результативности действия. Например: *овладение, вылет, взлёт, сжатие, поднятие, отправка, вспашка* и др. Действие, выраженное такими существительными, представляется нам законченным, доведённым до конца, завершённым во времени. Отенок завершённости действия сказывается в том, что при употреблении таких существительных мы мыслим действие, доведённое до конца. Это зна-

¹⁴ А. М. Пешковский, *Русский синтаксис в научном освещении*, М., 1956, стр. 112.

чение можно передать глаголом. Например: *овладение* русским языком (это значит, что субъект *овладел* русским языком); *вылет* самолёта (значит: самолёт *вылетел*); *сжатие* руки (значит: руку *сжали*); *поднятие* флага (значит: флаг *подняли*). Стало быть, смысл данных существительных передаётся в точности лишь глаголами совершенного вида. Когда говорим *овладение*, мы не мыслим *владеет* вообще, а понимаем, что процесс действия завершен.

Особой группой имён, образованных от бесприставочных глагольных основ, является ряд существительных, обозначающих единичный, однократный акт или продукт действия. Сравните: *прыжок* — *прыгание*, *скачок* — *скакание*, *кивок* — *кивание*, *зевок* — *зевание*, *щелчок* — *щелкание*, *мазок* — *мазание* и др. При попытке сопоставить эти существительные с глаголами, можно заметить, что данный оттенок предельной концентрации процесса передаётся только при помощи глаголов совершенного вида. Когда мы говорим *прыжок*, *зевок*, *щелчок* и т. д. понимаем, что кто-то *прыгнул*, *зевнул*, *щёлкнул*; а не *прыгал*, *зевал*, *щёлкал*, т. е. мы используем глаголы совершенного, а не несовершенного вида. Семантические оттенки однократности, мгновенности действия, свойственные данным существительным, передались именно от глаголов совершенного вида. То, что при субстантивизации глаголов не утратились оттенки категории вида, доказывает тот факт, что их нельзя заменить соответствующими парами — *прыгание*, *зевание*, *щёлкание*, которым, в отличие от первых, характерны другие семантические оттенки — длительности, повторяемости процесса. Следует также отметить, что такие существительные в единственном числе не допускают употребления переходных глаголов несовершенного вида. Он *сделал* прыжок (нельзя сказать *делал* прыжок); он *набросил* мазок (нельзя сказать *набрасывал* мазок); он *дал* щелчок (но не *давал* щелчок). То, что во множественном числе при них могут находиться глаголы несовершенного вида, т. е. мы можем сказать: он *делал* прыжки, *набрасывал* мазки, *давал* щелчки — отнюдь не изменяет основного видового значения этих имён. В таких сочетаниях глаголы несовершенного вида указывают лишь на повторяемость данных актов действия, а существительные сохраняют свойственный им оттенок однократности, ограниченности во времени.

Особенно ярко проявляются видовые оттенки в тех случаях, когда существуют соотносительные пары слов, образованные от основ разных по виду глаголов. Например: *печатание* — *печатать*; *напечатание* — *напечатать*; *владение* — *владеть*; *овладение* — *овладеть*; *писание* — *писать*; *написание* — *написать*; *снятие* — *снимать*; *снятие* — *снять*; *закрывание* — *закрывать*; *закрывание* — *закрывать*. Являясь производными от основ глаголов несовершенного вида, существительные первой группы сохраняют, помимо значения действия, и оттенок либо более продолжительного действия (*закрывание*, *снятие*), либо оттенок незавершённости действия, который переплетается со значением более длительного развёртывания действия (*писание*, *владение*). С другой стороны, такие существительные, как *овладение*, *написание*, *снятие*, *закрывание*, производной основой которых являются глаголы совершенного вида, резко

отличаются от первых. Отличие состоит в том, что при субстантивизации глагол передаёт существительному не только общее значение действия, развёртывающегося без всякого разграничения, но и значение, свойственное категории совершенного вида. Это значение представляется как действие, сосредоточенное в каком-то пределе совершения — либо это момент возникновения действия, либо момент завершения, результата действия. Следует также отметить, что именам, производным от основ совершенного вида, свойственна ещё способность соединять значения результативности с представлением о предшествующей длительности действия. Например, при помощи таких существительных, как *напечатание, овладение, написание*, мы выражаем действие, доведённое до конца, завершённое. Но при этом надо иметь в виду, что результативности, выраженной этими существительными, предшествовало действие, растянутое во времени, длительное. Именно в способности указания на предел, на завершение действия, а не на само течение его сказывается в существительном категория совершенного вида. Этой возможности лишены существительные первой группы. В таких сочетаниях как *печатание* газеты, *владение* языком, *закрывание* дверей отглагольные имена выражают развёртывание действия или его повторяемость, но ни в коем случае его завершённости, его предел. Поэтому такие существительные, как *снятие, написание, закрытие, напечатание* не могут сочетаться со словами типа *частое, длительное*. Нельзя сказать *длительное написание* или *частое закрытие*. Возможностью сочетаться с такими словами обладают существительные первой группы: *длительное* писание *работы*, *частое* *закрывание и открывание* *дверей* и т. д. Ограниченность сочетания данных имён со словами, указывающими на длительность или повторяемость, можно предписать лишь тому факту, что в них сохраняется в более трудноуловимой, в завуалированной форме категория вида.

По морфологическим признакам группа данных имён распадается на несколько подразделений:

1) наблюдаются пары: *писание — написание*, *владение — овладение*, *печатание — напечатание* и др.

Было уже сказано, что их производными основами являются глаголы разных видов. Структура этих имён определена соответствующими глаголами. Завершёность действия выражается в данных существительных тем же средством, что и в глаголе, т. е. *префиксацией*. Известно, что к числу продуктивных типов видовой корреляции примыкает и соотношение бесприставочных и приставочных глаголов. В ряде случаев, в качестве носителя грамматического значения совершенного вида, выступают формообразовательные приставки. Они являются грамматическим средством образования форм совершенного вида. Наличие таких видовых префиксов у имён действия определяет оттенки категории совершенного вида (*овладение, напечатание, сформирование*).

2) Структура значительного количества соотносительных пар имён определяется *суффиксацией*, которая является носителем видовых значений: *всплывание (всплывать) — всплытие (всплыть)*; *вскрывание (вскры-*

вать) — *вскрытие* (*вскрыть*); *вливание* (*вливать*) — *влитие* (*влисть*), и др.

При сопоставлении пар данных имён легко можно обнаружить не только семантические оттенки, отличающие одну группу от другой, но и различную структуру этих имён. Наличие суффиксов *-ыва-*, *-ва-*, реже *-а-* проводит чёткую грань между существительными типа — *всплывание* — *всплытие*. Являясь носителями значений глаголов несовершенного вида, суффиксы — *ыва-*, *-ва-*, *-а-* сохраняют и в существительных оттенки, свойственные категории несовершенного вида. Им противопоставляются такие существительные, как *всплытие*, *вскрытие* и др., носящие значение завершенного, законченного действия. Они отличаются от первых наличием суффикса *-тие*.

3) Другую разновидность парности обнаруживаем в следующих словах: *выписание*; — *выписка*; *замазывание* — *замазка*; *вырабатывание* — *выработка*, *отправление* — *отправка* и др. На этот раз имена существительные второй группы явно представляют результат действия.

4) Помимо групп, рассмотренных выше, следует обратить внимание на такие пары существительных: *вылетание* — *вылет*, *выбирание* — *выбор*, *пересматривание* — *пересмотр* и др. Существительным этой подгруппы, обозначающим длительность и имеющим суффикс *-ание*, соответствуют пары с оттенком совершенного вида, характеризующиеся отсутствием суффиксации.

5) И, наконец, последняя подгруппа парных существительных: *взыскание* — *взыскание*, *присваивание* — *присвоение*, *врезывание* — *врезание* и др.

Отличительной чертой этой подгруппы существительных является очень продуктивный суффикс *-ние* (*-ение*), образующий, как правило, имена действия. В данных парах, в отличие от вышеотмеченных четырёх подгрупп, различительным морфологическим признаком длительности, точно как и в глаголах, являются суффиксы *-ва-*, *-ыва-*, *-ива-*, при сохранении тех же префиксов и одного из суффиксов *-ание* или *-ение*.

Наряду с именами действия, имеющими соотносительные пары с разными семантическими оттенками, встречаются такие пары существительных, в которых видовые оттенки трудно уловить. Данные существительные в определённой степени отошли от соотносительных им глаголов, и поэтому они утратили способность передачи оттенков категории вида. К таким существительным относятся: *приобретание* (*приобретать*) — *приобретение* (*приобрести*); *произношение* (*произносить*) — *произнесение* (*произнести*); *приношение* (*приносить*) — *принесение* (*принести*) и др.

Большую группу представляют имена, производные от основ несовершенного вида, не имеющие соотносительных пар совершенного вида. В этих именах длительность, повторяемость действия определяется суффиксацией: *барактанье* — *барактаться*, *дрожание* — *дрожать*, *умирание* — *умирать*, *вставание* — *вставать* и др.

Более ограничено количество имён, производных от основ совершенного вида, в которых категория вида проявляется в значении законченности действия. Это объясняется тем, что бессуффиксальные глаголы совершенного вида в современном русском языке малопродук-

тивны в области образования имён. В этом отношении показательны примеры: *взятие — взять; решение — решить; нанесение — нанести* и др.

Интересно отметить и то, что у отглагольных имён нередко замечается переплетение различных оттенков. Так, например, одно и то же существительное может иметь оттенок начала и продолжительности действия (*засимание, засыпание*) или оттенок завершенности и направления действия наружу (*выписка, всплытие*) или внутрь (*вписка, врезание*) и др. Определющим элементом в данном случае является *аффиксация*.

Как видно из рассмотренных примеров, в процессе субстантивизации глагол передал существительным, наряду с различными оттенками действия или состояния, и полисемантическую приставок.

Итак, из вышеизложенного материала вытекает, что в процессе субстантивизации глаголы передают именам существительным определённые семантические оттенки, которые являются носителями категории вида, а именно:

1) оттенки длительности или повторяемости действия; 2) оттенки завершенности и результативности действия; 3) оттенок предельной концентрации процесса действия. Эти оттенки выражаются, как морфологическими (аффиксацией), так и синтаксическими средствами (сочетаемостью данных существительных с определёнными словами, в зависимости от обозначения завершенности или незавершенности действия).

DESPRE NUANȚELE ASPECTULUI LA SUBSTANTIVELE POSTVERBALE IN LIMBA RUSĂ CONTEMPORANĂ

(Rezumat)

Problema abordată n-a fost pînă acum cercetată în vreo lucrare specială, deși numeroși lingviști ruși și sovietici s-au referit la ea tangențial. În general lingviștii sînt de acord cu teza că unele categorii, proprii unei părți de vorbire, se pot extinde și asupra altor părți de vorbire. În ceea ce privește însă extinderea categoriei aspectului verbal asupra substantivelor postverbale nu există o părere unanim acceptată. Numeroși lingviști (bunăoară F.I. Buslaev, D.N. Ovseniko-Kulikovski, A.M. Peșkovski, N.M. Șanski ș. a.) afirmă că în procesul substantivizării verbul transmite categoria aspectului. Academicianul V. V. Vinogradov este însă de altă părere. Deși recunoaște existența nuanței care indică durata sau repetarea acțiunii la substantive, el susține că aceste nuanțe semantice nu au nimic comun cu aspectul verbal.

Pornind de la faptul că în secolul al XVIII-lea substantivele postverbale au fost strîns legate din punct de vedere semantic de verbe și ca atare au redat și categoria aspectului, autorii articolului demonstrează pe baza analizei a numeroase exemple, că și în limba rusă contemporană substantivele postverbale păstrează anumite nuanțe semantice ale verbului, de la care derivă, nuanțe care sînt de fapt purtătoare ale categoriei aspectului, deoarece ele indică o acțiune încheiată sau în desfășurare, rezultatul sau repetarea acțiunii, sau, în sfîrșit, concentrarea maximă a procesului acțiunii.

Evident, exprimarea acțiunii sau stării este diferită la verbe și substantive. Substantivele postverbale arată o acțiune abstractă, atemporală. Totodată, în articol se subliniază că unele substantive s-au îndepărtat în așa măsură de verbul de la care derivă, încît fie că păstrează doar o parte din sensurile verbului, fie că au trecut în categoria arhaismelor, fie că au pierdut total capacitatea de a exprima acțiunea. Însă o parte considerabilă a substantivelor postverbale din

limba rusă contemporană păstrează, concomitent cu indicarea acţiunii, și diferite nuanțe aspectuale. Și anume:

- 1) durata sau repetarea acţiunii;
- 2) încheierea sau rezultatul acţiunii;
- 3) concentrarea maximă în timp a procesului acţiunii.

În cazul când substantivele postverbale exprimă o acțiune de durată sau care se repetă, ele derivă de la verbe de aspect imperfectiv (de exemplu: *оказывание, выкашивание, рассказывание* etc. derivă de la *оказывать, выкашивать, рассказывать* etc.) iar substantivele care sugerează încheierea sau rezultatul acţiunii derivă de la verbe de aspect perfectiv (de exemplu: *оказание, выкос, рассказ* etc.) au fost formate de la *оказать, выкосить, рассказать* etc.). Nuanțele semantice se relevă deosebit de clar atunci când există substantive perechi, derivate de la verbe de aspect diferit (de exemplu: *печатание-напечатание, выкашивание - выкос, рассказывание-рассказ* etc.). O grupă aparte o constituie substantivele care exprimă concentrarea maximă în timp a acţiunii (de exemplu: *прыжок, кивок, щелчок* etc., net diferite de perechile lor: *прыгание, кивание, щёлкание* etc. care exprimă repetarea acţiunii).

Aceste nuanțe semantice ale substantivelor postverbale sînt redată prin mijloace morfologice (afixare) și sintactic. Sufixele — *ыва, — ва —*, mai rar — *а* —, specifice verbelor de aspect imperfectiv, mențin și în substantivele postverbale nuanțe proprii acestei categorii. Pe de altă parte, în unele cazuri prefixele verbelor de aspect perfectiv transmit și substantivelor postverbale nuanțele caracteristice verbelor de la care derivă (de exemplu: *сформирование, напечатание, овладение* etc. spre deosebire de *формирование, печатание, владение* etc.). De asemenea nuanțele semantice pot fi sesizate și în utilizarea unor substantive postverbale numai cu anumite cuvinte (verbe sau adjective) — deci sintactic —, în funcție de sugerarea încheierii sau duratei acţiunii.

SUR LES NUANCES DE L'ASPECT DANS LES SUBSTANTIFS POST-VERBAUX DU RUSSE CONTEMPORAIN

(Résumé)

Le problème abordé par les auteurs n'a encore été étudié dans aucun ouvrage spécial, bien que beaucoup de linguistes russe et soviétiques y aient touché de façon tangentielle. En général les linguistes sont d'accord avec la thèse que certaines catégories propres à une partie du discours peuvent être étendues à d'autres parties du discours; mais en ce qui concerne l'extension de la catégorie d'aspect verbal aux substantifs post-verbaux, il n'existe pas d'opinion unanimement acceptée. De nombreux linguistes (tels F. I. Bouslaïev, D. N. Ovtchânko-Koulovski, A. M. Pechkovski, N. M. Chanski etc.) affirment que dans le processus de substantivisation c'est le verbe qui transmet la catégorie d'aspect. L'académicien V. V. Vinogradov est toutefois d'un autre avis: quoiqu'il reconnaisse l'existence des nuances qui indiquent la durée ou la répétition de l'action dans les substantifs, il soutient que ces nuances sémantiques n'ont rien de commun avec l'aspect verbal.

Partant du fait qu'au XVIIIe s. les substantifs post-verbaux avaient un lien sémantique étroit avec les verbes et que, par là, ils exprimaient aussi la catégorie d'aspect verbal, les deux auteurs démontrent en analysant de nombreux exemples que, dans la langue russe contemporaine aussi, la majorité des substantifs post-verbaux conservent certaines nuances sémantiques, lesquelles sont en fait porteuses de la catégorie d'aspect, à savoir:

1. la nuance de la durée ou de la répétition de l'action;
2. la nuance de l'achèvement ou du résultat de l'action;
3. la nuance de la concentration maxima du processus de l'action.

Ces nuances sémantiques s'expriment par des moyens aussi bien morphologiques (affixes) que syntaxiques (utilisation des substantifs respectifs seulement avec certains mots, afin de suggérer l'achèvement ou le non-achèvement de l'action).

ÎN LEGĂTURĂ CU NUMERALUL ȘI ADVERBELE CANTITATIVE

de

M. ZDRENGHEA

Numeralul este „partea de vorbire care se declină și exprimă un număr, determinarea numerică a obiectelor sau ordinea obiectelor prin numărare”¹. Rezultă de aici că numeralul, în afară de faptul că exprimă un număr propriu-zis, mai are și funcția de a determina obiecte, ceea ce se spune de altfel în toate gramaticile noastre. Dar el determină și verbe, avînd funcție de adverb.

În gramaticile mai vechi, un singur fel de numeral este dat ca determinant al verbelor și e numit adverbial.

În ediția a doua a *Gramaticii limbii romîne* a Academiei R.P.R. se spune și despre numeralul multiplicativ și ordinal că sînt folosite ca adverbe, iar despre locuțiunile *pe sfert* și *pe jumătate*, din cadrul numeralilor fracționare, că au valoare adverbială². În acest caz ele trebuie considerate adverbe cantitative, sporind grupa acestora. Adverbul cantitativ ne indică în legătură cu acțiunea exprimată de verb același lucru pe care îl arată numeralul despre obiecte: numărul (cantitatea) acțiunilor, ordinea, multiplicitatea lor etc. Identitatea de conținut dintre adverbul cantitativ și numeral am semnalat-o și cu altă ocazie³, fără a insista și asupra identității dintre diferitele feluri de numeral și de adverb cantitativ.

În cele ce urmează ne propunem să arătăm că, de fapt, fiecărui fel de numeral, ca determinant al numelui, îi corespunde un anumit fel de adverb cantitativ.

Astfel, așa-numitul numeral adverbial (*o dată, de două ori, de zece ori* etc.) arată de cîte ori se săvîrșește o lucrare, adică determinarea numerică a acțiunii: *Am aprins lumina de cinci ori. Duca trecu de două ori prin dosul lui Ruset, privindu-l pieziș, cu ură* (SADOVEANU), întocmai cum numeralul cardinal arată determinarea numerică a obiectelor⁴: *În stradă se joacă cinci copii. Apăru un pîlc de opt ori zece călăreți, în fruntea cărora se vădea un boier*

¹ *Gramatica limbii romîne*, Editura Academiei R.P.R., vol. I, ed. II, Bucu-rești, 1963, p. 181.

² La pag. 192, 193 și 199. Valoarea de adverb a „numelor de numere” este susținută și de Luiza Seche în *În jurul categoriei numeralului*, în „Limba romînă”, an. IX, 1960, nr. 3, p. 63—70.

³ Cf. M. Zdrenghea, *O nouă clasificare a părților de vorbire*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”. Secț. III, (Științe sociale), tom. VI, 1960, fasc. 2, supliment.

⁴ Pentru identitatea dintre numeralul cardinal și numeralul adverbial (= adverbul cantitativ cardinal) se poate aminti și faptul că în limba germană, uzual, cînd se cere un bilet sau două în tramvai se zice *einmal, zweimal*.

tinăr moldovan (SADOVEANU). *Eu am adus în pivniță la mine zece ulcioare. Și patru le-am băut cu oaspeți pe care i-am avut* (SADOVEANU).

În definiția ce se dă numeralelor ordinale în *Gramatica limbii române* a Academiei R.P.R. se spune că ele „exprimă prin numărare ordinea sau locul (în spațiu sau timp) pe care obiectele sau acțiunile (sublinierea noastră M. Z.) îl ocupă într-o înșirare⁵. Numeralul ordinal are deci funcție și de adverb cantitativ ordinal. Rolul acesta revine construcției formate „din substantivele dată sau oară precedate de numeralul ordinal: *întîia dată* (și *întîiași dată*), a *doua oară*” sau construcției „de tipul *pentru a zecea oară*”⁶ care arată repetarea acțiunii. Ex. *M-ai făcut să aprind lumina a treia oară. Ne-am dus de-a patra oarăpoi. Și-acum răzbim și-i batem noi* (COȘBUC). Caracterul de adverb care exprimă prin numărare ordinea îl dă numeralul ordinal care intră în componența construcției (locuțiunii)⁷.

Existența unor adverbe cantitative corespunzătoare celorlalte numerale este susținută, așa cum am văzut mai înainte, și de *Gramatica limbii române* a Academiei R.P.R. ediția a II-a. Vom da acum numai exemple care să confirme aceasta.

Numeralul multiplicativ ne arată proporția în care crește o cantitate: *Lucrează cu puteri înzecite*.

Cînd ni se arată proporția în care crește o acțiune, credem că trebuie să se vorbească de adverb cantitativ multiplicativ⁸: *Azi câștigă înzecit față de trecut. Să nu spun minciuni, dar Ipaté se îmbogățise insutit și înmîit de cînd a venit Chirică în slujbă la dînsul* (CREANGA).

Același paralelism îl găsim și față de numeralul distributiv care arată repartizarea în grupe egale a unui număr oarecare de obiecte: *Cite doi copii în uniformă treceau prin fața noastră. Am dat fiecărui copil cite trei creioane. Și rînd pe rînd veneau în sat / Și ieri și astăzi cite unul. / Din cei care-au plecat* (COȘBUC).

Se poate arăta însă repartizarea în grupe egale și a acțiunilor și aceasta se face prin adverbul cantitativ distributiv⁹: *Am luat temperatura apei de cite trei ori pe zi*.

Dintre numerele fracționare sînt folosite cu valoare de adverb locuțiunile (pe) *sfert*, (pe) *jumătate*¹⁰, și (pe) *din două (trei)*: *Nu-mi oferi nici pe sfert cit valorează. Mi-ai dat creionul ascuțit numai pe jumătate. Și tot-atîrnă de-un cuvînt / Șoptit pe jumătate* (EMINESCU). *Să împărțim pe din două portocale*.

Și numerele nehotărîte¹¹ au corespondent în cadrul adverbului cantitativ: *Am mers mult pînă am dat de o casă. După plecarea ta am mai stat puțin*.

Paralelismul acesta dintre un determinant al numelui și un determinant al verbului nu trebuie să ne surprindă. El există și între adjectiv și adverbul de

⁵ Vol. I, ed. II, 1963, p. 195.

⁶ *Ibidem*, p. 200; acad. Iorgu Iordan, în *Limba romînă contemporană*, București, 1956, p. 365 le consideră locuțiuni și le încadrează în numerele adverbiale pe care le consideră, de asemenea, pe bună dreptate, locuțiuni.

⁷ Și în componența numeralelor adverbiale, care sînt, după cum am văzut, tot locuțiuni, intră numerele cardinale, fapt care face ca aceste adverbe cantitative să corespundă, în ce privește conținutul, numeralelor cardinale.

⁸ Și acad. Iorgu Iordan îi atribuie această valoare, în *Limba romînă contemporană*, p. 467.

⁹ Cu această valoare poate fi folosit și numeralul distributiv propriu-zis: *Copiii ieșeau din clasă cite doi. Oamenii treceau cite patru, cite cinci, care cu cazmale, care cu hîrtețe ori cu lopeți*. V. EM. GALAN. La origine, numeralul probabil determina un substantiv, care, cu timpul, nu s-a mai folosit: *Copiii ieșeau din clasă în șiruri de cite doi*.

¹⁰ Cf. *Gramatica limbii romîne* a Academiei R.P.R., vol. I, ed. II, p. 192. În ediția a II-a a *Gramaticii limbii romîne* a Academiei R.P.R., p. 181, numeralul nehotărît nu figurează; ci e considerat adjectiv pronominal sau adjectiv propriu-zis.

mod¹², precum și între adverbele de loc și de timp și pronume. Mai bine se poate observa aceasta la pronumele demonstrative: (*copilul acesta = copilul de aici, de lângă mine; în aceste <acele> clipe = în clipele ăie acum <de demult>*), la cele personale (*eu = cel de aici; tu = cel de aci; el = cel de acolo*)¹³ și la cele posesive (*pălăria mea = pălăria celui de aici; pălăria ta = pălăria celui de aci; pălăria sa = pălăria celui de acolo*)¹⁴.

Omul a reușit, în cursul multor veacuri, să stabilească cu ajutorul simțurilor și mai ales cu al judecății diferitele raporturi existente în realitatea înconjurătoare¹⁵, între obiecte pe de o parte și obiecte și acțiuni pe de altă parte. În cursul vorbirii, omul încearcă (și reușește în cele mai multe cazuri) să comunice semenului său tocmai aceste raporturi în care se află atât obiectele cât și acțiunile. Raporturile (de timp, loc, mod, cantitate etc.) fiind aceleași atât pentru obiecte, cât și pentru acțiuni, în mod firesc, în limbă, vom găsi cuvinte¹⁶ care să le indice atât pentru nume cât și pentru verb¹⁷. De aci rezultă paralelismul de conținut dintre determinantele numelui și ale verbului și implicit dintre adverbul cantitativ și numeral¹⁸.

Problema e însă mai complexă și noi o vom relua într-un studiu viitor.

ОТНОСИТЕЛЬНО ИМЕНИ ЧИСЛИТЕЛЬНОГО И КОЛИЧЕСТВЕННЫХ НАРЕЧИЙ

(Резюме)

Исходя из того, что между определителями глагола и определителями имени существительного имеется параллелизм в отношении содержания, автор устанавливает, что каждому разряду имени числительного соответствует определенный разряд количественных наречий и что, следовательно, их число следует увеличить.

AU SUJET DU NUMÉRAL ET DES ADVERBES QUANTITATIFS

(Résumé)

Partant du fait qu'il existe entre déterminants du verbe et déterminants du substantif un parallélisme relativement au contenu, l'auteur établit qu'à chaque sorte de numéral correspond une certaine sorte d'adverbe quantitatif et que, par conséquent, le nombre de ceux-ci doit être augmenté.

¹² Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 467—468 și 469.

¹³ Cf. E. Benveniste, *La nature des pronoms*, în „For Roman Jakobson”, Haga, 1956, p. 34—37.

¹⁴ Cf. M. Zdrenghea, *art. cit.*, p. 116.

¹⁵ În viitor cu siguranță va reuși să descopere și alte raporturi.

¹⁶ Sau alte mijloace.

¹⁷ Uneori poate fi chiar același cuvânt (*scris frumos — scrie frumos; rezultat întreit — muncește întreit*). În vorbirea omului primitiv credem că determinantele numelui și ale verbului erau identice ca formă și numai mai târziu s-au diferențiat.

¹⁸ În caz că adverbele cantitative continuă să fie tratate în cadrul numeralului, definiția dată în *Gramatica limbii române* a Academiei R.P.R. acestei părți de vorbire ar trebui formulată astfel: *numeralul este partea de vorbire care exprimă un număr, determinarea numerică a obiectelor și a acțiunilor sau ordinea obiectelor și a acțiunilor prin numărare.*

A FEUDALIZMUSKORI BERBÉCS TÁJSZÓRÓL

SZABÓ T. ATTILA

1. A magyar nyelv feudalizmuskori román eredetű szavainak tervmunkája¹ rendjén az adattári rész szerkesztési elveinek kialakítása célzatával legelsőként a szerkesztés szempontjából legbonyolultabbnak ígérkező *berbécs* szót szerkesztettem meg. Most aztán, hogy az adattári rész lényegében nyersen megszerkesztve feldolgozásra készen áll, és így bármelyik más szócikkkel kapcsolatban is előadhatnám észrevételeimet, nem annyira az elsőszülöttség címén, sokkal inkább az e szócikkkel kapcsolatban felvetődő kérdések sokrétűsége miatt az alábbiakban e szóval kapcsolatos megjegyzéseim egy részének sommás előadására vállalkozom.

2. Úgy látom célszerűnek, hogy elsősorban is a szó régiségbeli írott alakváltozatait állítsam be. A *berbécs* szó először személynévi használatban 1423-ban jelentkezik így: „*Jacobo Berbech*” (OklSz.). Köznévi szerepben azonban a szó csak majdnem másfélszáz év múlva, a fogarasi uradalomnak egy 1560—1570 tájáról való rendtartásában tűnik fel, sajnos egy újabb helyesírásra „átírt” közlésben (Magyar Gazdaságtörténeti Szemle I, 164). Az 1583-ból Kézdivásárhelyről és az 1585-től kezdve Kolozsvárról keltezhető régiségbeli *berbécs* adatoknak a feudalizmus kora végéig összegyűjtött tekintélyes sorában az írott alakváltozatok tekintetében ilyenféle rend alakítható ki²:

1583: *berbechek* / 1585: *Berbech* / 1589: *Berbechyet* / 1589: *berbechj*.
1589, 1678: *Berbecz, berbecz* / 1638: *berbeczy* / 1629, 1723: *berbécz*.
1621: *berbets* / 1745, 1830: *Berbéts, berbéts* / 1800: *Bérbéts*.
1633: *berbecsiet* / 1666: *Berbecs, berbecs* / 1677, 1782: *Bérbécs, berbécs*.
1725: *Berbés*.

Mehmet temesvári pasának egy 1616-ban kelt leveléből a „*bórbéczeket*” szöveg-részletet, egy 1647-ből való urbáriumnak Drassóra és Meggykerékre vonatkozó állatfelsorolásából pedig a „*beorbecz*” adatot jegyeztem ki.

3. Az itt felsorolt alakváltozatokban a mássalhangzók hangértékét szinte minden kétséget kizáróan könnyen meg lehet állapítani. A *b* és az *r* olvasatával kapcsolatban semmi kétely nem merülhet fel; a *ch, chy, chj; cz, czy; ts, csi, cs* a régiségbeli szövegekben a *cs* hang jele. Az 1725-ből egyetlenként idézett *Berbés* utolsó betűje lehet *elírás is cs vagy ts helyett*, de lehet esetleg ritka *s*-es ejtést őrző olyanféle alakváltozat is, mint amilyen az egyébként ismeretlen eredetű *kucsma* szónak Biharból, a Szilágyságból, Kalotaszegről és a székelységről ismert

¹ L. erre nézve Zsemlyei János, NyIrK. IV, 394, Szabó T. Attila. *A magyar szókincs feudalizmuskori román kölcsönelemei vizsgálatának tervmunkája*, NyIrK. V, 170—3; l. még uő.: *Studia UBB*. Phil. 1962 fasc. 1. 19—34, fasc. 2, 13—29.

² Az adatokat a szövegekből rendszerint toldalék nélküli alakjában emeltem ki, a tárgyragos és többes jeles formákat azonban megtartottam. Az első évszám az első, a második a feudalizmus korában az utolsó előfordulás évét jelzi.

kusma formája (MTsz.; Kniezsa, SzlJ. 679). Minthogy azonban a *berbés*-nek olvasható alakváltozat a *berbécs* szó esetében igazán gazdag adattárunkban csak egyszer fordul elő, ez alakváltozati lehetőséggel szemben az egyetlen adatokkal kapcsolatban köteles fenntartás itt is ajánlatos.

A magánhangzók minőségi és mennyiségi viszonyainak régiségbeli tökéletlen jelzése miatt nehéz az érdeklődésünk körébe került szó magánhangzói biztos olvasatának megállapítása. Minthogy a *berbécs* a magyarba kétségtelenül a románból való kölcsönzés révén került (l. erre nézve alább a 4. pontban), abból kell kiindulnunk, hogy a román szóban előforduló két zárt e (è) hang a magyarba így került át, hiszen a kölcsönzés idején a keleti magyar nyelvjárások területén a székely nyelvjárásokon kívül a többi magyar nyelvjárásban is meglehetősen még az è hang. Az első szótagbeli korai è-re az előbb 1616-ból idézett *berbécs*, illetőleg az 1647-ből való *boerbece* adatból is következtethetünk. Mindkét adat ugyanis csak *börbe(è)cs*-nek olvasható, az első szótagbeli ö pedig csak előbbi è-ből fejlődhetett. A XV—XVII. századból előbb felsorakoztatott okleveles adatok második szótagjában szereplő e átvételkorai hangszínének meghatározása dolgában akkor dönthetünk, ha tekintetbe vesszük, hogy az itt vizsgált szónak második szótagjában 1629-től é hangot jelölnek, ez pedig nyúlással csakis è-ből és nem e-ből fejlődhetett. A román szó zárt e (è) hangjai, mind pedig a magyar hangtörténeti meggondolások tehát arra készítetnek, hogy a mai *berbécs* szónak átvételkorai *bërbécs* és belőle legkésőbb a XVII. század elejéig nyúlással keletkezett *bë(e)rbécs* olvasatával, illetőleg hangalakjával számoljunk. A középerdélyi, székelységen kívüli magyar nyelvjárásokból és az EtSz. szerint a régiségből is kimutatott *berbecs* alak viszont a keleti magyar nyelvjárásokban általános è > e változás rendjén az eredetibb *bërbécs* formából keletkezhetett.

4. A hangalak kérdése természetesen szoros kapcsolatban van a szó etimológiájával is.

A magyar *berbécs* tájszó minden kétséget kizáróan a románból került a magyarba. A román szó azonban nem a klasszikus latin *vervex* leszármazottja, mint ahogy erre az EtSz. utal, hanem egy feltehető vulgáris latin *berbex* ~ *berbix* alakváltozaté. Így vélekedett már régebben Edelspacher Antal (NyK. XII, 97), Szinyeyi József (Nyr. XXII, 169), sőt valamivel később, de tőlük függetlenül a DA. és a v ~ b hangváltakozás okainak részletes vizsgálatával kapcsolatban Densusianu Ovid (Istoria limbii române. București, 1961. I, 75) is. Minthogy a román szó régebbi alakja a *berbece* lehetett és az újabb egyes számú *berbec* forma alkalmasint csak viszonylag újabb elvonás a többes számú *berbeci* alakból, a magyar *bërbécs* ~ *bërbécs* is a román többes számú alak átvétele lehet (így a DA. és később az Archivum Europae Centro-Orientalis II, 343 nyomán a SzófSz. is). A régi román nominatívusi *berbece* alak átvételével nem számolhatunk, hiszen ez esetben e kölcsönzónak a magyar régiségben és persze ma is *berbece* alakúnak kellett volna, illetőleg kellene lennie, így olvasható formával azonban sem a magyar régiségben, sem a magyar nyelvjárásokban nem találkozunk. — Mellékesen, a szó etimológiája szempontjából lényegtelen megjegyzésként meg kell említenem, hogy az EtSz. Baróti Szabó Dávid nyomán említ ugyan *berbe* alakváltozatot is, ez azonban természetesen csak a magyarban és elvonással keletkezhetett.

5. Az erdélyi régiségbeli köz- és tájnyelvi *berbécs* szónak a kezünk ügyébe eső történeti adatok ismeretében eddig csak 1. 'kos (a juh himje); Widder, Schafbock'; 2. 'herélt kos; Hammel, Schöps' jelentéséket tartottuk nyilván. Újabbán futólag rámutattam (Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Phil. 1962. Fasc. 2, 24), hogy a múlt század elejétől a levéltári anyagban előfordul e szó '(verő)-kos (cölöpverő eszköz)' jelentésben is. A szónak e jelentése nyilván román tükörjelentés: a DLRM szerint ugyanis a román szónak más jelentései mellett van 'dispozitiv mecanic sau manual compus dintr-o piesă grea care acţionează prin cădere, folosit la batera pilonilor, bătuţitul pămîntului, spargerea bucăţilor mari de fontă etc.', jelentése is, mint ahogy a magyar *kos* szónak is számon tartjuk ilyen jelentését (ÉrtSz.). A magyar történeti szótárakban (NySz OklSz., Bogáts, HszSzj.) nem találkozunk a *berbécs* szónak ilyen jelentésével. Éppen ezért e jelentés egykori meglétének bizonyosságára erdélyi ok-

levélszótári gyűjtésem cédula-anyagából ezeket a válogatott adalékokat sorakoztatatom fel:

berbécs 'verőkos': 1823: „Egy mérő Slag 16 Rf 34 1/2 xr... két-Berbéts 5 Rf 39 xr... Téglá a mi fel építettét 106 Rf.” (Majos) / 1825: „A nagy *Berbéts*hez való 3 vas... a' Nagy *Berbéts*hez való két horog.” (Dés).

cövekverő berbécs 'ua.': 1813: „Cövek verő *Berbéts* Vas nélkül Nro 1” (Koronka). — Ugyanez évből még Nyárádkarácsonyfalváról, 1821-ből Koronkáról, 1825-ből Désről, 1833-ből Nagylóznáról, 1851-ből pedig Erdőszentgyörgyről egy-egy adalék gyűjteményemben.

fa-berbécs 'ua.': „Három *fa Berbéts*” (Dés; a hídépítő eszközök között). — Ugyanerre az összetételre és jelentésre a dési levéltári anyagból még 1825-ből és 1852-ből is jegyeztem ki egy-egy szótári adalékokat.

gyalog-faberbécs 'ua.': 1852: Egy *gyalog fa berbets* több Darab árkushoz való Deszkával (hídépítéshez használt eszköz).

kéziberbécs 'ua.': 1824: „A Matskási ház mellett az oldal töviben szükséges 20 ölnyi hosszan *kézi berbétsel* bé vert tővekelést két s' fél öles tővekből készíteni egyszer s' mind pedig a künnlévő régi tővekeket belyebb verni” (Dés).

vasberbécs 'vaszott v. vas verőkos': 1818: „Apahidánál a Szamoson keresztül fel építendő köz hasznu Hidnak Tölgy fa lábai béverésekre *vas Berbéts* kívántatván meg minthogy nemes Déés Városának... olytaten *vas Berbéts*e vagyon... a kívánt végre azon *vas Berbéts*et által engedni ne terheltessék.” (Kolozsvár városa Dés városához.) 1822-ből, 1832-ből meg 1852-ből Désről, 1823-ből Kolozsvárról, 1834-ből pedig még Marosújvárról idézhetnék e címszó alá tartozó adalékokat.

6. A *berbécs* szó történeti jelentésének megállapítása céljából való fejtegetései rendjén Takáts Sándor előbb azt mondja ugyan, hogy „a *berbécs* szó jelentése is időközökben és vidékek szerint változik”, később azonban úgy nyilatkozik, hogy majdnem biztosra vehetjük, hogy a román juhot nevezték *berbécs*nek (MNY. III, 208—9); az ott felsorolt egy-két történeti adalék nem elégséges e töle megállapított jelentés nézve. A magam gyűjtötte felelősszámú *berbécs*-adatok ugyanis meglehetősen egyöntetűséggel a fennebb megállapított kettős: 1. 'kos' 2. 'ürü', illetőleg az itt fennebb jelzett 3. 'verőkos' jelentés mellett bizonykodnak. Megjegyzendő azonban, hogy a tanszéki tervmunka rendjén az állatösszeírásokból meg más forrásokból kijegyzett okleveles adalékok sokszor kétségben hagynak a tekintetben, hogy ebben vagy abban az esetben vajon a szónak 'kos' vagy 'ürü' jelentésével kell-e számolnunk.

7. Nemcsak a hangalakbeli megfelelés és a történeti jelentések azonossága, hanem a szóföldrajzi jelentkezés is a *berbécs* tájszó román eredete mellett bizonyít. Amint ugyanis közelebbről a szóföldrajzi elterjedés szemléltetése céljából térképre igyekeztem vetíteni a *berbécs* tájszó feudalizmuskori adatait (Studia i. h.), a régiségből nem tudtam a Huszt és Marosillye között, nagyjából déli-északi irányban húzható egyenestől nyugtra eső pontról származó történeti *berbécs* adatot a térképre vetítés munkájába bevonni. Ez a terület pedig a román-magyar népi érintkezés területe. Az itt vizsgált szónak tehát az erdélyi román nyelvjárásokból kellett az évszázados, megszakítatlan népi-nyelvi érintkezés eredményeként az erdélyi magyar nyelvjárásokba bekerülnie.

Amint a hivatkozott térképlapról látható, legtöbb e vonaltól keletre eső pontról származó *berbécs* adalék a Mezőségről, a Maros és a Küküllők mentéről, valamint az egykori Háromszék területéről való.

8. A *berbécs* szó nem maradt meg szigorú értelemben véve nyelvjárási szinten; és tulajdonképpen már rége ideje nem is nevezhető tájszónak. Már a feudalizmus korában behatolt e szó az erdélyi magyar köznyelvbe, a központi hivatali írásbeliségbe, sőt be az erdélyi irodalom nyelvébe is. E szóra vonatkozó adattári összeállításunkban például már 1577-ből a fordái, a következő évből a kolozsvári országgyűlés végzéseiből tehát a legmagasabb hivatali írásbeliség köréből van adatunk. Az erdélyi irodalom nyelvébe való behatolását bizonyítja az, hogy 1640-ben Haller Gábor naplójában, 1690-ből Pápai Páriz Ferenc Pax corporis-ában, 1701 táján Wass György és László naplójegyzeteiben, Bethlen Miklós önéletírásában

meg más XVII-XVIII. századi írók műveiben jelentkezik. A köz- és irodalmi nyelvbe való végleges behatolás bizonyítéka, hogy nemcsak maga az alapszó, de néhány származéka és összetétele is belekerült Pápai Páriz Ferenc magyar-latin szótárának első, 1708-i kiadásába, és be aztán az első követő-másik négy kiadásba és onnan más, későbbi szótárakba, sőt Gyarmathi Sámuel nyelvhasznosító munkáiba is (l. erre tölem: A Pápai Páriz szótárkiadások magyar szókincsének román kölcsön-szó-anyaga; Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Ser. IV, Fasc. 2, Phil. 1960, 15 kk. — Román kölcsön-szavak Gyarmathi Sámuel nyelvhasznosításában: NyIrK. IV, 397—414.) Alig van feudálizmuskori román eredetű szavaink között még egy szó, amely olyan sok származékban és összetétel tagjaként olyan gyakran kerülne elénk a legkülönbözőbb jellegű feudálizmuskori szövegekben, mint éppen a *berbécs* szó. Éppen ezért már a feudálizmus korában is tájszónak tekinteni csak abban az értelemben lehet, hogy földrajzilag az előbb jelzett határokon belül volt közkeletű, itt azonban a legigénytelenebb könyvai nyelvtől a legmagasabb szintű társalgási, közéleti, irodalmi nyelv köréig kiterjedő használatára nézve feleszámú egykorú adalékkal rendelkezünk. Érthető tehát, hogy éppen ezért ma már a címbeli szót nemcsak feudálizmuskori erdélyi tájszónak, hanem a korabeli erdélyi magyar köznyelv alapvető szókincsébe tartozó, nélkülözhetetlen közszónak is tekintjük.

DESPRE CUVÎNTUL *BERBÉCS* 'BERBEC' DIN EPOCA FEUDALĂ

(Rezumat)

Pînă în prezent lingviştii maghiari nu au cercetat sub raport istoric problema elementelor lexicale de origine romînă în limba maghiară, ci au folosit aproape exclusiv numai materialul sincronic dialectal cules în secolele al XIX-lea și al XX-lea. Prezentă expunere se ocupă cu un element lexical de origine romînească care e unul dintre cei mai vechi împrumuturi intrate din limba romînă în limba maghiară.

În dialectele maghiare și în limba comună din Transilvania deja în epoca feudală a fost uzuală în locul cuvintelor maghiare *kos* „Schafock” și *ürü* „Hammel”, cuvîntul dialectal *berbécs*. Autorul prezintă, în posesia unui material documentar arhivistic relativ foarte bogat, apariția acestui cuvînt, precum și variantele lui forme din limba scrisă și cea vorbită, tratînd totodată problemele semantice și răspîndirea lui geografică. Cuvîntul apare ca nume de persoană în anul 1423; începînd din a doua jumătate a sec. al XVI-lea apare și ca nume apelativ.

Pe baza materialului arhivistic adunat recent sînt posibile noi constatări nu numai în ce privește răspîndirea în timp, ci și răspîndirea geografică a cuvîntului *berbécs*. Pînă în prezent, lingviştii neavînd la dispoziție decît un număr relativ foarte redus de date din dicționarele istorice maghiare, și numai date lexicale fără prezentarea ariei geografice ale cuvîntului, nu s-au putut ocupa de răspîndirea geografică a cuvîntului cercetat în acest articol. Autorul pe baza datelor arhivistice și literare culese de el și de membrii colectivului al catedrei de limba maghiară a Universității Babeş-Bolyai din Cluj arată că cuvîntul *berbécs* [$<$ r. *berbec* (e) $<$ lat. vulg. *berbecem*] apare în toată teritoriul Transilvaniei și mai ales în Secuime și în Cîmpia Transilvaniei, și a intrat în limba maghiară din limba romînă.

Autorul arată mai departe că din epoca feudală nu avem date asupra acestui cuvînt decît din materialul arhivistic maghiar din Transilvania. Însă cuvîntul a intrat nu numai în dialectele maghiare, ci a fost folosit deja în sec. al XVI-lea și în limbajul oficial de stat, ba mai mult, în sec. al XVII-lea apare deja și în limba literară din Transilvania. Autorul a fixat și un înțeles al cuvîntului *berbécs* care pînă în prezent n-a fost trecut în evidență, adică înțelesul dispozitiv mecanic sau manual compus dintr-o piesă grea care acționează prin cădere, folosit la baterea pilonilor, bătucitul pămîntului, bucăților mari de fontă etc. (DLRM.)

ОТНОСИТЕЛЬНО СЛОВА *berbéc* 'berbec' В ФЕОДАЛЬНОЙ ЭПОХЕ
(Резюме)

В венгерских диалектах и в общем венгерском языке Трансильвании уже в феодальной эпохе употреблялась диалектальная форма *berbéc* [рум. *berbec(e)* < вульг. лат. *berbecem*], вместо венгерских слов *kos* 'Hammel' и *ürü* 'Schafbock', известных в общем языке. На основании относительно очень богатого документального архивного материала автор объясняет появление этого слова, а также его вариантов — формы письменной и разговорной речи — и одновременно рассматривает семантические вопросы и его географическое распространение. Слово появляется как название лиц в 1423 году; начиная со второй половины XVI-го века оно появляется и как апеллатив. В продолжение автор показывает, что в феодальной эпохе имеем данные об этом слове лишь в венгерских трансильванских диалектах. Однако это слово вошло уже в XVI-ом веке и в государственный официальный язык и, больше того, в XVII-ом веке оно появляется уже и в трансильванском литературном языке.

SUR LE MOT *BERBÉCS* 'BÉLIER' DE L'ÉPOQUE FÉODALE

(Résumé)

Dans les dialectes hongrois comme dans la langue commune hongroise de Transylvanie, dès l'époque féodale, est usuelle la forme dialectale *berbéc* [roum. *berbec* < lat. vulg. *berbecem*] au lieu des mots hongrois *kos* 'béliér' et *ürü* 'béliér châtré', connus de la langue commune. L'auteur, en possession de matériaux documentaires d'archives abondants, présente l'apparition de ce mot ainsi que ses variantes de la langue écrite et de la langue parlée, et il traite également des problèmes sémantiques que ce mot pose, de même que de son extension géographique. Le mot apparaît comme nom de personne en 1423; à partir de la deuxième moitié du XVI-e siècle il apparaît aussi comme nom commun. L'auteur montre ensuite que depuis l'époque féodale l'on n' a de données sur ce mot que dans les dialectes hongrois de Transylvanie. Mais le mot est entré dès le XVI-e siècle dans le langage officiel de l'état; bien plus, déjà au XVII-e s. il apparaît aussi dans la langue littéraire de Transylvanie.

NOTE DE TOPONIMIE

de

M. HOMORODEAN

Pe lângă discutarea explicațiilor date pînă acum pentru un nume topic și o încercare de identificare a unei numiri din documentele latine medievale, în cele de față vom prezenta și cîteva fapte fonetice specifice, într-o oarecare măsură, domeniului toponomastic¹.

1. *Arșița (Arșița)*. În recenta sa lucrare, *Toponimia romînească* (București, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1963), acad. Iorgu Iordan înregistrează acest nume topic printre numeroasele sinonime ale lui *Curătura*, alături de unele ca: *Runcu (I)*, *Runculețul*, *Runcurelul*, *Runc(u)șor(ul)*, *Arsa*, *Arsele*, *Ars(ul)*, *Arsiștea*, *Arsura*, *Arsurile* etc. (p. 23). De asemenea, se menționează aici că *Arșița* este „neobișnuit de des în regiunea muntoasă a Moldovei, în Rodna”. La pag. 108 (s. v. *Ars*) a aceleiași lucrări, se face precizarea că nume ca *Arsa*, *Arsurile*, *Arșița* etc. pot avea și o altă semnificație: „Parte din aceste numiri au fost invocate și s. v. *Curătura*, unde am arătat că ele pot fi interpretate, în general, ca sinonime ale lui ‘*runc*’, ‘*laz*’ etc. Este sigur că, de cele mai multe ori, cu acest sens avem a face la origine. Dar nu trebuie să pierdem din vedere nici accepția curentă astăzi a cuvintelor care le stau la bază. Astfel, de pildă, *Iazul Ars*, *Piatra Arsă* și altele însemnează, incontestabil, ceea ce simte oricine, cînd aude pronunțîndu-se aceste nume: ‘un loc (iaz, piatră etc.) ars (de soare etc.)’”.

Trecînd la discutarea numelui care ne interesează aici, vom încerca să expunem, pentru început, conținutul semantic al apelativului *arșiță*, așa cum rezultă el din diferitele izvoare. După DA (s. v.) cuvîntul *ârșiță* (și *arșiță*, cu accentul vechi, păstrat) este la origine un adjectiv, cu sensul fundamental de „care arde”, substantivat, mai apoi, prin omiterea substantivului determinat. Ca atare, etimonul său este lat. pop. *arsicia (cf. *calor*. *arsicia), forma de feminin a adj. *arsicius, -a, -um „care arde” (de unde și it. *arsiccio*) (cf. și DM)².

1°. Avînd în vedere acest fapt, un prim sens al lui *arșiță* ar putea fi cel de „tăciune”, atestat, izolat, în Valea Jiului (A III).

2°. Oarecum figurat (cel puțin la început) ar putea să fie considerată accepțiunea care indică o „specie de fînțar cu puncte cafenii pe aripi (*Culex annulatus*)”, cunoscută, după cît se pare, în Transilvania și Bucovina. (Cf. DA, unde

¹ O parte din materialul documentar, folosit de noi, face parte din materialul toponomastic, adunat de echipele de dialectologi ale institutelor de lingvistică din Cluj și București, într-o serie de anchete efectuate în regiunile Valea Jiului și Bicaz—Valea Bistriței.

² În aceste note am întrebuințat următoarele abrevieri: A III — Ancheta dialectală din Valea Jiului, efectuată de institutele de lingvistică din Cluj și

se menționează și faptul că „mușcătura“¹ acestei insecte este foarte dureroasă, „adecă a r de foarte tare“).

3° a, b, Menționăm în continuare binecunoscutele sensuri de „căldură mare și dogoroitoare a soarelui de vară; dogoare, zăduf, zăpușeală, caniculă“ și „temperatură ridicată a corpului, fierbințeală, călduri, friguri, febră“. Ambele sensuri (și cu deosebire primul, care e literar — cel de al doilea fiind socotit popular) sînt ilustrate de DA și DL cu numeroase citate din literatura veche, populară și cultă.

4°. Vom reda mai pe larg accepțiunile cuvîntului privitoare la toponimie.

a^o. Amintim mai întîi pe cea de „loc (în special versant de munte sau de deal) expus soarelui, bătut de soare); față“ (SCRIBAN, D.; cf. ȘEZ. II 22, ALR I 338/217, 263, 348, 385, 595, A III, V); cf. și precizarea: „Oamenii băștinași, prin expresiunea „arșiți“, nu înțeleg altceva, decît un neîntreprupt lanț de coline verzi și înflorite, expuse razelor soarelui, avînd în același timp, o trăgănată și adîncă înclinare spre sud-vest“ (DGR I, s. v. Arșița, deal între comunele Filioru și Vinători-Neamțu, din fostul județ Neamțu).

b^o. „Loc, în special versant pietros (și abrupt), expus soarelui și neroditor“ (CADE; cf. JAHRESBER. III 313, ALR I 387/215); cf. și: „Arșiță se numește un pietriș ce stă în fața soarelui și pre care, de arșița (arderea, pripeala) soarelui nu crește nici o plantă“ (LIUBA—IANA, M. 38).

c^o. Ultima accepțiune, atestată în părțile muntoase ale Moldovei și Bucovinei, este cea de „loc de fînaț sau pășune în mijlocul unei păduri, pe un deal în fața soarelui“ (DA; cf. CADE, DBG, p. I).

Din cele de pînă acum se observă că, într-adevăr, rom. *arșiță* prezintă același sens fundamental ca și etimonul său, lat. pop. *arsicia: cel de „care arde“. Acest sens, pe care l-am numi activ, și nu cel pasiv („ars“) este cel care se face simțit în cadrul conținutului semantic al lui *arșiță*.

Referindu-ne în mod special la accepțiunile legate de toponimie, notăm că este vorba de locuri „bătute de soare“, dar care, în același timp, și „dogoresc“ (mai ales atunci cînd sînt pietroase și lipsite de vegetație mare, în speță de păduri).

În continuare, vom încerca să raportăm faptele lexicale, stabilite pînă acum la cele oferite de toponimie. Considerăm, mai întîi, că nu poate fi întîmplătoare

București; A V = Ancheta dialectală din regiunea Bicz—Valea Bistriței, efectuată de aceleași institute; ALR I — *Atlasul lingvistic român*, partea I (material necartografiat): cifra arabă de la numărător indică numărul chestiunii, iar cea de la numitor, numărul de ordine al localității anchetate; CADE = I. A. Candrea — Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, 1931; CSANKI, V = Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza. A Hunyadiak korában*. V; kötet, Budapest, 1913; DA = Academia Română, *Dicționarul limbii romîne*, tomul I, București, 1913; DGR I = George Ioan Lahovari, *Marele dicționar geografic al Romîniei, întocmit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe*, vol. I, București, 1898; DL = Academia Republicii Populare Romîne, *Dicționarul limbii romîne literare contemporane*, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1955; DM = Academia Republicii Populare Romîne. Institutul de lingvistică din București, *Dicționarul limbii romîne moderne*, București, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1958; DR I = *Dacoromania*, Buletinul Muzeului limbii romîne, Cluj, an. I, 1928; JAHRESB. III = *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig*, vol. III, 1896; LIUBA—IANA, M. = Sofronie Liuba și Aurelie Iana, *Topografia satului și hotarului Măidan*, Caransebeș, 1895; SCRIBAN, D. = *Dicționarul limbii romînești*, ed. I, Iași, 1939; ȘEZ. III = *Șezătoarea*. Revistă pentru literatură și tradițiuni populare, Fălticeni, an. III, 1903.

deosebita frecvență a numelor *Arșița* în regiunea muntoasă a Moldovei și în Rodna (cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 23). Precizăm, de asemenea, că numai într-o regiune relativ restrânsă, cum este cea a lacului de acumulare a hidrocentralei „V. I. Lenin” de la Bicaz, el a fost înregistrat de peste douăzeci de ori. După cum se poate observa, tocmai din aceste regiuni sînt și cele mai multe atestări ale apelativului topic *arșiță*. Date fiind sensurile acestui apelativ, credem că este puțin probabil ca denumirile *Arșița* din regiunile respective (cele mai multe indicînd părți de munți și dealuri) să se refere de fapt la locuri defrișate prin foc. Să se vadă în acest sens și descrierea pe care o face DGR (I 130) locului numit *Arșița Creșului*, un teren cu izvoare minerale, situat pe teritoriul comunei Hangu (raionul Ceahlău), despre care se menționează că este nisipos și așezat sub culmile dinspre sud-est ale masivului Ceahlău.

Avînd în vedere cele de pînă acum, cît și faptul că, după cunoștința noastră semnificația de „loc defrișat prin ardere” a apelativului *arșiță* nu a fost încă atestată, ne exprimăm părerea că, cel puțin deocamdată, numele topic *Arșița* trebuie explicat în primul rînd, dacă nu în exclusivitate, în sensul celor arătate mai sus³.

2. *Intre—Ape (Vizköz)*. Primele documente medievale care se referă la localitatea *Hobița* (azi, sat în comuna Rîu Bărbat, raionul Hațeg, reg. Hunedoara) o amintesc sub denumirea de *Vizköz* (= între ape): Villa libera nomine Wyzkuz (1411); Poss. Wyzkez în districtu Haczag (1457) (cf. CSANKI, V 147—148). Ceva mai tîrziu, sub diverse forme, apare în documente și denumirea actuală: Poss. Ohabycza (între 1473 și 1501); Poss. Ohabycha în districtu de Hachak (1515) etc.;

Față de cele de mai sus, credem că este interesant de semnalat faptul că în hotarul satului Uric, din imediata vecinătate a Hobiței, se găsește o porțiune de șes numită de localnici *Intre-Ape*.

Nu este exclus, în consecință, ca această denumire să reprezinte, de fapt, vechiul nume romînesc al satului Hobița, menționat în documente, după cum am văzut, în traducere maghiară (*Vizköz*).

3. După cum se știe, numele topice prezintă adeseori fapte fonetice și gramaticale particulare, unele din ele mai puțin frecvente în limba uzuală. Aici ne vom limita în a aminti doar cîteva forme „curioase”, rezultate prin contragere.

Numele *Arșița Rea*, care indică un versant de munte de pe teritoriul comunei Buhalnița (raionul Ceahlău), a fost destul de des înregistrat în graiul localnicilor și sub formele *Arștară (Arștarăua), Artărea, Arșărea*.

În același raion s-au întîlnit și nume ca *Igheabu Coloniș*, afluent al Pirăului Fagului (comuna Galu) și *Igheabu Corinii*, afluent pe stînga al Izvorului Alb (comuna Izvoru Alb). După toate probabilitățile, aceste denumiri trebuie explicate ca rezultînd din forme ca *Igheabu cu Aluniș, respectiv Igheabu cu Arrinii*, cu *-uă > o*, dintr-o fază intermediară *Igheabu Cuăluniș; Igheabu Cuărinii*: cf. *cûit (< cubitus) > cot; voao < vouă < vobis* etc. (Cf., tot în acele părți, și *Igheabu cu Paltini, Igheabu cu Răchișile* etc., nume ale unor văi strîmte și adînci).

Într-o anchetă efectuată în satul Valea Ploștii (comuna Teliucu Superior, raionul Hunedoara) am înregistrat numele *Muceha Cucușilor*, dat unei culmi stîncoase. Cel de al doilea element al acestui nume (*Cucușilor*) a putut fi explicat numai după ce am aflat că, în vorbirea localnicilor, pentru indicarea locului respectiv, se mai întrebuițează și forma *Muceha cu Cușile*. Este vorba deci de un loc cu multă piatră numită *cute* (gresie).

În încheiere, am vrea să subliniem că ultimele denumiri discutate pun și o problemă privind metoda culegerii numelor topice pe teren. După cum am văzut, în graiul uneia și aceleiași comunități, numirile topice nu au întotdeauna o formă

³ Un sens mai apropiat de cel de „defrișare prin foc” îl prezintă numai it. *arsiccia (< arsiccio)* „quantità di gramigna bruciata per ingrassare i campi”, atestat și ca nume topic, în regiunea Valle dell'Arno (cf. DR I 494).

unică, unitară, ele putîndu-se prezenta și sub diverse „variante”. De aceea este necesar ca în timpul adunării materialului toponomastic să se urmărească depistarea, pe cît posibil, a tuturor formelor sub care sînt cunoscute diversele nume topice de către localnici. Aceasta, și pentru motivul că unele din aceste forme sînt de natură să ne ofere explicața justă a numelor topice respective.

ТОПОНИМИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ

(Р е з ю м е)

Сначала автор делает несколько уточнений в связи с топонимическим наименованием *Arșița*. Имея в виду семантическое содержание апеллятива *arșița*, это наименование следует объяснить как „место, расположенное под лучами солнца”, а не как „место, раскорчёванное огнём”, как пытались объяснять до сих пор. В продолжение автор пытается идентифицировать на основании исторических документов прежнее название местности Хобица, района Хацега, области Хунедоары (венг. *Vízköz* — между водами) с *Între-Ape*, сегодняшнее название части равнины у границы села Урика, расположенного в непосредственном соседстве с селом Хобицей. Наконец, обращается внимание на некоторые топонимические наименования, интересная форма которых образовалась при слиянии: *Arștară*, *Arștăreă*, *Arștăreă*, *Aștăreă* < *Arșița Rea*; *Jgheabul Coloniș* < *Jgheabul cu Aluniș*; *Jghiabul Corinii* < *Jghiabul cu Arinii*; *Mucea Cucușilor*; < *Mucea cu Cușile* (на основе слова *cute* „песчаник”).

NOTES DE TOPONYMIE

(R é s u m é)

L'auteur donne d'abord quelques précisions relativement au toponyme *Arșița*. Etant donné la valeur sémantique du nom commun *arșița*, ce nom de lieu doit être interprété comme „lieu en plein soleil” et non comme „lieu défriché par le feu”, comme on a tenté de l'expliquer jusqu'ici. L'auteur cherche ensuite, d'après des documents historiques, à identifier le vieux nom de localité *Hobița*, dans le rayon administratif de Hațeg, rég. de Hunedoara (hongrois *Vízköz* = entre les eaux): c'est en effet *Între-Ape* (même sens), dénomination actuelle d'une portion de plaine à la limite du village d'Uric, situé dans le voisinage immédiat de *Hobița*. Enfin l'auteur attire l'attention sur certains toponymes dont la forme curieuse résulte d'une contraction: *Arștară*, *Arștăreă*, *Aștăreă* < *Arșița Rea*; *Jgheabul Coloniș* < *Jgheabul cu Aluniș*; *Jghiabul Corinii* < *Jgheabul cu Arinii*; *Mucea Cucușilor* < *Mucea cu Cușile* (d'après *cute* „queux”).

Radu Popescu, **Istoriile domnilor Țării Românești**. Introducere și ediție critică întocmită de Const. Grecescu. București, Editura Academiei R. P. R., 1963.

Rezultat al unei munci asidue, desfășurate de-a lungul mai multor ani, cu pasiunea și migala unuia dintre cei mai prețuiți medievști români, regreatul C. Grecescu, prezentul volum reprezintă prin textul său critic o cercere valoroasă pentru cercetătorul și criticul vechii noastre literaturi.

Volumul cuprinde cele două părți ale *Istoriilor*, atribuite de către mulți cercetători lui Radu Popescu, întărind în felul acesta o practică ce s-a aplicat pentru prima dată de către Mihail Gregorian (cf. *Cronicari munteni*, I—II, București, 1961). Înainte de această ediție, părțile amintite ale *Istoriilor* au fost publicate separat. Astfel, prima parte, cunoscută și sub titlul de *Cronica Bălenilor*, a fost editată pe rând de N. Bălcescu și A. T. Laurian (cf. *Istoriile domnilor Țării Românești* de Constantin Căpitanul, în „Magazinul istoric pentru Dacia”, I—II, 1845—1846), de Nicolae Iorga (cf. *Istoriile domnilor Țării Românești* de Constantin Căpitanul Filipescu, 1902), de N. I. Simache și Tr. Cristescu (cf. *Viața și opera lui Radu Popescu, Partea I*, 1943), iar partea a doua, de aceiași animatori ai „Magazinului” (cf. *Istoria Țării Românești de Radu Popescu*, în „Magazinul istoric pentru Dacia”, IV, 1847) și de G. Ioanid (cf. *Istoria Țării Românești*, II, 1858). Aceste ediții, lipsite de o aparatură științifică riguroasă, necritice au reproduș adeseori manuscrise defectuoase, creînd în felul acesta numeroase dificultăți atât istoricilor, cât

și celor care studiază istoria limbii și a literaturii române. Privit din această perspectivă, meritul conlucrătorilor la scoaterea ediției ce ne preocupă se conturează și mai precis.

Textul cronicii este precedat de un studiu introductiv, semnat de Eugen Stănescu, de o prefață a lui Grecescu și de o notă asupra ediției, pregătită de Dan Simionescu. Deopotrivă de prețioase comentariile pe marea *Istoriilor* și a autorului, realizate din perspective diferite, reușesc să infirmeze pe cititor asupra celor mai importante aspecte legate de cea mai întinsă cronică românească, care este, în același timp, și cea mai interesantă și valoroasă cronică muntenă din epoca medievală.

Unul dintre aspectele asupra căruia se îndreaptă atenția celor doi cercetători este acela al autorului *Istoriilor*. Disputa asupra paternității scrierii — e vorba de prima parte —, este foarte veche și nu s-ar putea afirma că cele din urmă dezbateri o rezolvă definitiv. Dacă C. Grecescu este întru totul de acord cu punctul de vedere la care a ajuns Giurescu, care a susținut că ambele părți ale cronicii au fost scrise de Radu Popescu, aducînd în sensul acesta câteva argumente noi, nu tot atât de categorică este concluzia lui E. Stănescu. După ce constată prezența evidentă a două părți scrise în epoci diferite, cu probleme social-politice diferite, „recunoscute în toate registrele pe care le pot acoperi rezultatele criticii interne a acestei scrieri istorice”, Stănescu precizează că „același autor, cu o viață mai îndelungată, acoperind o epocă de transformări istorice, putea desigur să sufere schimbări de gândire și mentalitate, încît viața să-i fie caracterizată

prin apartenența la curente succesive de idei", dar că „mijloacele de exprimare a ideilor și sentimentelor vremii fac puțin probabil existența unui singur autor și mai degrabă confirmă presupunerea că avem de-a face cu două părți scrise de autori diferiți, din generații diferite, cu alte concepții și altă mentalitate."

E. Stănescu evită însă aprecierea *Cronicii Bălenilor* din perspectiva unei compilații, în care personalitatea autorului nu mai poate apărea atât de pregnant.

Concepută ca un răspuns dat *Letopisețului Cantacuzinesc*, prima parte a *Istoriilor* se bazează mai ales pe materialul oferit de documentul rivalilor; e adevărat, adeseori răstălmăcit, îmbogățit, intelectualizat, dar, cu toate acestea, ea rămâne cu amprentele celui mai apropiat izvor al său. De aceea, după părerea noastră, deosebirile atât de evidente între cele două părți nici nu ar trebui să surprindă atât de mult. Ele sînt inerente în cazul unor cronici scrise în etape diferite, cu finalități deosebite, la redactarea cărora nici sursele de informare nu au fost de aceeași natură. În timp ce în partea întâi autorul a fost obligat să utilizeze mai ales izvoare scrise, în primul rînd *Anonimul cantacuzinesc*, pentru partea a doua el apelează la date reținute ca mator ocular al evenimentelor.

Inconsecvența autorului chiar și în limitele aceleiași părți a cronicii demonstrează că este riscant să se încerce o identificare a celui care a scris această cronică urmărind conținutul de idei al textului. Astfel, Radu Popescu renunță treptat la pozițiile anti-brîncovenesti și chiar la cele anticantacuzinesti, atât de evidente încă la începutul celei de a doua părți a cronicii. După cum se știe, cronicarul consenmează cu satisfacție executarea stolnicului Constantin Cantacuzino și a fiului său Ștefan, pentru ca peste câteva pagini să-i laude. În cazul acesta ar trebui pusă probabil sub semnul întrebării și paternitatea lui Radu Popescu asupra capitolelor de după 1688, mai ales că exemplele de inconsecvență pot fi înmulțite. Considerăm că activitatea politică atât de sinuoasă a lui Radu Popescu, caracterizată prin trădări și reveniri, poate să explice inconsecvența scrisului său, implicit

și marile deosebiri dintre cele două părți ale *Istoriilor*.

Prezența unor bogate informații despre Moldova într-o cronică muntească, cu relatările detaliate pentru anii pe care Radu Popescu îi petrece în principatul de peste Milcov, este, după părerea noastră, una dintre cele mai clare dovezi a redactării acestei scrieri de către cronicarul oficial al lui Nicolae Mavrocordat. Cine altul, dacă nu Radu Popescu, ar fi putut prezenta atât de exact, cu amănunte ce-l depășesc întrucîtva chiar pe Neculce, exploatarea crîncenă a categoriilor dependente, sub Dumitrașcu Vodă Cantacuzino: „Și nici o omilîntă nu avea domnul asupra norodului, ci mai cumplit s-au făcut; că, întru acea mare foamete, trimitea slujitori, și, unde găsea piine, ori de ce fel, o lua și o băga în curtea domnească, și de acolo o vindea cu mare preț. Ci cei săraci, neputînd ajunge prețul cu banii, care nu-i avea, muria de foamete (cum am văzut și noi cu ochii noștri, acestea ce scriem), și nu se temea nimic de păcat?" Autorul acestor rînduri a văzut cu ochii lui ceea ce relatează despre situația grea din Moldova. Radu Popescu se găsea în acel an la Iași. Exemplele și aici se pot înmulți.

Studiul introductiv sesizează cu finețe și perspicacitate reflectarea în *Istorie* a ideilor politice ale vremii și constată că între cele două părți există, sub acest aspect, deosebiri esențiale. În timp ce în prima parte, în fața dezvoltării periculoase a regimului boieresc „se promovează idei politice care se sprijină pe o teorie a responsabilității politice, prin care se încearcă o precizare a răspunderilor istorice și o anumită critică la adresa dominației otomane", în partea a doua, după soluționarea crizei regimului boieresc, „se promovează idei politice care nu mai tind să explice situația istorică, ci o justifică și chiar caută să o codifice". Cu aceeași competență sînt reliefate stările de spirit ale timpului respectiv, orizontul intelectual, concepția istorică și poziția autorului față de valorile culturale. E regretabil că E. Stănescu nu s-a oprit ceva mai mult asupra tehnicii și artei cuvîntului, care în chip nejustificat, (așa cum s-a procedat de altfel și în stu-

diul introductiv la *Cronicări munteni*), sînt expediate în cîteva paragrafe.

Deși la un prim contact cu cele două materiale ce preced textul *Istoriilor* s-ar putea crede că orizontul lor problematic este același, lectura atentă a studiului introductiv și a prefeței duce spre concluzii contrare. Grecescu manifestă, în general, alte preocupări: compararea *Istoriilor* cu *Letopisețul cantacuzinesc*, considerații despre autorul lor, descrierea și filiația manuscriselor, iată principalele coordonate ale studiului său. Subliniem, cu admirație, munca plină de abnegație a editorului pentru urmărirea comparativă a tuturor manuscriselor, păstrate în biblioteci diferite.

Menționăm, în sfîrșit, utilitatea „notei asupra ediției”, semnată de Dan Simonescu. Ea are darul de a atrage atenția asupra unor mici carențe ale ediției, inevitabile de fapt dacă ținem seama că era gata pentru tipar din anul 1942.

OCTAVIAN ȘCHIAU

Noi studii cu privire la paternitatea „Învățăturilor lui Neagoe Basarab”.

În ultima vreme, legate într-o oarecare măsură și de munca la tratatul de *Istorie a literaturii romine*, au fost reactualizate unele discuții ce țin de așa numita „epocă veche” a culturii noastre. Mai ales două probleme au solicitat atenția cercetătorilor: cauzele care au determinat apariția primelor traduceri de texte religioase în limba română și paternitatea *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*.

De această din urmă problemă se ocupă, ajungînd la concluzii diferite, trei studii apărute în *Romanoslavica* VIII (I. C. Chițimia, *Considerații despre „Învățăturile lui Neagoe Basarab”*; D. Zamfirescu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticității*; P. P. Panaitescu, *Învățăturile atribuite lui Neagoe Basarab*. O reconsiderare). Încercînd să rezolve întrebarea privitoare la autenticitatea *Învățăturilor*, autorii lor insistă în mod special asupra raporturilor dintre ideologia politică a *Învățăturilor* și practica politică a lui Neagoe Basarab

pe de o parte și raporturile dintre partea laică și cea religioasă a operei pe de altă parte. De răspunsul dat acestor două întrebări fundamentale depinde, în cea mai mare măsură, concluzia la care ajung cercetătorii.

Partizan al teoriei autenticității, I. C. Chițimia face mai întîi o utilă trecere în revistă a principalelor lucrări parenetice ale epocii, stabilind astfel locul și specificul *Învățăturilor* în zona de cultură bizantino-slavă a secolului al XVI-lea. Datorită stadiului diferit de evoluție socială în Răsăritul Europei, în lucrarea voievodului muntean, ca și în mai vechile *Învățături* ale cnezului rus Vladimir Monomah, preocupările religioase vor ocupa un loc mult mai important decît în operele similare ale Renașterii.

Acest element religios a fost, crede Chițimia, amplificat în mod substanțial prin copierile și prelucrările ulterioare ale textului de către clerici. Marele număr de deosebiri și intervenții de capitole și pasaje care se constată între versiunile slavonă, greacă și romînă, ca și accentuarea elementului mistic de la versiunea slavonă spre cea romînească, ne duc la concluzia că a existat un original mult mai îndepărtat în timp și mult mai puțin încărcat cu învățături religioase. Amestecul ulterior al unui călugăr a dus la contradicțiile care pot fi observate astăzi între pasajele de inițiere a fiului de domn în arta stăpînirii lumii acesteia și cele care îndeamnă la disprețuirea bunurilor pămîntești și la elanul sufletului spre cer. Miezul într-adevăr autentic al *Învățăturilor* îl constituie sfaturile politice de guvernare pe care Neagoe le dă urmașului său, ca și capitolele cu rezonanțe autobiografice despre reînnumirea micii sale Neaga și dispariția lui Petru și „Rugăciunea... la ieșirea sufletului”.

Pornind de la acest punct de vedere, I. C. Chițimia examinează în continuare partea politică a *Învățăturilor*, găsind în ea ecouri certe din experiența de domnie a lui Neagoe Basarab. Indicațiile amănunțite în legătură cu primirea și trimiterea solilor presupun cunoștințe de ceremonial și o experiență politică pe care n-o putea avea un călugăr. De asemenea, sfaturile privind felul cum trebuie să

se poarte domnul cu boierii și să jină seama de părerile lor atestă experiența practică a cîrmuitorului, ca și cele despre necesitatea de a dăruî mai întii slugile credincioase și abia apoi săracii și bisericile. Luxul precizat la mesele domnești nu are nimic comun cu smerenia și austeritatea propovăduite de un călugăr, dar se potrivesc cu imaginea pe care o avem astăzi despre Neagoe Basarab.

Aceleași cunoștințe rezultate din contactul *personal* cu realitatea le vădește și capitolul despre purtarea războierilor, iar amănuntele care au fost interpretate ca atestînd o scriere din veacul al XVII-lea — tactica împărțirii oștirii în trei grupuri, folosirea tunurilor (sl. *нострва*) — la o cercetare mai exigentă se dovedesc a nu fi incompatibile cu prima jumătate a secolului al XVI-lea. Lipsa anumitor informații privind impozitele și vămile, eticheta mesei sau vinătoarele domnești nu poate fi invocată ca argument în favoarea neautenticității, deoarece dezbateră unor asemenea probleme nu ținea de natura unei opere de felul *Învățăturilor*, care nu e o lucrare economică, nici un cod al ceremonialului de curte ci o formă de inițiere în tainele — în bună parte *psihologice* ale diplomației și ale conducerii politice și militare.

Demnă de relevat este în studiul lui Chișimîia și partea de analiză literară a versiunii romînești a *Învățăturilor*. Autorul remarcă ușurința cu care traducătorul a găsit echivalentul stilistic pentru textul slav, plasticitatea expresiei etc. Comentariile se referă în special la capitolul în care voievodul plînge moartea mamei și a fiului său, scoțînd în evidență căldură și sinceritatea textului respectiv. Dacă sîntem de acord cu autorul în cea ce privește fondul sufletesc laic al acestor plîngeri, deosebit de felul de a privi moartea al unui călugăr îmbibat de spirit mistic, nu credem însă că realizarea artistică, într-adevăr impresionantă, a acestor pasaje poate fi folosită drept argument al autenticității *învățăturilor*.

Fiind de asemenea partizan al autenticității, D. Zamfirescu pleacă în demonstrarea ei de la un punct de vedere întrucîtva diferit. Pentru auto-

rul celui de al doilea studiu, *Învățăturile lui Neagoe Basarab* sînt o operă unitară, în care pasajele sociale politice și cele religioase se urmează potrivit unei logici interne și unei structuri constante a capitolelor, în care baza o formează *învățăturile practice* cu privire la guvernare, iar textele extrase din lucrări religioase servesc pentru exemplificarea și întărirea acestora cu autoritatea bisericii și a exemplelor ilustre. Drept dovadă, Zamfirescu analizează panegiricul lui Constantin cel Mare, introdus în corpul *Învățăturilor* pentru a demonstra ideea sprijinului divin acordat monarhului. Opera a fost alcătuită, conchide Zamfirescu, de un singur autor, iar contribuția interpolatorilor este redusă la minimum.

Autorul *Învățăturilor* a fost un principe medieval, aprig și neînduplecat în acțiune, abil diplomat, știind să folosească în interesul său ideologia religioasă dominantă a vremii, și totodată un subtil cunoscător al textelor teologice care circulau în timpul său. Portretul pare să concorde cu cel a lui Neagoe Basarab, domn ridicat dintre boieri în urma uciderii predecesorului său reușind să păstreze în timpul domniei sale un oarecare echilibru intern și extern în același timp reputat ctitor de lăcașuri bisericești în țară și în afara hotarelor ei.

Ideologia politică a *Învățăturilor* — care susțin autoritatea, de origină divină, a domnitorului, dar cu anumite concesii făcute boierilor reprezintă, după D. Zamfirescu, tocmai momentul politic al domniei lui Neagoe Basarab cînd lupta voievozilor pentru făurirea unui stat centralizat se încheiase, iar între domn și boierime se realizase un anume echilibru, a cărui instabilitate lasă însă să se prevadă de pe acum frământările din a doua jumătate a veacului. Chiar poziția *învățăturilor* este în acest domeniu întrucîtva contradictorie, balanța înclinînd totuși spre apărarea autorității domnești. Aceste contradicții trebuie să se fi simțit în concepția lui Neagoe, domn ridicat dintre și de către boieri, care nu și-a alcătuit divanul numai din rudenii, dar a simțit presiunile acestora.

În ce privește anumite amănunte privitoare la organizarea politică și militară a țării, care par a se referi

la o epocă ulterioară celei a lui Neagoe (confuzia între boierie și dregătorie, existența în armată a tunurilor mobile etc.), această impresie se datorește, consideră Zamfirescu, traducătorului român din secolul al XVII-lea, care a introdus în terminologie, fără să vrea, realități ale timpului său. Autorul atrage apoi atenția și asupra faptului că folosirea edițiilor lui Ion Ecleziarhul și a lui Iorga — care o reproduce pe prima — pentru o argumentare de amănunt nu este recomandabilă, deoarece ele sînt alcătuite fără nici un discernămint filologic, denaturînd în multe locuri adevăratul chip al operei.

În general, doctrina politică a *Învățăturilor* i se pare lui Zamfirescu a corespunde unei epoci nu prea îndepărtate a lui Ștefan cel Mare. Sfaturile cu privire la păstrarea prestigiului domnitorului, prin felul de a se purta cu supușii, prin judecățile drepte, prin alegerea dregătorilor și a solilor, prin tactica adoptată în timp de război, ca prin fastul exterior al persoanei, al meselor, al curții, au fost, unele, aplicate în practică chiar de Neagoe Basarab, altele puteau fi concluzii trase de acesta din anumite împrejurări concrete ale domniei sale. În nici un caz însă aceste recepte nu puteau fi formulate de un călugăr retras la mănăstire, departe de tribulațiile politice ale vremii. *Învățăturile* sînt opera unui om politic a cărui formație spirituală și cultură poartă o pronunțată tentă religioasă, explicabilă pentru epoca în care a trăit, dar ale cărui intenții și preocupări au fost în primul rînd laice. Și acest om este Neagoe Basarab.

Interesantă ni se pare în studiul lui D. Zamfirescu ipoteza că „Rugăciunea... la ieșirea sufletului” ar fi prima formă a *Învățăturilor*, scrisă pe vremea cînd Petru era încă în viață, din care s-a dezvoltat întreaga operă și care ar fi fost înglobată în forma definitivă a acestuia, fără a i se mai aduce modificările necesare. Ipoteza e confirmată de analiza structurii interne a „Rugăciunii...” și are și meritul de a explica una dintre contradicțiile importante din cuprinsul lucrării domnului muntean.

Publicat în același volum din *Romanoslavica*, studiul lui P. P. Panaitescu reia, cu o nouă argumentație, poziția

mai veche a autorului în problema *Învățăturilor*.

O modificare a părerilor sale anterioare se produce numai în ceea ce privește perioada în care au fost redactate *Învățăturile*, stabilită acum ca fiind a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Cercetînd ideologia politică a operei, Panaitescu ajunge la concluzia că ea reprezintă tocmai acest moment politic, cînd începe lupta boierimii împotriva autorității domnești, nu pentru a reveni la situația anterioară, a fărîmîții feudale, ci pentru a obține subordonarea statului și a domnului intereselor nobiliare. Autorul *Învățăturilor* este un partizan al puterii domnești autoritare și centralizatoare și un adversar al boierilor. În cursul argumentării sînt trecute însă cu vederea, și deci rămîn neexplicate, pasajele care reprezintă, totuși, concesiile făcute de domn boierimii (punerea rudelor în dregătorii nu este respinsă a priori, ci este condiționată de meritul personal al acestora, sînt condamnate uciderile în masă, se pomenește de necesitatea ca domnul să țină seama de sfaturile bune ale boierilor). Pe de altă parte, din analiza împrejurărilor care l-au adus pe Neagoe la domnie, făcută de Panaitescu, reiese că lupta boierilor, în speță a puternicei familii a Craioveștilor, împotriva domnilor care încercau să guverneze autoritar începuse deja în Țara Romînească în primii ani ai secolului al XVI-lea. Domnia lui Neagoe reprezintă un fel de etapă finală a primei perioade a acestei lupte, perioadă în care boierimea a obținut victoria. Neagoe, deși ridicat dintre boieri, ajunsese totuși domn, deci în principiu primul stăpîn al țării, și e posibil ca acest fapt să-i fi modificat întrucîtva optica în problema raportului domn-boieri. Exemplul de mai tîrziu a lui Alexandru Lăpușneanu ne arată că acest lucru nu este exclus.

Și pentru P. P. Panaitescu *Învățăturile* sînt o operă unitară, în care partea politică și cea religioasă au ieșit de sub pana aceluiași scriitor, și după părerea sa esențialul în această lucrare îl constituie partea politică. Cu toate acestea, concluzia la care ajunge este că lucrarea a fost scrisă de un călugăr din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, care a pus-o doar sub autoritatea numelui lui Neagoe. După

păreră autorului numai așa se pot explica contradicțiile care există între pasajele laice și cele teologice ale *Învățăturilor*: ele sînt opera unui spirit trăit în mediul mistic mănăstiresc, care „nu izbuteste să se desprindă total de el, cînd încearcă să definească pentru el și pentru alții ideologia politică potrivită cu nevoile vremii”. De ce însă tocmai un călugăr și-ar fi asumat o asemenea sarcină? La fel de îndreptățită ni se pare și ipoteza contrară, după care lucrarea a fost scrisă de un autor laic, iar spiritul religios, unori mistic și ascetic, se datorește pe de o parte ideologiei dominante a epocii, pe de altă parte izvoarelor folosite.

În cercetarea „momentului literar” de care se leagă apariția *Învățăturilor* Panaitescu arată că acesta trebuie să fie cel al cronicarilor, călugării Macarie, Eftimie și Azarie, care scriu în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și ale căror lucrări sînt „pline de podoaba împrumutată din cronicile bizantine versificate”. Prima jumătate a secolului al XVI-lea în Muntenia (ca și în Moldova) e caracterizată prin lucrări istoriografice concise și seci, așa cum reiese din analiza compilațiilor de cronici alcătuite în veacul următor. Și cu acest prilej se trece prea ușor peste *Viața lui Nifon*, caracterizată drept „o scriere hagiografică grecească”, fără a se ține seama de faptul că ea a fost totuși scrisă în Țara Românească și tocmai pe vremea domniei lui Neagoe Basarab.

Redeschiderea discuției cu privire la autenticitatea *Învățăturilor lui Neagoe Basarab* se dovedește a fi deosebit de folositoare pentru înțelegerea adîncă a însemnătății ideologice și a frumuseților artistice ale acestei importante opere din trecutul nostru literar.

Cele trei studii publicate în *Romanoslavica VIII* atestă persistența în istoria noastră literară a celor două poziții opuse, formulate încă la începutul secolului, dar, prin Chițimia și Zamfirescu, se aduc argumente noi, în general întemeiate, în favoarea tezei autenticității.

Rezolvarea definitivă a problemei este însă strîns condiționată de alcă-

tuirea unei ediții critice a celor trei versiuni și de restituirea exactă a versiunii românești, pe baza unei cercetări minuțioasă și științifică a manuscriselor. De asemenea, este absolut necesară o unificare a punctelor de vedere referitoare la momentul politic reprezentat în Țara Românească de domnia lui Neagoe Basarab, ca și completarea portretului spiritual, moral și politic al voievodului muntean. Numai cînd o astfel de operație va fi făcută cît mai complet posibil și independent de problema autenticității *Învățăturilor*, ea va putea servi ca punct sigur de plecare și pentru rezolvarea acestei chestiuni.

În orice caz însă, indiferent de concluziile la care va ajunge istoria noastră literară, studiile de față reprezintă o contribuție valoroasă atît la discutarea problemei paternității, cît și la analiza multilaterală a textului *Învățăturilor*.

GEORGETA ANTONESCU

Pe marginea unei antologii de lirică populară.

Cele cîteva volume de literatură populară apărute în vremea din urmă dovedesc atenția sporită care se acordă editării folclorului. Ediția îngrijită de Ioan Mușlea (*N. Pauleti, Cîntări și strigături românești*, Buc., 1962) și *Folclor din Transilvania* (Buc., 1962) sînt reușite editoriale certe, pe care iubitorul de frumos le-a primit cu satisfacție. Remarcabile ca ținută grafică, însoțite de un aparat critic întocmit cu migală și probitate științifică, beneficiind de prefețe, note sau studii introductive competente scrise, ele corespund exigențelor pe care le impune stadiul de dezvoltare la care a ajuns folcloristica actuală.

Antologia de care ne ocupăm, intitulată sugestiv *Cu cît cînt, atîta sînt*, se înscriseră și ea pe linia acestor ultime realizări.

În dorința „de a face cunoscută mai pe larg creația orală cu caracter liric”, Ovidiu Papadima a cercetat un număr apreciabil de colecții, „cu-

legînd și potrivit împreună“ ceea ce i s-a părut expresiv și necesar pentru conturarea unui tablou cuprinzător al liricii noastre populare, în stare să evidențieze atât specificul cât și frumusețile artistice ale genului. Și am spune, trecînd peste unele neajunsuri, că intenția lui Papadima s-a concretizat într-o lucrare valoroasă, care satisface aceste deziderate inițiale. Cititorilor le-a fost oferită o carte de pret, iar exegeților, în plus, prilej de reflecții asupra unor procese țînînd de dinamica fenomenelor folclorice.

Cîntecul de leagăn, cel erotic, poezia înstrăinării, a dorului, de cătănie și război, a exploatării și revoltei, creația prezentului, toate sînt bogat reprezentate în paginile volumului, reflectînd condiția umană și socială a omului simplu, fiecare moment al vieții acestuia, fiecare detaliu al universului său afectiv. Ele reconstituie, în același timp, imaginea unei experiențe milenare, cu durerile și bucuriile ei. Piesele incluse în antologie vorbesc despre o anumită concepție, am putea-o numi filozofică, în funcție de care omul reacționează în fața diversității evenimentelor realității și a cărei trăsătură definitorie este încrederea în viață; sînt prefigurate apoi anumite elemente ale eticii populare, potrivit căreia nu avuția ci munca este dătătoare de ton în stabilirea etalonului valoric; cîntecele despre cîntec atestă, în fine, existența unei adevărate „ars poetica“ a anonimului talentat, expusă în părțile referitoare la rosturile cîntecului, la funcționalitatea lui:

*Cine m-aude cîntînd
Zice că n-am nici un gînd;*

*Eu nu cînt că știu cînta,
Da-mi mai stîmpăr inima (p. 6).*

E aici o poezie a semnificațiilor adînci și răscolitoare, a generalizărilor, care certifică următoarea opinie a profesorului Mihai Pop, din prefața la *Flori alese din poezia populară* (p. IV): „Cîntecul liric este o enciclopedie poetică nescrisă a vieții poporului muncitor. El exprimă, prin moduri de gîndire proprii genului, lumea bogată, profundă, și prin tematica ei, foarte variată a sufletului

popular, trăirile, sentimentele și năzuințele oamenilor, relațiile lor sociale“. *Cu cît cînt, atîta sînt* convinge în acest sens, și poate că acesta este meritul ei esențial.

Simpla enumerare a criteriilor care l-au călăuzit pe autor în selectarea și îmbinarea materialului dovedește că sarcina elaborării unui astfel de florilegiu nu este dintre cele mai ușoare, necesitînd nu atât risipă generoasă de energie, cît mai ales o cunoaștere aprofundată a problemelor diverse pe care le ridică modul propriu de apariție și dezvoltare a folclorului. Antologii ale liricii populare s-au mai publicat, unele dintre ele fiind alcătuite exigent (*Flori alese... e considerată de Papadima „model al genului“*). Originalitatea celei ce ne preocupă constă însă în ideea care l-a animat pe folclorist: de a sublinia „legătura profundă a poeziei populare, în toate speciile ei, cu viața de toate zilele“ (p. XLIII), cu alte cuvinte, de a pune în lumină realismul viguros al acestei poezii. La rîndul ei, succesiunea capitolelor e determinată de scopul propus la început, acela al „urmăririi felului în care cîntecul popular însoțește viața omului simplu de la leagăn pînă la normînt, în toate momentele ei semnificative“. Criteriul de sistematizare a materialului după genuri și specii, la care au aderat aproape fără excepție alcătuitoarii de pînă acum ai antologiilor, a fost înlocuit cu un altul, condiționat de obiectivul arătat mai sus. De aici, o structurare deosebită a acestui material, care permite reliefaarea unor aspecte ale creației maselor populare asupra cărora s-a meditat mai puțin pînă acum (bunăoară, chiar această legătură organică, mergînd uneori pînă la contopire, ce se stabilește între viața omului și cîntec).

Așa stînd lucrurile, apare ca inexplicabilă lipsa de consecvență a alcătuitoareului ediției în aplicarea principiiului său. Interesant și capabil să furnizeze sugestii, acest principiu vizează doar așa-numitul folclor clasic, creația actuală fiind privită „cu alți ochi“ (p. XLIV). Ultimul capitol, *Viață nouă*, care concentrează această creație, înmănucează cîteva producții izvorîte din realitățile epocii noastre. Piesele cuprinse aici s-ar fi încadrat însă perfect în grupele tematice sta-

bilite de Papadima pentru creația tradițională. Iată un exemplu. Cîntecul *Cine-aude gura mea*, în care sentimentul descătușării, al împlinirii, exuberanța vieții noi, erupe din fiecare vers, nu este decît o ilustrare, bănuim, a ceea ce autorul antologiei a vrut să înțeleagă atunci cînd a formulat titlul primului capitol: *Cîntecul ca expresie a vieții sufletești*:

*Cine-aude gura mea,
Poate ști, poate vedea
Cum mi-e mie inima;
Că mi-e inima mea plină
De dor și de voie bună,
Că trăiesc bine și cînt,
C-amu-n Republică sînt.
Sînt într-însa ca acasă
Și inima nu mi-e arsă (p. 525—526).*

Dacă versurile de mai sus s-ar fi alăturat unor stihuri ca:

*N-aș cînta, n-aș șuiera,
Da m-o străbătut scîrba:
Scîrba mă-nvață-a cînta
Și necazu-a șuiera (p. 8)*

sau:

*Cu cît cînt, atîta sînt,
Și-mi mai trece di-un urît,
De cîte-am tras pe pămînt (p. 7).*

ar fi devenit și mai vizibilă diferența de atmosferă sufletească a acestor cîntece, de atitudine a eroului liric. Procedîndu-se așa, s-ar fi observat — cu claritate și convingător — în ce anume constă noutatea creației actuale și ce datorează ea celei tradiționale. Fără să mai amintim că unitatea colecției ar fi cîștigat simțitor. De fapt, credem că s-a optat pentru o altă soluție, în virtutea unui mod rutinat de a judeca folclorul nou, mod ce ridică bariere între acesta și ceea ce ne-au transmis generațiile anterioare. Remarcăm în treacă că *Viață nouă* este plasat după capitolul *Bătrînețe — Boală — Moarte*. Nimeni nu contestă „optimismul” (să nu uităm că el este caracteristic și creației vechi), caracterul „luminos”, conținutul de altă esență al noilor transfigurări artistice. Dar să nu ignorăm nici celălalt aspect. Transfuzia novatoare se săvîrșește aproape întotdeauna pe corpul vechilor plăsmuiri: creația

nouă este, lucru subliniat de numeroși specialiști, o continuare firească a repertoriului tradițional, pe care-l dezvoltă creator, adaptîndu-l noilor trăsături ale mentalității și psihologiei omului contemporan.

Cînd ai în față un material imens și cînd acest material trebuie subordonat demonstrării unei teze (în speță, cîntecul — element component al vieții omului simplu), alegerea producțiilor demne de a fi înserate într-o antologie lirică devine dificilă. Papadima a trebuit să facă față unor dileme, să rezolve semnele de întrebare pe care le-a ridicat (și le ridică oricînd) însăși complexitatea și varietatea uimitoare a folclorului. Ceea ce a și făcut, prin conjugarea simțului său estetic rafinat cu iscusința specialistului. Piese de virtuozitate artistică (și nu sînt de loc puține) coexistă cu cele a căror prezență e susținută de dezvoltarea vreunei coordonate a specificității creației populare. Totuși, pe alocuri, se fac concesii acestei ultime categorii, unele piese nedepășind faza unor simple constatări (*Plînge la Suseni Corbeanu*, p. 523). S-ar fi putut renunța la ele fără a dăuna solidității antologiei.

„Un alt aspect al poeziei populare, care impune autorului unei antologii o serioasă meditație, în munca de alege, și soluții îndrăznețe, corepunzătoare — este întinderea uriașă a registrului de sentimente și expresii: de la gingășia cea mai suavă la duritatea cea mai cruntă” (*Introducere*, p. XIX). Grupele tematice care încorporează producțiile folclorice reușesc, în ansamblu, să surprindă în toată întinderea lui acest „registru de sentimente”. Încercînd însă să-i detecteze absolut fiecare nuanță, Papadima alunecă pe panta unei excesive scrupulozități, care sfîrșește (e drept, în puține cazuri) prin a face loc arbitrarului. Multe dintre producțiile înglobate în capitolele *Dragostea-uritul*, *Consonanțe sufletești*, *Dragoste nestatornică*, *Îndepărtări vremelnice*, *Universul iubirii* nu se diferențiază prea mult (sau în unele cazuri de loc) prin adevărurile pe care le comunică, încadrarea lor la o grupă tematică (și nu la alta) fiind discutabilă. Mai mult, în câteva rînduri, variante ale aceluiași tip original, apropiate ca formă și, ni se pare, identice ca sens,

apar nejustificat în capitole diferite.
Să exemplificăm:

*Cîntă cucu-n par de vie
Ș-acolo este-o chilie
Cu mușcată și tămîie;
Dragul meu acolo scrie.
Și cînd scrie,
Mă mîngîie;
Cînd citește,
Mă topește,
Cu ceriul mă potrivește;
Cu luna, cu stelele,
Cu dragi rîndunelele;
Cu luna, cu soarele,
Cu dragi căprioarele!*

(Universul iubirii, p. 191—192, prima
variantă)

*Frunză verde de bujor
Am un neică domnișor,
Pînă scrie
Mă mîngîie;
Pîn' citește
Mă slăvește,
Cu cine mă potrivește?
Cu cîmpul cu florile,
Cu luna, cu soarele!*

(Consonanțe sufletești, p. 196, a doua
variantă)

Deosebiri sînt minime și, după cum se poate vedea, de natură exterioară, formală, incapabile să motiveze separarea celor două variante. Problema s-ar fi simplificat dacă toate aceste capitole ar fi fost reunite într-unul general, *Universul iubirii*, în

stare să depisteze întregul capital factual și emoțional pe care-l reclamă sentimentul erotic.

S-ar mai putea discuta despre oportunitatea includerii unor specii în corpul antologiei (de exemplu, orațiile de nuntă, unele jocuri de copii, în care elementul liric nu e preponderent); în legătură cu prezența în volum (o dată sau de două ori) a unor producții neconforme cu mentalitatea populară; despre logica acelei succesiuni a capitolelor de care pome-neam înainte ș.a.

Meritele lui Ovidiu Papadima, angajat în această întreprindere temerară, sînt incontestabile. Simplul fapt că a pus la dispoziția cititorului arii întinse ale liricii populare, bine selectate, și încă ar fi suficient pentru a susține valoarea cărții. Dacă mai adăugăm și ideea, originală și interesantă, care l-a călăuzit în alcătuirea volumului, idee căreia a reușit să-i însufle viață în bună măsură, avem încă un argument pentru a sublinia însemnătatea antologiei. Carențele semnalate sau sugerate de cele câteva observații ale noastre, explicabile dacă admitem că autorul s-a găsit în fața unor probleme spinoase, cărora a trebuit să le dea o rezolvare, nu afectează prea mult rezultatul final. *Cu cît cînt, atîta sînt* rămîne o oglindă fidelă a vieții poporului nostru, o dovadă grăitoare a resurselor sale spirituale nelimitate.

ION ȘEULEANU

ERATĂ - HIBAIGAZÍTÁS

<i>Rîndul Sor</i>	<i>Pag. Lap</i>	<i>În loc de: Hibás szöveg:</i>	<i>Se va citi: Helyes szöveg:</i>
18	9 de jos	<i>precia</i>	<i>precisă</i>
26	8 de sus	<i>putea</i>	<i>avea</i>
30	12 de sus	<i>marmura</i>	<i>marmură</i>
	15 de sus	<i>poate</i>	<i>toate</i>
34	5—6 de jos	a evocat memoria lui în ședința inaugurală din 14. XII. 1965. a Sesiunii știin- du domaine littéraire	și cu alte sarcini ale sale. Toate aceste probleme nu- mai viitoare monografie le va putea rezolva.
54	3. felülről	könyvéleményeit	könyvélményeit
98	17 de sus	<i>atură-ă</i>	<i>atur-ă</i>
	4 de jos	<i>suf.</i>	<i>suf.</i>
99	2 de sus	<i>disclidz-ătură</i>	<i>discl'idz-ătură</i>